

Ára: 900 Ft

Illusztráció: Cristina Portolano (Francesca Cavallo – Elena Favilli: Esti mesék lázadó lányoknak 2.)

Minőségi gyermek- és ifjúsági irodalom
a Móra Könyvkiadótól

Magánszemélyeknek 25%, intézményeknek 40% kedvezmény.
Több mint 1500 cím – klasszikustól kortársig.

www.mora.hu

Mozgó Világ

2019/1

1

Mozgó Világ

2019/1

Bozóki András tanulmánya: Horthy, Kádár, Orbán • **NER: A bunkó sátán** (Pikó András pódiumbeszélgetése Hadas Miklóssal, Fleck Zoltánnal, Iványi Gáborral és Tompa Andreával) • Rádai Eszter Székely Tamással, Váradi Júlia Bojár Iván Andrással beszélget • Tóth Krisztina prózája, Kiss Judit Ágnes és Bányai Tibor Márk versei • György Péter írása a 70 éves Tamás Gáspár Miklósról

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Dalos György • Fáy Miklós • Gárdonyi László • Györffy Iván • Hargitai Miklós • Lángh Júlia • László Ferenc • Mélyi József • Parászka Boróka • Pető Iván • Rab László • Radics Viktória • Révész Sándor • Vadas József • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Bevezetés a 21. századba* (2015).

BÁNYAI TIBOR MÁRK 1979-ben született Pécsen. Költő, kritikus, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója.

BOZÓKI ANDRÁS 1959-ben született Budapesten. Politológus, egyetemi tanár a Közép-európai Egyetemen (CEU). Legutóbbi könyve: *Lépték és irónia: Szociológiai kalandozások* (társzerk.) (2018).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadszolgálatok kritikus, újságíró.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GYÖRFFY IVÁN 1972-ben született Budapesten. Esszéíró, kritikus. Legutóbbi könyve: *Az élet kísértése* (2017).

GYÖRGY PÉTER 1954-ben született Budapesten. Esztéta, médiakutató, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Faustus Afrikában* (2018).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocskásd meg vétkeinket* (2018).

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *A halál milongát táncol* (2017).

LÁNGH JÚLIA 1942-ben született Budapesten. Újságíró, író, fordító. Legutóbbi könyve: *Macskák és férfiak* (2014).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MÉLYI JÓZSEF 1967-ben született Budapesten. Művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatója.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

PIKÓ ANDRÁS 1964-ben született Békéscsabán. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a Klubrádió műsorvezetője.

RAB LÁSZLÓ 1957-ben született Pélyen. A Népszabadság volt főmunkatársa, lapunk olvasószerkesztője. Legutóbbi könyve: *Pokoljárás – Út az újjászületésig* (2017).

RÁDAI ESZTER 1946-ban született Budapesten, Pulitzer-emlékdíjas újságíró.

RADICS VIKTÓRIA 1960-ban született Zomborban. Költő, esszéíró, műfordító, kritikus.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa.

TÓTH KRISZTINA 1967-ben született Budapesten. Író, költő, műfordító. Legutóbbi könyve: *Dalok reggeltől estig* (2018., Gryllus Villossal).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁRADI JÚLIA 1948-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, szerkesztő, rádióriporter.

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Két tükör között* (2016).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: *Kádár Emese munkái*

MOL

GO

5X multi pont

MOL

**KÖNNYED
INDULÁS A TÉLI
NAPOKON IS**

EVOPlus

D plus

Bozóki András	3	Száz év talány – Horthy, Kádár, Orbán <i>Esszé</i>
Pikó András	13	NER: A bunkó sátán – <i>Pódiumbeszélgetés Hadas Miklóssal, Fleck Zoltánnal, Iványi Gáborral és Tompa Andreával</i>
Gárdonyi László	33	Esztétikum és koncepció – <i>Kádár Emese műveiről</i>
Kiss Judit Ágnes	37	Gloria victis, A vén fegyverkovácsné jóslata <i>Versek</i>
Bányai Tibor Márk	39	Orbán tér <i>Vers</i>
Tóth Krisztina	41	Tizenhét lakás <i>Novella</i>
Váradai Júlia	46	Kétezerharminc holnap kezdődik <i>Beszélgetés Bojár Iván Andrással</i>
Rádai Eszter	54	Nesze, itt írd alá, van rá három perced! <i>Beszélgetés Székely Tamással</i>

Hónapló

Dalos György	64	Szellemi kaland, színházi botrány
Lángh Júlia	67	Túlélés a tengeren
Hargitai Miklós	70	Halló, itt Petőfi!
Végh László	76	A targoncát toló asszony
Parászka Boróka	79	Nincs tovább

Reflex

Révész Sándor	83	A vérbeli víz
Rab László	88	Leesik magától

-ról, ről

Almási Miklós	93	A fordulat mozaikjai: vissza a valósághoz
Pető Iván	97	Beszélgetések Szvák Gyuláról
Radics Viktória	100	Szappanocska
Csengery Kristóf	105	Önportré két korszak tükrében
Gyórfy Iván	108	Rossz közérzet
Fáy Miklós	111	Október 13
Vadas József	114	Új historizmus felé?
Mélyi József	118	Életmű, fénytörésben
László Ferenc	121	Két önismétlő ember – A Bagi Nacsa Show

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsúti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Nyíri Pál
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2019/január

negyvenötödik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bogárdi Márta (lapigazgató), Bognár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Pikó András (élő interjú), Rab László (olvasószerkesztő), Szalkai Angéla (asszisztens), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393; fax: 332-4597. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Száz év talány

Horthy, Kádár, Orbán

Ha visszapillantunk a magyar politika elmúlt száz évére, azt látjuk, hogy a leghosszabb ideig tartó korszakok mindössze három politikus nevéhez kötődnek: Horthy Miklóshoz (1919–1944), Kádár Jánoséhoz (1956–1988) és Orbán Viktoréhoz (1998–2002 és 2010-től mostanáig).¹ Ez a három vezető az elmúlt száz évből összesen hetven évet töltött a hatalomban. Bizonyára nem tévednek azok, akik úgy vélik, hogy e vezetőknek jelentős hatásuk volt a magyar politikai kultúrára, és talán az sem teljesen véletlen, hogy a magyarok e három politikai vezetővel ilyen hosszú időn keresztül együtt tudtak élni. Miben hasonlók ezek a vezetők, és melyek a különbségek közöttük?

Horthy

Horthy Miklós rendszere választási önkényuralmi rendszer volt, amelyben voltak ugyan választások, de azok nem voltak szabadok. A választást mindig a kormánypárt nyerte meg. Az ország nagyvárosait kivéve, vidéken a nyílt szavazás intézménye volt érvényben, ami azt jelentette, hogy a nagybirtokosok és apparátusaik könnyen megfélemlítették cselédjeiket, munkásaikat és a földjeiken dolgozó parasztokat. A baloldali és liberális pártok csak Budapesten

szervezkedhettek. Horthy rendszerre az Osztrák–Magyar Monarchia és az első világháborút követő forradalmak bukásából született. Ez volt az a rendszer, amelynek kormánya 1920-ban aláírta a trianoni békeszerződést, amely Magyarország számára hatalmas területi veszteséget jelentett.

Habár maga Horthy nem volt ideologikus alkatú, a Horthy-rendszer mégis erős ideológiai alapon állt, amelyet nap mint nap sulykoltak az iskoláktól kezdve a kurzus sajtóján át a parlamentig: ez volt a kereszténymemzeti ideológia, amely az ország világháborús bukásáért a liberálisokra és a kommunistákra hárította a felelősséget, és célját az elvesztett területek visszaszerzésében jelölte meg. Mivel az országnak nem lehetett jelentős hadserege, a rendszer különös gondot fordított a revansista ideológia terjesztésére az oktatási és kulturális intézményekben. Azt tűzte ki céljául, hogy az iskolarendszer fejlesztése révén művelt és öntudatos nacionalista utánpótlást képezzen ki, amellyel a környező népek fölé kerekedhet, és újra integrálhatja őket, ha eljön a területek visszaszerzésének ideje. Ez volt a „kultúrfölény” eszméje.

Horthy Miklós kormányzó volt a király nélküli királyságban. Pályafutását a tengerészetnél kezdte, fiatal korában körbehajózta az egész világot, járt Indiában, Afrikában, élte a tengerészisztek szokásos életét. Később Ferenc József osztrák császár és magyar király bécsi szárnysegédje

¹ A sztálini korszak magyar kommunista pártvezetőjét, Rákosi Mátyást azért nem említem ebben a sorban, mert ő rövidebb uralma alatt (1948–56) közvetlenül Moszkva utasításait követte.

lett, majd ellentengernagyként egészen 1918-ig a Monarchia kötelékében harcolt. Mindvégig lojális volt a császárhoz, tisztelte a tengeri hatalmakat, elsősorban a gyarmatosító Angliát, és nem értette azokat a politikai erőviszonyokat, amelyek a Monarchia felbomlását okozták. Kevés fogalma volt a magyar társadalom valós állapotától, a háború által megtizedelt lakosság életkörülményeiről. Mivel azonban nem vett részt a magyar belpolitikai küzdelmekben, a hatalomba visszatérő jobboldal benne találta meg politikai vezérét. Katonatisztként tiszta lappal indulhatott, ráadásul személye hidat képezett a háború előtti és utáni politikai elit között. Kíméletlenül elbánt az 1918-as liberális köztársaság és az 1919-es kommunista kísérlet támogatóival, és az általa elindított fehérterror révén 1919 őszén *de facto* megkaparintotta a hatalmat, majd 1920 márciusában kormányzónak nevezték ki.

A sokáig királyhű Horthy azonban csak árulással szilárdíthatta meg hatalmát. Csapataival elkergette IV. Károly királyt, aki 1921-ben vissza kívánt térni a magyar trónra. A nemzetgyűlés kimondta a Habsburgház trónfosztását, de Horthynak ahhoz már nem volt bátorsága, hogy az ország államformáját is megváltoztassa, így az továbbra is királyság maradt, amelynek élén – hivatalos megnevezése szerint – Ő Főméltósága a Magyar Királyság Kormányzója állt. Horthy kormányzóként a végrehajtó hatalom felett állt, a miniszterelnököt ő nevezte ki, de a kormány mindennapi működésébe nem szólt bele. A húszas évek gazdasági stabilizációja megnövelte tekintélyét, államfői pozíciója pedig eltávolította őt a politika efemer hullámzásaitól, és

lassacskán szimbolikusan a „nemzet atyja” szintjére emelte.

Horthy tradicionális, 19. századi neveltetésű katonatisztból lett kormányzó. Szellemi képességei középszerűek voltak, egyszerre volt globálisan angolbarát és provinciálisan antiszemita. Támogatta a hazai iparfejlesztést, de nem tett semmit a földreformért. Nem volt náci, hitt az „úri becsületben”, lenézte Hitlert, de a revansizmus, a nacionalizmus és a politikai kereszténység ideológiája, valamint az elvesztett területek visszaszerzésének reménye a hitleri Németország szövetségesévé tette. A kereszténység beemelése a politikába azt jelentette, hogy elmosódtak a határok állam és egyház között, a legnagyobb magyarországi egyházak a rezsim támogatóivá váltak. Csak a keresztények lehettek jó magyarok, ami igen korán megalapozta a zsidók társadalmi és politikai diszkriminációját.

Horthy rendszere félféudális, erősen hierarchikus, parlamentáris önkényuralmi, „neobarokk” rendszer volt, amely az 1930-as évek közepétől a náciizmus felé tolódott, 1938-ban zsidótörvényeket hozott, 1941-ben pedig Németország (helyenként ingadozó) szövetségesé lett. 1944-ben az országot megszállták a németek, mert nem bíztak többé a magyar szövetséges együttműködésében, Horthyt azonban a németek egészen 1944 októberéig meghagyták a kormányzói székekben, így az ő kormányzóságához kötődik közel hatszázezer vidéki magyar zsidó Auschwitzba deportálása és megsemmisítése. A szovjet csapatok közeledésekor Horthy megpróbált kiugrani a háborúból, de ez a kísérlete kudarccal végződött, a németek azonnal foglyul ejtették és elhurcolták. A második világháború után

Horthy csak Sztálin közbenjárásának köszönhetően, hogy elkerülte a felelősségre vonást a nemzetközi bíróság előtt.

Horthy öröksége sokak számára ambivalens. Egyrészt az ország oktatási rendszere sokat fejlődött, gazdasági teljesítménye növekedett. Noha a politikai váltógazdaság működésére semmi esély nem volt, ennek ellenére fennmaradt a többpártrendszer, a parlamentben mindvégig hallható volt az ellenzék hangja. A sajtó az 1920-as évek elejétől az 1930-as évek második feléig viszonylag szabad volt. Másrészt viszont a rendszer konzerválta az autoriter, patriarchális, urakra és szolgákra épülő társadalmi viszonyokat, emberek milliói voltak földönfutók vagy jogfosztottak. Végül a világháborúba sodródó Horthy-rendszer a lehető leggyászosabb módon búcsúzott: több mint százezer katona értelmetlen halálával és több mint félmillió zsidó származású magyar állampolgár megsemmisítésével.

Kádár

A Fiumében a Monarchia idején született Csermanek János nehéz körülmények között nőtt fel, előbb nevelőszülőkhöz adták, majd édesanyja nevelte. Műszerész szakmunkásként találkozott a kommunista mozgalom illegalitásban dolgozó aktivistáival. Otthonról hozott ellenérzései a társadalmi egyenlőtlenségekkel és igazságtalanságokkal szemben arra vezették, hogy csatlakozzon a kisszámú magyar kommunista mozgalomhoz.

A nevét 21 éves korában Kádár-ra változtató fiatal kommunista mozgalmár nem volt ideológus alkat, az elméletekkel hadilábon állt, velük szemben mindig a gyakorlatot részesítette előnyben. Visszatekintve egy-

szer azt mondta, hogy Marx és Engels életművéből egyedül az *Anti-Dühring* című könyv ragadta meg, amelyet végig is olvasott. Egyszerű, szociális értelemben konzervatív ember volt, aki szeretett sakkozni, szerette a proletárok ételét, a krumplilevest, és egy életen át kitartott az apparátusban megismert felesége mellett. A második világháború után Kádár gyanússá vált Rákosi Mátyás és a többi új kommunista vezető szemében. Ő ugyanis nem a Moszkvából hazatért kommunista, hanem a hazai elvtársak közé tartozott, akiket Sztálin nem tartott megbízhatóknak. Rádadásul 1943-ban Kádár és társai az illegális kommunista párt nevét Békepártra változtatták, hogy elkerüljék a letartóztatást, és több követőre tegyenek szert. Ezzel együtt, a Rákosi-korszak elején Kádár belügyminiszterként a pártvezetés másodvonalához tartozott, majd 1951-ben letartóztatták, és éveket börtönben töltött.

Az 1956-os magyar forradalom idején következett be Kádár árulása, azután, hogy a Nagy Imre-kormány államminisztereként kijelentette: hogy ha kell, pusztá kézzel is harcol a bejövő szovjet tankok ellen. Másnap azonban eltűnt, a szovjetek Moszkvába vitték, ahonnan már a forradalom utáni megtorlás embereként tért vissza, az újjáalakított kommunista párt első titkáráként. Kádárt ugyan a szovjetek választották ki a vezetői posztra, de kiválasztása nem volt véletlen: ő ugyanis nem volt moszkovita, s bár Rákosiék bebörtönözték, nem volt Nagy Imre közvetlen híve sem. A saját útját járta, még ha ez nem is volt nyilvánvaló. Aligha volt nála gyűlöltebb ember az országban 1956–57 fordulóján. Másfél évvel később felakasztatta Nagy Imrét, a for-

radalom miniszterelnökét. Erre nem Moszkvából kapott utasítást, Nagy kivégzése Kádár kezdeményezésére történt. Árulása beteljesedett, és ennek árnyéka végigkísérte életét.

Kádár azt tanulta meg a Rákosi-rendszerből és a forradalomból, hogy a politikai elnyomást csak azon az áron lehet fenntartani, ha a vezető anyagi ellenszolgáltatást nyújt népének. A forradalom utáni megtorlások 1960-ra abbamaradtak, 1963-ban pedig Kádár amnesztiát hirdetett a politikai foglyoknak. Ekkor kezdődött az 1970-es évek végéig tartó „igazi Kádár-korszak”, amely az életszínvonal folyamatos emelésén, a nép megbékítésén, egyúttal atomizálásán és semlegesítésén nyugodott. „Aki nincs ellenünk, az velünk van” – hirdette, majd a hatvanas évek közepétől gazdasági reformokat vezetett be, és nagyobb kulturális nyitottságot engedélyezett. Magyar állampolgárok százezrei ekkor jutottak először lakáshoz, autóhoz, televízióhoz, ekkor kezdtek el vikendházat építeni a Balaton mellett, sőt háromévente még nyugati országokba is elutazhattak. Az emberek megtanulták, hogy ha nem követelnek politikai szabadságot, akkor a rendszer viszonylagos biztonságot nyújt nekik. Magyarország ekkor lett „a legvidámabb barakk” a keleti blokkban.

Az eredendő bűnt, az 1956-os forradalmat és annak megtorlását azonban el kellett felejteni. A pragmatikus Kádár nem akart újabb ideológiát rákényszeríteni a társadalomra. Tudta, hogy a kommunista propaganda irritálja az embereket, ezért békén hagyta őket, és csak a hatalom megtartására koncentrált. Habár 1956 hivatalosan „ellenforradalomnak” minősült, valójában nem beszéltek

róla. A hatalom is, a nép is felejteni akart. Jó sakkjátékosként Kádár el tudta kerülni, hogy a keleti blokk más vezetőihez hasonlóan – Dubček, Ulbricht, Gomulka – őt is leváltásák. Mindig tagadta, hogy politikája eredményeként létrejött volna a „magyar modell”, mert nem akarta magára vonni Moszkva haragját. Ezzel együtt a gazdasági decentralizáció és a politikai monopolhatalom keveréke a táboron belül valóban egyedivé tette a magyar rendszert.

A kádári kompromisszum azonban csak addig volt tartható, amíg a gazdaság növekedett. A rendszert csak azért és addig kedvelték az emberek, amíg az kiszámítható, stabil életkezeteket adott nekik. Az 1978-ban elinduló gazdasági hanyatlást Kádár külföldi kölcsönökkel próbálta megakadályozni. A beérkező pénzeket a fogyasztás fenntartására költötte, amikor pedig kiderült, hogy reformokra volna szükség, világossá vált az is, hogy az eladósodott államszocialista rendszer reformálhatatlan. Az idősödő Kádár már nem tudta és nem is akarta felvenni Gorbacsov reformtempóját, egyre kevésbé értette a gazdasági válság természetét és a változás szükségességét. Kádárt végül a párton belüli apparátus lázadása mozdította el hatalmából. Akár szimbolikusan is tekinthető, hogy Kádár egy évvel később, 1989. július 6-án, azon a napon halt meg, amikor a bíróság kimondta az 1958-ban kivégzett Nagy Imre és mártírtársai jogi rehabilitálását.

Kádár öröksége sokak számára ambivalens. Egyfelől sokan nosztalgiával emlegetik azt az időszakot, amikor a viszonylagos társadalmi egyenlőség gazdasági fejlődéssel párosult, és a kétkezi munkások is megengedhettek

maguknak egy kéthetes nyaralást a Balatonnál. Másfelől a Kádár-rendszer mindvégig diktatúra volt, ahol a puszta formalitásként megrendezett „választásokon” nem volt alternatíva, ahol az elnyomó egypártrendszer létezése a társadalom minden szintjén érezhető volt. Kádár érdemei között szokták említeni, hogy a többi kommunista országénál élhetőbb viszonyokat teremtett a vasfüggöny mögé zárt Magyarországon. Ezzel együtt a rendszer az 1989-es vértelen forradalomban közkívánatra megbukott. Senki sem akarta további létezését, ideértve az állampárt tagjait. A Kádár-korszak végén Magyarország gazdaságilag és kulturálisan jóval távolabb volt a nyugat-európai országoktól, mint hatvan évvel korábban.

Orbán

Az 1960-as évek elején Székesfehérváron született, Felcsúton nevelkedett és egy ideig futballistának készülő Orbán Viktor családi hátterét az erőteljes apa figurája határozta meg, akihez képest az édesanya mindig a háttérben maradt. Orbán politikusi pályáíve még befejezetlen. Elődeinél sokkal szerencsésebb korszakban, a kommunista rendszer nemzetközi összeomlása idején lépett színre a liberális demokrácia lelkes híveként. De már indulásakor is olyan ambíciózus volt, hogy néhány év alatt világhosszá vált: Orbán a hatalom ígézetében élő ember. Politikai karrierjét cikkek százai elemzik, ezért én most a fiatalkorára, az indulás éveire koncentrálok.

A fiatal Orbán Viktor politikai pályája legelső pillanatától kezdve vezérszerepet játszott. Pártja az ő aktív részvételével alakult meg Budapesten 1988. március 30-án – akkor még

független ifjúsági, politikai szervezetként. Az alakuló gyűlést összehívó fiatal emberek csak egy szándéknyilatkozatot akartak elfogadtatni a leendő szervezet elindításáról, és úgy tervezték, hogy ha elegendő csatlakoznak, akkor a szövetség később megalakul. Ám az akkor 24 éves Orbán szembefordult a fokozatosság elvével, és a szervezet azonnali megalakítását sürgette. Nem akart egyetlen napot sem veszíteni a cselekvéssel. Ahhoz is ragaszkodott, hogy az új szervezet nevében ne szerepeljen a „szocialista” szó. Érvelése meggyőzte a többséget és az ifjúsági szervezet, a Fial Demokraták Szövetsége még aznap este megalakult.

A rendőrség ugyan beidézte és megfenyegette az alapítókat, de a rendszer ennél keményebb lépésekre nem szánta el magát. A beidézéseknek viszont gyorsan híre ment, és a Fideszhez néhány héten belül már több százan csatlakoztak. A Fidesz alapító nyilatkozatában nemcsak átfogó liberális elveket fogalmazott meg, hanem rögtön megjelölte politikai ellenfelét, a Kommunista Ifjúsági Szövetséget, és célul tűzte hatalmi monopóliumának megtörését.

E fiatalok a szakkollégiumi mozgalomban találkoztak először a nyolcvanas években. Ez a sajátos értelmiségi-féltelmiségi csoport volt az, amely elsőként alakult nyíltan politikai szervezetté a demokratikus átmenet során. Kezdő jogászok, közgazdászok, ösztöndíjasok, nevelőtanárok, pályakezdők voltak, de náluk a szakmai képzést egy idő után háttérbe szorította a politikussá válás lehetősége. Az egyetem padsoraiból kikerülve szinte egyenesen a politikába léptek át. Orbán elvégezte a jogi egyetemet, szakdolgozatát a lengyel Szolidaritás

mozgalomról írta, majd a Soros Alapítvány jóvoltából helyet kapott a Közép-Európa kutatócsoportban, sőt egy évre az Oxfordi Egyetemre is kimehetett ösztöndíjasként. Innen azonban három hónap elteltével visszatért, és belevetette magát a magyar politikába.

Az egyetemi diákszállások csak belülről átlátható, kollektivista világa kedvezett a jó verbális képességekkel rendelkező, határozottan és gyorsan cselekedni kész, jövőbeli politikusoknak, akik radikális fellépésükkel jelentős hatást tudtak gyakorolni kortársaikra. Ők már nem érzékelték a kommunista bürokrácia részéről merev ellenállást, ledönthetetlen tabukat, így rendszerkritikájukban a kezdetektől fogva a gyakorlatias magatartás dominált. A Fidesz a gyors, rajtaütésszerű, a politikai ellenfelet kész helyzet elé állító akciózás híve volt. A legyőzendő ellenség kezdetben a KISZ volt, később a rendszer egésze vált azzá.

Ennek a csoportosulásnak nem volt alkalmja gyökereket eresztetni a Kádár-rendszerben. A Fidesz jelentős alakjai vidéki városi származású, budapesti egyetemeken végzett első generációs értelmiségiek voltak, akik egyetemista korukban közel kerültek a demokratikus ellenzékhez. Orbán Viktor a kommunista rendszerrel kapcsolatban így fogalmazott: „1983-tól kezdődően azt láttam, hogy ez a politikai rendszer állandóan hátrál. A kommunista rendszert erejének teljében, a maga brutalitásában soha nem láttam. Akkor sem, amikor megverték, bevittek tizenkét órára 1988. június 16-án, mert akkor sem az volt az érdekes, hogy bevittek, hanem az, hogy ki kellett engedniük.”²

A Fideszben jellemzően olyan fiatalok tömörültek, akikben igen erős vágy élt a társadalmi hierarchiába való felzárkózásra. Szinte mindent egyetlen kártyára, a politikai sikerre tettek fel. Sokuk tíz év alatt tette meg a társadalmi és földrajzi mobilitás elitbe vezető útját, amely út végigjárása másoknál generációkon át tartott. Gyanakvóan viszonyultak nemcsak a hivatalos pártállami *establishment*-hez, hanem az egyetemi vezetéshez, sőt egy idő után az ellenzéki elithez is. Nem asszimilálódni akartak a budapesti elitbe, hanem túltenni rajta, legyőzni azt. A Fideszben azokban volt a legerősebb a hatalmi aspiráció, akik vidékről érkeztek.

Az 1989-es kerekasztal-tárgyalások idején a Fidesz tárgyalódelegációjában szélsőséges mértékben felülreprezentáltak voltak a férfiak: 26 férfi mellett csak két nő szerepelt. A 26 férfiből 22-en katonai szolgálatukat töltötték az egyetem előtt, 14-en pedig szakkollégisták voltak az egyetemi években. Ráadásul közülük heten még az egyetem elvégzése után is ott maradtak a szakkollégiumban nevelőtanárnaként. A Fidesz tárgyalóinak kétharmadát az 1959–1964 között születettek korcsoportja adta. Mindez rendkívül erős kohéziót mutat a párt vezetésében. Míg az elmúlt harminc évben a Fidesz holdudvara szinte teljesen kicserélődött, a párt legbelső magja változatlan maradt.

Ezt a magot a vidéki városi származás, a maszkulinitás, a társadalmi hierarchia tisztelete és a hierarchiában való sikeres feljutás vágya, valamint a zárt szervezetekben (katonaság, szakkollégium) közösen el-

² Orbán Viktor interjúja Kasza Lászlónak.

In Kasza László: *Metamorphosis Hungariae, 1989–94*. Budapest: Századvég, 1994: 111.

töltött évek kovácsolták szorossá. A hazuról hozott szociális konzervativizmust átmenetileg felváltotta bennük a liberális korszellem követése a pályakezdésük idején. Ám a sikeres és gyors felfelé mobilitás befejeződése után a párt vezetése az új politikai elit része lett, így 1994-től már könnyebben megszabadulhatott induló eszméitől, és visszatérhetett tradicionális gyökereihez.

Az 1989-es tárgyalásokon részt vevő 28 fős Fidesz-delegációból mára csak heten maradtak a párt tagjai, közülük hatan vidéki városból indultak el. Ők mind a mai napig a Fidesz befolyásos politikusai, köztük van Orbán Viktor miniszterelnök, Áder János köztársasági elnök és Kövér László, az országgyűlés elnöke.

A Fidesz vezetői nem ideológiákra hivatkoztak az egyébként is szétporladó állami ideológiával szemben, hanem jogokra a létező jogszabályok ellenében. Egyszerre voltak radikálisak és antiideologikusak. Ez paradoxonnak tűnik, mert a radikális mozgalmak szerte a világon általában ideologikusak. Itt azonban a radikalizmus a cselekvés radikalizmusa volt, nem az eszméé. A Fidesz támogatta az ellenzéki egységet, de nem volt híve az MSZMP-vel való idő előtti tárgyalásoknak, továbbá a állampárt által javasolt „nemzeti megbékélés” politikájának. Úgy gondolták, hogy szakítás nélkül nincs megbékélés. Ezért mondta Nagy Imre újratemetésén Orbán Viktor, hogy a fiatalok azért tisztelik Nagy Imrét, mert népe érdekében szakítani tudott kommunista meggyőződésével.

A Fidesz bizonyos pontokon a fal-törő kos szerepét játszotta a tárgyalásokon – már eleve azzal is, hogy az ellenzéki szervezetek közül a legke-

vésbé volt meggyőződve a tárgyalások elkerülhetetlenségéről. A csoport radikalizmusát nemcsak a rendszerváltás, hanem az elitváltás igénye is formálta. Az egyik Fidesz-tárgyaló 1997-ben így fogalmazott: „Hiszek abban, hogy Magyarországon totális generációváltásra lenne szükség az eliten belül. Ennek a generációváltásnak a kezdete volt a Fidesz, ők mondták ki radikálisan azt, hogy szakítani kell a múlttal.”³ Ezt az érzületet ebben a körben sokan osztották. A generációs indulatból az is kitűnik, hogy a Fidesz, paradox módon, egyszerre volt értelmiségi és értelmiségellenes párt. Nem volt véletlen, hogy a szervezet vezetői többször leszögezték, hogy a Fidesz egyik politikai tömörülésnek sem kíván ifjúsági utánpótlása lenni.

A kerekasztal-tárgyalások idején a Fidesz a disszidens értelmiségi mozgalmakból kinőtt, liberális SZDSZ stratégiai szövetségese volt. A legfontosabb kérdésekben a két párt képviselői egyetértettek. A Fidesz szerepe elsősorban a rendszerváltás folyamatának felgyorsítása volt. Ahogy egyik interjújában Kövér László fogalmazott, „a Fidesz volt az ellenzék könnyűlovassága. Mi mindig kimondtuk a legradikálisabb álláspontot, amihez képest azután kompromisszumokat lehetett kötni”.⁴ De ez a magatartás nemcsak taktikai jellegű volt, hanem a Fideszben mélyen bevésődött anti-kommunista attitűd.

Miben különbözött Orbán hozzáállása a korszak olyan formátumos politikusaiétól, mint a konzervatív Antall József vagy a liberális Tölgyessy

³ Interjú Harmati Istvánnal, aki a Fidesz delegáltja volt az 1989-es kerekasztal-tárgyalásokon (1997).

⁴ Interjú Kövér Lászlóval (1997).

Péter? Orbán szerint az, hogy az ellenzéki elgondolásokat ő tudta a leginkább lefordítani a konkrét politikai lépések szintjére. „Van egy jó gondolat, de mi következik ebből? Fölismerve az ellenfél álláspontját, hogyan kell használni ezt az érvet? Ha az érv kiváló, hogyan kell ezt úgy használni, hogy abból az jöjjön ki, amit mi akarunk? Szóval rögtön láttam, hogy ezzel a képességgel ott rajtam kívül más nemigen rendelkezik.”⁵

A Fidesz 1990 óta folyamatosan parlamenti pártként működik, ebből 13 évet kormányon töltött, és e sorok írásakor is hatalmon van. A párt harmincéves történetéből az első öt évben kollektív vezetés volt, utána Orbán 23 éven át volt a párt elnöke, és ma is az. (Azért nem 25 évet, mert ebből egy-egy évre átadta a pártelnöki posztot Kövér Lászlónak és Pokorni Zoltánnak.) Az utóbbi tíz évben a párt alárendelt szerepet játszik a politika formálásában, és csupán egyike az Orbánt segítő apparátusoknak.

Orbán az elmúlt három évtizedben három nagyobb politikai fordulatot hajtott végre. Az első ideológiai jellegű fordulat 1993–94-ben volt, amikor pártját liberálisból konzervatív irányba navigálta, s amely azóta a konzervativizmustól is elszakadva, nacionalista, etnicista, populista politikát követ. Az ideológiai fordulat csak az első alkalommal keltett meglepetést, azóta világossá vált, hogy Orbán opportunistá politikus, akit nem az ideológiák, hanem kizárólag hatalmi érdekei irányítanak. Ennél fogva a Fidesz végigjárta az ideológiai palettát, sőt az eszmék számos árnyalatát, a politikai szükség szerint. Mivel azonban az ideológia korlátozza a

cselekvést, Orbán igyekszik minél kevesebbet beszélni róla. A második, szervezeti fordulat 2003-ban következett be, amikor az alapszabály módosításával Orbán egyeduralomra tett szert pártjában. Végül a harmadik fordulat 2010-ben jött el, amikor Orbán – ellenzékben hangoztatott nézeteivel szakítva – kormányra kerülve a liberális demokrácia lebontását indította el, és létrehozta az Európai Unió történetének első nem demokratikus rendszerét.

Ez a rendszer – Heller Ágnes találó kifejezésével – „posztmodern zsarnokságként” írható le, amely nem a 20. századi autoriter rendszerek receptjét másolja, hanem az elnyomás szelektív, társadalmi rétegekre szabott, kezdetben puhának tűnő, de egyre szigorodó formáit követi. Ez a pragmatikus elnyomás azáltal tartható fenn, hogy erőteljes és egyoldalú propagandával társadalmi támogatást tud szerezni az éppen aktuális célcsoportokkal szembeni diszkriminációhoz. Az effajta eljárás első ránézésre esetlegesnek tűnik, de az akció végére mindig világossá válik rendszerszintű mivolta.

1998 és 2002 között Orbán konzervatív miniszterelnökként még a rendszerváltás idején kidolgozott alkotmányos keretek között maradt. 2010 óta azonban minősített többséggel új alaptörvényt íratott, és a rendszerváltással szemben határozza meg magát. Ez az ő árulása. Azt rombolja le, amit harminc évvel ezelőtt maga is felépített.

Néhány következtetés

A három vezető, Horthy, Kádár és Orbán életútját, politikáját áttekinthetően van néhány alapvető hasonlóság és számos különbség. Melyek a közös pontok?

⁵ Interjú Orbán Viktorral (1990).

Egyikük sem volt az eszmék követője, az ideológiák rabja. A Horthy-rendszer ideologikus volt, de névadója viszonylag távol tartotta magát az ideologikus kormányzástól. A Kádár-rendszer a szovjet blokk részeként elvileg nem szakadhatott le a kommunista ideológiáról, a gyakorlatban azonban megtette. Kádár a mindennapi élet nyugalmának biztosításával tudott elszakadni az 1950-es évek totalitárius ideológiájától. Az Orbán-rendszernek nincs koherens ideológiája, van viszont agresszív propagandája: a rezsim bombasztikus etnonacionalizmusa szokatlanul hangzik az Európai Unióban, amelynek alapértékeit a kormányfő ma már látványosan figyelmen kívül hagyja.

Ereje teljében mindhárom vezető hajlott a politika pragmatikus megközelítésére. Közülük még Horthy volt az, aki többé-kevésbé szilárd értékrendszert hozott hazulról, majd a császári udvarban megtanulta az arisztokrata viselkedésformákat. Horthy az „úri becsületre” hivatkozott, Kádár politikusként rendkívül ravasz játékos volt, aki a puritán életmód kliséit követte. Orbán számára egyetlen cél volt, a helyzettől függően definiált siker, amelynek a politikai és gazdasági hatalom megszerzése egyaránt része. Hármójuk közül egyedül Orbán használta fel hatalmát a maga és családja meggazdagodására. Mégis ő az, aki imázsát az „egyszerű vidéki fiú” népmesei narratívájára építi.

Mindhárom vezető elárulta korábbi meggyőződését: Horthy elárulta a királyt, Kádár elárulta a forradalmat, Orbán pedig elárulta a rendszerváltást. Úgy tűnik, mintha a fiatalkori meggyőződésektől való rugalmas elszakadás volna a „korszak-alkotó” siker titka. Ha szembefordulsz korábbi

önmagaddal, hosszú életű lehetsz a politikában.

Fiatalkorát mindhárom vezető zárt szolidaritás-közösségekben töltötte, egyiknek sem volt hagyományos polgári foglalkozása: Horthy a tengerészetnél, Kádár az illegális kommunista mozgalomban, Orbán a katonaságnál és az egyetemi szakkollégium belső világában. Horthy és Orbán macsó közegben szocializálódott, míg Kádárnál ez nem volt evidens. Mindhármójuknak előbb szűkebb, zártabb közösségben kellett fegyelmezettségüket vagy rátermettségüket bizonyítani ahhoz, hogy később a politika világában is hatalomra jussanak.

Horthy és Kádár érett férfikorban került hatalomra, Orbán náluk jóval fiatalabb felnőttként. Kádár és Orbán egészen fiatalon kezdett el politizálni, mindkettőt „homo politicusnak” tekinthetjük. De Kádár Orbánnál sokkal nehezebb, rögzösebb úton jutott el a hatalomhoz, szélsőséges körülmények között. Hozzájuk képest Horthy jóval később lépett a politikába, és a császár szárnysegédjeként gyűjtött birodalmi tapasztalatait próbálta kamatoztatni a magyar nemzetállami kontextusban.

Hármójuk közül induláskor Kádár volt a legnehezebb helyzetben, mert az ország az ő idején volt a leginkább kiszolgáltatott és legkevésbé független. Hatalomra kerüléséről nem Budapesten, hanem Moszkvában döntöttek. Kádár mozgásterét, paradox módon, az elbukott 1956-os forradalom tágította ki a szocialista táboron belül. Horthy kezét viszont megkötötte az első világháborús vereség, a Monarchia széthullása és a trianoni békediktátum. A három vezető közül messze Orbán mozgás-

tere volt a legnagyobb, aki második kormányzását győztes helyzetben, alkotmányozó parlamenti többséggel kezdhette, demokratikus keretek között. Magyarország ekkor már régóta a NATO tagja volt, ő pedig az Európai Unió anyagilag is támogató tagállamának vezetőjeként foglalta el a kormányfői posztot. A 2010-től máig tartó időszakot Orbán saját hatalmi mozgásterének további tágítására fordította. Erre szolgált a belpolitikában a jogállam és a demokrácia leépítése, a külpolitikában pedig a „keleti nyitás” politikája.

Horthy és Kádár kezéhez vér tapad, Orbán kezéhez pénz. A felügyelet már fontosabb, mint a büntetés. A preventív célú, láthatatlan megfélemlítés sikeresebb, mint az interneten és a világ televízióiban könnyen bemutatható véres megtorlás.

Mindhárom vezető bizonyos fokok „pávatáncos” vagy régi kifejezéssel hintapolitikus volt. Közülük Orbán sokáig nagymértékben, Kádár hol intenzíven, hol mérsékelten, Horthy pedig csak uralma utolsó éveiben folytatott ilyen külpolitikát. Horthy háborúval, áldozatok százezreivel, szétlőtt és megszállt országgal búcsúzott, Kádár pedig omladozó diktatúrával és (még) megszállt országgal. Horthy emigrációban fejezte be életét, Kádár Budapesten, szellemileg megbomlott állapotban, ágyban, párnák között.

A három korszakon belül is folyamatosan változott a politikai berendezkedés jellege. De ha a korszakok meghatározó elemeit nézzük, Horthy idejében főleg hagyományos, választási önkényuralmi rendszer működött, amelyet az elején és a végén szélsőjobboldali, paramilitáris erők diktatúrája keretezett. Kádár idején egypártrendszerű, poszttotalitárius

diktatúra volt, amely leszámolással és megfélemlítéssel indult, a társadalom semlegesítésével és atomizációjával folytatódott, hogy a végén harc nélkül adja fel önmagát. Orbán alatt folyamatos a lecsúszás: előbb demokrácia, utóbb illiberális, majd választási önkényuralmi rendszer alakult ki, amelynek lefelé örvénylő spirálja egyelőre megállíthatatlannak látszik. Egyik korábbi rendszer sem parlamenti eszközökkel bukott meg.

Horthy távol tartotta magát a napi politikai küzdelmekről, a politikát az általa kinevezett miniszterelnökök formálták. Kádár idején is voltak miniszterelnökök, de a fontos kérdésekben ő döntött, mert az ország pártállami irányítás alatt állt. Orbán miniszterelnökként folyamatosan a frontvonalban van, minden hatalmat a saját kezében összpontosít. Horthyhoz és Kádárhoz képest Orbán perszonalizált hatalmat működtet. Horthy uralkodott, de nem kormányzott, Kádár uralkodott és részben kormányzott, Orbán uralkodik és kormányoz.

A liberális demokrácia politikusai időről időre választásokat veszítenek, de ezen senki sem csodálkozik, mert ezt mindenki a parlamenti váltógazdaság normális, rutinszerű működésének tekinti. Magyarországnak nem volt olyan szerencséje, hogy politikai korszakainak névadói szabad és tiszta választásokon maradjanak hatalmon. Az elmúlt száz év tapasztalata azt mutatja, hogy aki itt korszakot teremt, az bukásával magával rántja a rendszert, amelynek névadója volt.

E tanulmány korábbi változata németül megjelent az Europäische Rundschau 2018. decemberi számában.

NER: A bunkó sátán

Hadas Miklós szociológus, Fleck Zoltán jogász, szociológus, Tompa Andrea író és Iványi Gábor lelkész kerekasztal-beszélgetése a Fapados Szalonban, a moderátor Pikó András*

Pikó András *Mai beszélgetésünk szerkesztői alapgondolata az volt, hogy azt érezzük, a hatalomgyakorlás olyan stílusával és módszerével szembesülünk nap mint nap, melynek jellegzetessége, hogy nagyon bátran átlépi a legfontosabb, legegységibb viselkedési, morális szabályokat, törvényeket, parancsokat. A példákat hosszan lehet sorolni a menekült és hajléktalan emberekkel való bánásmódtól kezdve a munkavállalói jogszívtványok megnyirbálásán át a szociális háló szétszaggatásáig. Mégsem ezekkel indítanék, hanem egy beszélgetés felidézésével, a Klubrádióban hallottam. Tétényi Éva volt a vendég, természetesen szóba került esztergomi polgármesteri időszaka, és ezzel kapcsolatban az, hogy az ellenzéke, az akkori Fidesz-frakció, benne korábbi jó ismerőseivel, rokonaival, hogyan próbálták ellehetetleníteni, bevallottan felsőbb utasításra. Nem szavaztak meg egyetlen fillér forrást sem a köztisztaság fenntartására, végül az emberek közösségi munkában maguk takarították az utcákat; elérték, hogy ne legyen közvilágítás a városban, és a példákat hosszan sorolta. Egy normális parlamentáris demokráciában az olyan politikai erő, amely ilyen eszközökhöz folyamodik, megbukik. Az ettől való félelem korlátozza, me-*

derben tartja a politikai küzdelmet, Magyarországon, Esztergomban viszont nem ez történt. Ott a Fidesz azzal kampányolt, hogy ha nem akarjátok, hogy a lányaitoknak sötét utcákon kelljen hazamenniük az iskolából, akkor szavazzatok a Fideszre. Ez működött – valami megfordult, az erkölcstelen és nemtelen politikát büntető állampolgári felháborodás helyett a minél rosszabb, elviselhetlenebb állapotokat előállító helyi párt a saját rossz kormányzásával zsarolta meg a választókat, és azt ígérte, hogy ha rá szavaznak, véget érnek a megpróbáltatások. A választók vették az üzenetet, és a Fideszre szavaztak. Miért működhet ez a politika Magyarországon?

Fleck Zoltán Említenék egy ehhez hasonló esetet. Kishantason érzékletesen elmesélték a helyiek, hogy a Fidesz által helyzetbe hozott új földbirtokosok a fizikai erőszaktól sem visszariadva beszántják az éppen sarjadó növényeket, amelyben egyébként a helyiek munkája, értékrendszere megtestesül, ez az eljárás lényegében az egész közösséget, a gazdasági érdekeit is beleértve, mélyen sérti – és utána szinte kivétel nélkül a Fideszre szavaznak a helyiek. A te fogalmaid és szempontjaid, András, amelyeket a kérdésben megfogalmaztál, ott nem működnek. Másutt sem. Jó kormányzás és jog-

* A beszélgetésre 2018. december 3-án került sor Budapesten a Benczúr utcai szakszervezeti székházban – a szerk.

állam? Ezek nincsenek a jelen Magyarországon, helyette zsarolás van és félelem, ez a közös a két példában.

Amikor az emberek tényleg félnek, szoronganak, akkor előállnak a történelmi képletek. Dragomán írásai-ban vagy az *Omertá*ban nyomon lehet követni, ott van a nyelvben ez a történelmi tapasztalat. Én ezen nem csodálkozom, az a húsz-egynéhány év a rendszerváltás után egy kicsit elkábított bennünket, mert volt alkalmunk beszélni a jó kormányzás-ról meg a vágyainkról, és arra is ki tudtunk térni, hogyan működik az állampolgár és az állam viszonya. Ki kell józanodnunk, mára gyökeresen megváltozott a helyzet, egészen más paradigmákban kell gondolkodnunk.

Tompa Andrea Én színházi példát szeretnék említeni a társasági adóval kapcsolatban. A tao nagyon bonyolult dolog, az előkészítése hosszú ideig tartott, 2008-ban vezették be. Viszont a kulturális tao megszüntetését két hét alatt lezavarták. Ezt a két dolgot, időtávot lehet egymás mellé tenni. A kulturális államtitkár, aki erről „egyeztetett” nemrégén a Nemzeti Színházban, Tarlós Istvánt nem is hívta meg, miközben a főváros tulajdonában van számos színház – nos, neki vajon milyen érdeke fűződött ehhez? Ezt én nem tudom, nem kommentálnám, mindenesetre a fővárosi színházak vezetői emiatt nem is voltak ott ezen az úgynevezett egyeztetésen. Ez az államtitkár és a kulturális tao eltörlésében érdekelt számos ember 2010 óta nagyon komoly pozícióban dolgozik, és nagy befolyással bír. Magyarán: ezeknek az embereknek nyolc évük lett volna arra, hogy ezt az általuk most korruptnak nevezett

rendszert megváltoztassák, vagy legalább javaslatot tegyenek arra, hogy a rendszert kitisztítsák, és a korrupciós ügyeket kivizsgálják. Ezek adóügyek, tehát az adóhatóság is vizsgálódhatott volna, javaslatot tehetett volna a miniszternek. Feke-te Péter a miniszteri tanácsadó tes-tület tagja, Vidnyánszky Attila a mi-niszteri tanácsadó testület tagja, és rengeteg más kultúrpolitikai tiszt-séget is viselnek, de nem javasoltak semmit azzal kapcsolatban, hogy az általuk korruptnak tartott rendszer tényleg kitisztuljon. Nem kezde-ményeztek semmilyen vizsgálatot. Ilyen módon kriminalizálták a tel-jes szisztémát, és ez jó ok volt arra, hogy itt most hirtelen két hét alatt az egész támogatási rendszert meg lehessen szüntetni. Ez komolyan fe-nyezeti a színházak működését.

Pikó *Miközben egyetértek azzal, amit Fleck Zoltán mondott, a saját környezetemben azt tapasztalom, hogy sokakban van zavar, megha-sonlás a hatalomgyakorlással kap-csolatban: senki sem szereti látni a könyörtelenséget, senki sem szeretne az embertelen, amorális hatalom hallgatólagos cinkosává válni. Még-sem szólnak, tiltakoznak – ez a ha-talomgyakorlás tehát folyamatosan erodálja a mindennapi morált és er-kölcsiséget, és ezzel tulajdonképpen el is lehetetleníti az ellenállást?*

Iványi Gábor Régi hagyománya van itt annak, hogy „nem rúg vissza, csak búsan átkoz”. Kisebb körben beszélgetve az embernek gyakran az a kérdése támad, hogy akkor ki szavaz-ta meg őket? Mert nem nagyon talál-kozik az ember olyanokkal, akik most is verik a mellüket, hogy én őket vá-

lasztottam. Vannak olyan történelmi pillanatok, amiknek éppen a sötétsége, kontrasztja teszi lehetővé azt, hogy igazán fontos erkölcsi kérdések megfogalmazódhassanak. Én lelkipásztor vagyok, mindig bibliai gondolatok rohannak meg ilyenkor, ami némelyekben, ha meghallják tőlem, türelmetlenséget vált ki, de talán ebben a körben megkockáztathatom, hogy János evangéliumának az eleje a világosság és a sötétség ellentétével kezdődik, és ott arról van szó, hogy a világosság a sötétségben fénylik. Azt szoktam mondani kesergő híveimnek, hogy a gyufa vagy a zseblámpa számára nem tragédia a sötétség, hanem kitüntetett hely és feladat. Persze, magam is átérzem azt, hogy a dolog valahol kicsit sántít, mert nem jó pozíció zseblámpának vagy gyufaszálnak lenni, nemcsak azért, mert eléghetünk közben, hanem azért, mert nagyon nehéz szembesülni a hatalom aljasságával és a kiszolgáltatottsággal. Viszont az az érdekes folyamat játszódik le bennünk – és akkor egy másik, ószövetségi könyvet hívok segítségül, a Jób könyvét –, hogy csak akkor kezdjük észrevenni azt, hogy emberek milyen szörnyű körülmények között vannak, amikor a mi lábunk alól is kicsúszik a talaj, mint ahogy Jóbbal történt. Aki ilyeneket mond, hogy a szemétdombot ölelgetik, mert ugye ott mindig égett valami. Tehát voltak emberek, akik, ha fáztak, akkor a szemétdombra feküdtek le. Hajléktalan emberekkel foglalkozva én is találkozom azzal, hogy emberek az életüket szemételepen élik le, szemétből építenek házat, ott guberálnak, még az ott talált ételt is megeszik, ami nekünk elképzelhetetlen, borzalmas dolog, de amikor elkezdik elvenni a jogainkat,

akkor figyelünk fel csak arra, hogy a világon sokkal rosszabb körülmények között is élnek emberek, akikért elfelejtettünk szólni, mert nem volt annyira fontos és sürgős, csak amikor már bennünket is eltalált a hajítófa.

Hogy az ember miért ilyen? A bibliai antropológiába kéne visszanyúlnom ahhoz, hogy világossá váljék nekem is, hogy úgy kellene élnünk, mintha Isten nem lenne. Ez egy középkori gondolat, Aquinói Tamás vetette fel, és a nagykorú ember áll a bibliai tanítások középpontjában is. Hiszen a Biblia azzal kezdődik, hogy Isten megteremti az embert, és nem egy embriót, hanem egy felnőtt férfit teremt, akinek hiányzik a nő. Ebből gondoljuk azt, hogy egy ivarérett, felnőtt személyről van szó, és ez fontos, mert az egész azt hivatott bizonyítani, hogy Isten egy bizonyos szempontból magunkra hagyott bennünket a felelősséggel. Ugyan az egek az ő egei, de úgy is képzelték a középkorban, hogy Isten behúzta a hasát, és így engedett helyet a látható világnak. De a Földet az embernek adta, hogy nagykorúan, felelősen bizonyítsa be akár övele szemben, hogy ezt a porszemet a mindenségben jobban tudja kormányozni, mint az Örökkévaló a világmindenséget. Ebben a minta az isteni minta lenne, és mindent onnan vezetünk le.

Az már egy másik kérdés, hogy a földi tehetetlenségünkben mindig valahogy visszautogatunk, és felháborít bennünket, hogy az Örökkévaló, noha megtehetné, nem folyik bele a mi ügyeinkbe. És azért nem, mert nagykorúnak tekint, és mert ő, velünk ellentétben, hisz bennünk. Hisz abban, hogy képesek lennénk arra, hogy a dolgokat jól irányítsuk. Hogy miért nem tesszük, és hogy

ebben a lebunkózott sátánnak mi a szerepe? Jó kérdés. A sátán nem egy alulinformált és műveletlen, rossz képességű figurája ennek a színháznak, ez nyilvánvaló, korlátai is vannak, de az ő egész működése a bibliai történetekben mindazoknak a dolgoknak a tagadásáról szól, amelyeket isteni dolgoknak nevezünk, amiben anyagilag nem biztos, hogy megéri az embernek tisztességesnek lenni, de nincs másik elfogadható út. A mi döntésünk, és ebben az Örökkévaló segít, hogy válasszuk a jobb utat, akkor is, ha kiterítenek mégis. A sátán meg azt mondja: miért tenéd? Ragadd meg a pillanatot, és amit megtehetsz, tedd meg. Ezt látjuk magunk körül a politikában.

De visszatérek a kezdő gondolathoz: amikor azt mondjuk, hogy csak beszélni tudunk, csak tiltakozni tudunk, akkor azt javasolnám, hogy töröljük minél hamarabb a mondat elejéről a csakot. Mert ha azt mondom, hogy az egész világ teremtése azzal kezdődött, hogy az Örökkévaló megszólalt, és azt mondta, hogy legyen világosság, és világosság lett, akkor ez is egy képes beszéd arról, hogy higgyünk abban, a szavaknak nagy erejük van, és ha nagy a hitünk, akkor ebbe belefér az is: lehet, hogy nem most hatnak ezek a szavak.

Pikó *Azt látjuk, hogy egy politikuskárda teljesen másképp kezd viselkedni, mint a környezete. És azt is látjuk, hogy ezzel a politikai versenyben szinte behozhatatlan előnyre tesz szert. Mi az oka annak, hogy a Fidesz más, mint a magyar politikai spektrum többi szereplője? Van-e olyan jellegzetesség a magyar társadalomtörténetben, politikatörténetben, ami oka lehet ennek a másságnak?*

Hadas Nehéz válaszolni, mert hogy bennem még az mocorog, hogy az első kérdésre és az előttem szólókra reflektáljak. Én is konkrét példával folytatom azokat a rémségeket, amelyeket Esztergom, Kishantos, a színházak tao-rendszerének átalakítása kapcsán említettetek. Egyetemi ember vagyok, a Corvinus Egyetemen dolgozom, ahol most elég érdekes és számunkra nem átlátható változások zajlanak. Privatizálni igyekszik a kormány az egyetemet, és komoly fenyegetettségnek vagyunk kitéve mi, egyetemi oktatók, hiszen valamennyiünkkel új szerződést fognak kötni, immár nem közalkalmazottak leszünk, hanem piaci szereplők. Ebben a helyzetben, amikor az egyetemi oktatók rendkívüli módon kiszolgáltatottak, és félhetnek a jövőjüktől, akkor az egyik kezemen meg tudom számolni, hányan vagyunk a Corvinus Egyetemen, akik ezzel szemben megpróbálunk föllépni. Tegnap szerepeltem a Parlament előtti sátorban, szerveztem egy szekciót, és megírtam a kollégáimnak, hogy szeretettel látom őket, kértem, csatlakozzanak, hogy corvinusosokként közösen álljunk ki. Az intézeti levelezőlistán harmincan vagyunk – senki nem válaszolt a levelemre. Ketten külön nekem írtak, ám amikor megkérdeztem tőlük, hogy esetleg hozzájárultok-e ahhoz, hogy megemlítsem a kollégáknak, hogy ti is részt vennétek a Szabad Egyetem rendezvénysorozaton, mindketten azt mondták, hogy sajnos ezt inkább ne. Tehát még ha részt vesz is valaki az ellenállásban, azt is kvázi titokban tartja, miközben a saját sorsáról van szó, meg a CEU elleni rettentő és a tudományos közélet számára beláthatatlan következményekkel járó

kormányzati föllépésről. Hihetetlen módon félnek az emberek, még azok is, akik szociológusként át kellene hogy lássák, mi történik az országban, és valamilyen módon aktív ellenállást kellene kifejteniük. Vajon mi lehet ennek az oka?

Nagyon messzire vezet a válasz, és most csak címszavakat fogok beidobni. Az egyik ok bizonyosan az, hogy a bizalmatlanság kultúrájában létező Magyarországon immár évtizedek óta, sőt, mondanám, hogy évszázadok óta. Nem alakult ki az az állampolgári együttműködés, ami a bizalom, a szolidaritás és a kölcsönösen meghozott döntések felelősségteljes részvételével járna. Hogy miért nem működnek a bizalom körei, és miért nem alakult ki egy állampolgári ethosz, ami Szlovákiában vagy Romániában is erősebben jelenik meg, ha az állam vagy a hatalom monopolizálói által észlelhető elnyomó intézkedést látnak? Magyarországon a félelem mögött egyfajta tanult tehetetlenség is meghúzódik, és kitapintható az az élmény is, ami az emberekben a diktatúrában történő létezés cselekvési mintázatait váltja ki. Hiszen ne felejtsük el, hogy Magyarországon az elmúlt ezer évben, eltekintve néhány nagyon rövid ciklustól, demokratikus berendezkedés nem létezett. Tehát nem alakultak ki azok a működésmódok, nem jöttek létre azok a hálózatok és szolidaritási rendszerek, amelyek egy polgári társadalomban létrejöttek volna.

Írtam a *Replikában* az év elején egy esszét *Mi a magyar?* címmel, a magyar habitus, a magyar beállítódás mélytörténeti okait próbáltam rekonstruálni. Az egyik fő elem az urbanizációs deficit. Magyarországon nagyon megkésett a városfejlő-

dés. Ugyan voltak mezővárosaink a 18. századtól kezdődően, ahol érvényesültek a paraszti jogok, de hogy mi a különbség a nyugat-európai és a magyar városfejlődés között, jól mutatja egy debreceni példa. Van ott egy városrész, az a neve, hogy Bellelő. Azért hívják így, mert egykor bent a városban legeltek a marhák. Ez a 12. századi Bolognában, Firenzében vagy Párizsban nem volt lehetséges, tehát nagyon más ez a városfejlődési konstelláció. Magyarországon a nyugati típusú városfejlődés a 19. század második felében erősödött fel, és elsősorban idegen elemek, tehát a nemesi arisztokráta és paraszti társadalom hátterével rendelkező Magyarországon idegennek számító, ha úgy tetszik, a protézisnek tekinthető Budapest, a budapesti zsidóság és németiség vezetésével történt. Tehát mindaz, ami a polgári társadalom, az együttműködés, a civil kurázsi, a felelősség ethoszát adja, ami a kapitalizmus kialakulásában is jelen van, rendkívül kései fejlemény Magyarországon, és hiányzik az a nyolcszáz év, ami, mondjuk, a németalföldi városokban lejátszódott. Rendkívül hosszú távú deficitokról beszélhetünk, ami a bizalmatlanság kultúrájához vezetett, és amelyek megmagyarázzák, hogy miért nincsenek civil kurázsin, együttműködésen, kölcsönös felelősségérzeten alapuló szolidaritási hálók nálunk.

Erre rájön még a magyar elit sajátos problémája is. A mai magyar politikai elit maximálisan immorális, merthogy nincs olyan osztálybeágyazottsága, amely valamilyen morált megtestesítene. Sem az arisztokráta ethosz nincs meg benne, sem a polgári ethosz, de az alul lévő osztályok

munkaethosza sem jellemző rá. Ve-
gyük észre, hogy ez az elit, amelyik
ma Magyarországon uralkodik, a
kommunista rendszer szűrkezőnái-
nak kis egzisztenciáiból épül föl. Egy
osztály nélküli, beágyazottság nél-
küli, a társadalmilag vett seholból
érkező csoport kezében összponto-
sul a hatalom. Na most, a seholból
érkező csoportnak nincs ethosza, és
sajnálatos módon a magyar társa-
dalomban nem alakultak ki azok a
fékek és ellensúlyok, amelyek egy
erkölcstelen, erkölcs nélküli hatalmi
elittel szemben képesek lennének
mozgósítani az együttműködés, a
szolidaritás, a civil és az állampolgá-
ri lét, tőlünk akár már száz-kétszáz
kilométerre, északnyugatra is megfi-
gyelhető formáit.

Pikó *Amikor olvastam a Repliká-
ban Hadas Miklós esszéjét, eszembe
jutottak a mai Fidesz-elit korosztá-
lyához tartozó nagyszerű barátaim,
jeles magyar írók, költők, társada-
lomtudósok – mi is ugyanonnan jöt-
tünk, mint a mai hatalmi elit tagjai,
kapcsolatban voltunk egymással,
folyóiratokat szerkesztettünk, ki
Szegeden, ki Debrecenben, ki pedig
Budapesten. Összejártunk, találkoztunk
azokkal, akik később a Fideszt
alapították. Pont ugyanolyan társa-
dalmi háttérrel rendelkeznek, mint
mi. Honnan akkor a különbség az
ugyanazon társadalmi háttérből ér-
kező generáció politikusai és értelmi-
ségijei között?*

Hadas Talán itt erős összefüggés
van aközött, hogy hová és milyen as-
pirációkkal akarunk mozogni a tár-
sadalmi térben. Tehát ha belátjuk
azt, hogy milyen politikai konstel-
lációk jönnek létre, akkor szerintem

sokkal kívánatosabb alternatíva egy
morálisan létező ember számára,
hogy nem a politikában, hanem eset-
leg a művészetben, a tudomány vilá-
gában vagy a civil szféra területein
próbál elhelyezkedni. Hadd mondjak
el most a kérdés kapcsán egy nagyon
személyes példát. A rendszerválto-
zásban 1990-ben igen aktívan vet-
tem részt a Tudományos Dolgozók
Demokratikus Szakszervezetének
egyik vezető aktivistájaként, és
szerveztem a Fialat Szociológusok
Klubját a Kossuth Klubban, amely
kifejezetten politizálásra vállalko-
zott. Nagyon közeli kapcsolatban
voltam az akkor föllépő Fidesz és a
Szabad Demokraták Szövetségének
meghatározó figuráival. Harmincöt
éves voltam, bennem is fölmerült a
választás lehetősége, hogy elmegyek
a politikába, vagy maradok a tudo-
mányos pályán. Végiggondoltam,
hogy milyen lehetőségeim vannak,
és azt gondolom, hogy bölcs döntést
hoztam akkor, amikor úgy döntöt-
tem, szociológus maradok, és meg-
próbálok ebben az összefüggésrend-
szerben, tehát a tudományos, a fair
play szabályait inkább figyelembe
vevő erőterben megnyilvánulni.

Visszatérve a kérdésre, bizonyos
értelemben mi, az ellenzék tagjai is
a bizalmatlanság kultúrájának hor-
dozói vagyunk. Eléggé döbbenetes,
hogy mennyire képtelenek vagyunk
összefogni. Én hat éve hoztam létre
önkéntes alapon a Katalizátor Háló-
zatot, amelynek az a lényege, hogy a
szinergiákat keresve és megtalálva, a
mélyszegénységben élőkkel foglalko-
zó civil, állami, egyházi és piaci szer-
vezeteket és programokat próbáljuk
segíteni és közelíteni egymáshoz az
akadémiai szféra közvetítésével.
Hat év alatt azt tapasztaltam, hogy

még az azonos politikai platformról azonos célokat kitűző szervezetek és aktivisták együttműködését is rendkívül nehéz elérni. Nem bízunk egymásban, nem vagyunk képesek azokra a kompromisszumokra, amelyek révén a közös cselekvés erejével próbálnánk meg föllépni. Most egy szakszervezeti székházban beszélgetünk. A szakszervezeti mozgalom is jó példa arra, hogy miért ennyire erőtlenek a szakszervezeteink, miért nem vagyunk képesek szakszervezeti tagokként részt venni a rendszer erős kritikájában és megdöntésében. Merthogy nem vagyunk rá képesek. Ezekkel a kulcsszavakkal és a történetileg meghatározott kondicionáltságokkal magyaráznom azt, hogy hiába lépünk föl kritikailag, mi sem vagyunk képesek a szolidaritás alapján működő együttműködéssel erős kontrollt gyakorolni.

Pikó Azzal, hogy a Fidesz teljesen más politikai stílust és hatalomgyakorlást kezdett el, amivel felrúgta a parlamentáris politizálás írott és íratlan szabályait, komoly politikai előnyre tett szert. Általában az, aki a paradigmából kilép, mindig előnyben van. Nem lehetséges, hogy mi magunk is azért vagyunk bénultak és apatikusak, mert egy ilyen politikai szituációban a hatalommal szemben álló politikusok is lebénulnak, és eszköztelenek lesznek? Én is, mint a kormánnyal szemben sok kritikus újságíró, szívesen beszélek az ellenzék bénázásáról, de ugyanakkor valahol meg is értem. De legfőképpen azt értem meg, hogy egy olyan ellenféllel állnak szemben, amely nem azt a játékot játssza, amit ők. Igaznak érzem Hadas Miklós érveit a bizalmatlanság kultúrájáról, meg a magunkban

hordozott tehetetlenségről, de ez a tehetetlenség következménye is az ilyen politikának és hatalomgyakorlásnak.

Fleck Ennek a rendszernek sok paralizáló jellemzője van, a te kérdésedhez szerintem három kapcsolódik közvetlenül. Egyrészt a populizmus, másrészt a nagyon erős antiintellektualizmus, harmadrészt pedig egyfajta legalizmus. Mind-egyik összességében is, de külön-külön is, más-más csoportokat bénít le. Az antiintellektualizmus azokat a köröket bénítja, ahová az értelmiség tartozik, és ahol a kultúrát fogyasztják, a hatalom birtokosai egyszerűen olyan nyelven beszélnek, amivel nem tudunk szóba állni. Nem vitatkozunk színházi előadásokról vagy könyvekről, vagy nem vitatkozunk arról, hogy hogyan lehet a kultúrát finanszírozni, hanem olyan helyzetben találjuk magunkat, minthogyha a B-közép szurkolójával kéne vitatkozunk a legújabb undergroud színházi előadásról. Egyszerűen nem jön össze a párbeszéd. A legalizmusnak még súlyosabb következményei vannak, erre hadd mondjak egy személyes példát. Lengyelországban járva, ahol a konferenciák többsége most már arról szól, hogy mi a különbség a lengyel és a magyar helyzet között, tehát hogy a kétféle borzalom közötti színekülönbséget valahogy megmagyarázzuk. Szembeötlő, hogy a lengyel bírók, akik tiltakoznak a Kaczyński-féle nyomás ellen, az alkotmányt tekintik hívószónak, integratív erőnek. Olyan pólókat gyártanak a saját pénzükből, amelyekre az van írva, hogy konstytucja, ezzel fényképeztetik le magukat a bíróság épülete előtt. Ott az alkotmánynak, a jogosultságnak,

a jognak van egy integratív ereje a nyers hatalommal szemben. Nálunk a Fidesz tulajdonképpen ellopta a legalizmus nyelvét, tehát amit akar, a nyers erőszakot, jogilag formálja meg. Bármikor meg lehet változtatni a törvényt, az alaptörvényt, bármit, ha valami nem tetszik nekik, akkor azt jogi nyelven beleírják a rendszerbe, ezzel tulajdonképpen elvették és kisajátították azt a kétszáz éves nyelvet, amely a felvilágosodás óta a nyelvünk. Hogyan lehet az egyén jogaival operálni, és valahogy ennek alapján küzdeni a hatalommal szemben? – erről szól ez a nyelv, és ezt lopták el tőlünk. Összegezve: itt sem a szakértelmiségi jogászi nyelvezet, sem az értelmiségi nyelvezet nem tud jól működni, az egészzet pedig leönti az, ami világielenség, egyfajta populizmus.

20

Hadas Hozzáfűznék még egy gondolatot ehhez a jogi szálhoz. Erdei Ferencnek van egy közismert megkülönböztetése a két háború közötti magyar elit bürokráciájáról az állami bürokrácia kapcsán. Azt mondja, hogy tárgyi és hatalmi szakszerűség kettősségével ítélné meg az állami bürokráciát. A tárgyi szakszerűség azt jelentené, hogy ért a munkájához, jó bürokrata, aki pontosan tudja, hogy milyen tevékenységet kell elvégeznie. Erdei nagyon pontosan rámutat arra, hogy a magyar bürokráciára a hatalmi szakszerűség jellemző, tehát úgy kerül hatalmi pozícióba a dzsentrí eredetű nemes az államigazgatásban, hogy csak uralkodni tud. Ennek gyönyörű példáit ismerjük. Simon Attila, a kiváló szlovákiai magyar történész írt egy könyvet arról, hogy hogyan fogadták a magyar csapatokat a

Felvidék visszafoglalásakor. Leírja, micsoda döbbenet volt az ottani magyarság számára a magyar uralkodó osztály urambátyám viselkedése és szakszerűtlensége szemben a csehekével, akiket nem szerettek. De utána már egy hónap múlva visszasírták a cseheket, merthogy megjelent ez az elit. E viselkedésnek történeti előzményei vannak, a magyar nemesség Werbőczyig visszamenőleg tulajdonképpen arra használta a jogot, hogy a saját érdekeit fönntartsa és valamilyen módon legitimálja, tehát a jog nem a rend, nem a szabadság, nem a közjó, hanem az önérdék szolgálatába állt. Mondhatjuk azt is, hogy nem nagyon volt mit ellopni, mert ez már el volt lopva évszázadok óta a néptől.

Pikó *A rendszerváltás mintha mégis visszaadta volna ezt a jogot.*

Fleck A mélytörténet sokkal fontosabb. Azzal az illúzióval éltük meg a rendszerváltást, hogy ez most meg fog változni, de nem változott meg. Sokkal rosszabb lett.

Tompa Nem akarom a kérdésfeltevést kritizálni, de azért egy kicsit fogom. Szívesen beszélgetek a sötétiségről, csak sokkal érdekesebb úgy beszélgetni, ha visszatérünk az Iványi Gábor által hozott bibliai példázatra arról a kevés fényről, ami lenni tudunk. Öngyengítő az a beszélgetés, amikor arról beszélgetünk, hogy ott van egy hatalom, mert ezzel mintha azt mondanánk, hogy itt nincs. Itt is, tehát minálunk is van egy hatalom. Amikor valaki azt a szót használja, hogy tehetetlenség, akkor ezzel nem tudok azonosulni. Nem vagyok tehetetlen, tehetős vagyok a szó leggaz-

dagabb értelmében, és egyfolytában reflektálnunk is kell erre a tehetőségünkre. Mit tehetünk? Persze ott vannak a szavak, az azokban rejlő erő nem kevés, de nemcsak szavaink vannak, gondoljunk arra, hogy Iványi Gáborék tevékenysége milyen sok tettel párosul!

Lehet, hogy a hatalmunknak rohamosan és folyamatosan szűkülnek a terei, ezt elismerem. Azt is, hogy az antiintellektualizmus az országhatárainkon messze túlmutató világtendencia, de mindig van cselekvési terünk. Egy példát muszáj hogy mondjak, ami igen fontos volt számomra az utóbbi időben: az, ahogy Röhrig Géza költő és színész kiadta a verseskötetét. Nemcsak azt gondolta végig, hogy ez hogyan fog megjelenni, meg mit akar vele elérni. A Fedél Nélkül által kiadott versesköteteket a *Fedél Nélkül* árusító hajléktalanok kínálják az utcán és a villamoson, a könyvet nem lehet boltban megkapni vagy megvenni. Nagyon következetesen végig is vitte ezt a gondolatát, minden megszólalásában arról akart beszélni, hogy mi az ő dolga, hogyan viszonyul ehhez, mi az ő viszonya a hajléktalansághoz, mi az ő hajléktalanságtörténete, mert ő is megélt egyet New Yorkban. Ez egy következetesen végigvitt, nagyon áldozatos projekt, és Röhrig arra is figyelmeztet, hogy a cselekvésben, a tett megcselekedésében az igazi áldozatok a tettek. Tehát amikor nemcsak a kétszáz forintot adjuk oda a hajléktalan embernek, hanem ahogy Géza elmeséli egy interjúban, leül egy fiatal hajléktalan férfi mellé egy téren, és megvitatják, hogy a Bibliában az angyalok miért létrán járnak fel-le, hogy nem egy másik embernek visz ételt, hanem

magának is, hogy ezt együtt eszik meg, ez az igazi cselekvés. Tehát hogy a másikra szánt idő, a figyelem, az együttlét, a másik emberrel való beszélgetés milyen fontos. Mindez azt mutatja, hogy van tere a cselekvésnek. Ezek lehet, hogy más terek, vagy még nagyobb terekre vágyunk – de csak azt akartam szóvá tenni, hogy a tehetetlenség szót szeretném személyesen nem fölvenni.

Pikó *Az utolsó kérdésemet kétféle bontanám. Én is elmesélek egy történetet, ami egy fiatal nőről szól. Ment haza, és a Nyugati pályaudvar melletti aluljáróban azt látta, hogy két rendőr igazoltat egy ott lévő hajléktalan bácsit, akit történetesen korábban ismert, segített már neki. A fiatal nő odament, számonkérte, hogy akkor itt most mi folyik. A rendőrök nem akartak róla tudomást venni, erre leült a hajléktalan bácsi mellé, és amikor ment az igazoltatás, felszólította a rendőröket, hogy vonják őt is eljárás alá, hiszen ő is itt ül a hajléktalan barátja mellett. A rendőrök először ledermedtek, majd igazoltatták, de a végén elmentek, és a hajléktalan bácsit nem büntették meg. A történet vége, hogy a fiatal nő fogott egy taxit – át is kellett vernie egy kicsit a sofőrt, mert a bácsinak nem volt túl jó illata –, és amikor benn ültek az autóban, már nem szállította ki. Elmentek a Dankó utca 9.-be, az Oltalomhoz, elvitte a bácsit az ottani kórházba, mert nem volt jól. Ez egy olyan történet, amiről Andrea is beszél, amiből erőt meríthetünk, de mellette ne feledjük el azt sem, amit Hadas Miklós mesélt, hogy egy nyilvános tiltakozó akcióra, amelyet a saját ügyükben hirdettek meg, a kollégái közül egyetlenegy sem ment el.*

Hadas A diákok sem voltak aktívabak, két corvinusos jelent csupán meg.

Pikó *Közben azt gondoljuk, hogy a Corvinus a magyar elitképzés egyik csúcsintézménye. A kérdést kinyitnám akképpen, hogy az, amiben most vagyunk, az végül jól is elsülhet, ha nagyon sok emberben mindaz a tapasztalat, ami a hatalom gonoszágáról szól, kivált valamifajta morális felháborodást, ezt pedig tettek követik. De lehet az is, hogy megy tovább az, amit Síklaki István szociálpszichológus úgy nevezett, hogy társadalmi méretű bullying. Folyamatosan zaklatják, elnyomják a társadalmat, legalábbis presszió alatt tartják, és így egyre nő a félelem, a szolidaritás hiánya. Minek van nagyobb esélye?*

22

Fleck Szerintem bármelyik előfordulhat. Nagyon távol vagyok attól a gondolattól, hogy minél rosszabb, annál jobb, de valóban van egy szintje a gonoszságnak, ahol a másik oldal áldozatnak kezdi látni magát, és ezt az identitást azért nem szeretjük. A szolidaritás hiánya mellett is van olyan, ami kiveri a biztosítékot, az egyik példa egyébként éppen a hajléktalanügy, ahol azért csak volt olyan bírósági döntés, amely az amorális nyomással szemben megtalálta az utat, és nem erkölcsi érveléssel, hanem szakmai érveléssel élt. Aztán itt van az egyetemeket ért támadás. Nem találunk szavakat arra, hogy feljelentésre biztatják a hallgatókat. Ez dehonesztálja, sérti a hallgatókat, mert besúgónak tekintik őket. Lehet, hogy lesz harminc vagy negyven hallgató, aki feljelent, de a többséget fölháborítja mindez, az identitásában sérti.

Igaz, hogy nincsenek történelmi mintáink, de ezek az útfüggőségek néha megtörnek egyéni cselekvésekkel. Annak sincs hagyománya, hogy egy bírói testület kollektív módon, a kockázatokat vállalva szembemegy a hivattal vagy a hatalommal. Most van egy ilyen kezdeményezés, az Országos Bírói Tanács bírái megpróbálják megmenteni a bírói autonómiát. Lehet, hogy le fogják őket győzni, de a cselekvési minták benne maradnak a szervezeti kultúrában. Tehát lesz egy példa, amely akár mintává is válhat. Nagyon érdekes változást tapasztalok a hallgatóimmon. Nem akarom kompromittálni őket, de amíg öt-nyolc-tíz évvel ezelőtt a politizáló radikális hallgatók inkább Jobbik-szimpatizánsok voltak, addig ma visszatért az, amiről András beszélt a saját egyetemi éveikapcsán, a mai politikailag aktív egyetemisták a polgári radikálisok irodalmát olvassák, Jászi Oszkár ma népszerűbb, mint a kilencvenes években. Ugyanez a helyzet Lukács Györggyel. A fiatal radikalizmus átment baloldali liberális radikalizmusba. Az illiberális állam a jogszokot sérti, mert pontosan tudják, hogy az nem ideológiai kategória, hanem hogy amit tanulnak, azt ki kell dobni a francba.

Hadas Fontosnak tartom, amit Andrea mondott. Magam sem szeretem, hogyha az áldozati panteon tagjaiként létezőnk. Tehát amikor én ilyen kijelentéseket tettem, akkor az elemző pozíciójából nyilvánultam meg, de teljesen nyilvánvaló, hogy amikor cselekvőként kapok teret, akkor igyekszem mindent elkövetni. Hadd utaljak a gendertanulmányokkal kapcsolatos

kormányzati elnyomó intézkedésekre. Volt egy sztrájk az ELTE-n, rengetegen ott voltunk. Meg kell említeni, hogy hiába próbálja a kormány betiltani az ELTE gender mesterképzését, mert a szellem már kiszabadult a palackból. Mi 2001-ben hoztuk létre a Corvinus Egyetemen a Társadalmi Nem- és Kultúrakutató Központot, az első nagy konferenciánkra nyolcszáz résztvevő jelentkezett, ma Magyarországon ezres nagyságrendű azon kutatók száma, akik gendertémákkal foglalkoznak. Azt gondolom, hogy van ellenállás, van olyan potenciális elit, amely adott esetben pillanatok alatt magához ragadja a hatalmat, és pillanatok alatt képes lesz átalakítani a rendszert. Persze hozzá kell ehhez tenni, hogy valószínűleg itt megint, hasonlóan az egyéb rendszerváltozásokhoz, külső nyomásra is szükség lesz. De valószínűleg sokkal hirtelebb módon, sokkal hamarabb és sokkal brutálisabban fog bedőlni a NER rendszere, mint ahogy ezt mi föltételezzük. 1987–88-ban sem gondoltuk, hogy egy-két év múlva mi fog következni.

Tompa Én valahogy nem látok semmi biztosat, tehát minden forgatókönyv nyitva van előttem, valószínűleg azért is, mert az én történelmi tapasztalatom 1989 telén Romániában az volt, hogy ez itt még sokáig megy tovább. Aztán egyszer csak nem ment tovább, és hirtelen minden megváltozott. Nem vagyok jó ismerője a jelennek és a jövőnek sem, de egy picit skeptikusabb vagyok. A diákokkal kapcsolatban viszont optimista vagyok. Fiatalokkal, egyetemistákkal dolgozunk együtt egy folyóirat szerkesztőségében, sok

munkát, lelkesedést, ellenállást látok. Egy diákolvasóköriben jártam egy kollégiumban, ahol november 7-ét ünnepeltek éppen, tele volt minden plakátokkal, valóban nagyon szexi november 7-i ünnepet tartottak. Ami viszont aggályos, az az, hogy nagyon erős öncenzúrákat tapasztalok. Nemcsak azt, amiről Miklós beszélt, önféltést és pozícióféltést, de sokat járok színházba, és szomorúan nézem azt a sok-sok öncenzúrákat, ami a színházakban látható, mert ez sokkal rosszabb, mint az a cenzúra, ami kimondódik. De hát nem mondódik ki a cenzúra, csak egy elvárásrendszer fogalmazódik meg. Ez annyira bénító, annyira elbátorlaltató, és mivel én is sokféle műfajban írok, az öncenzúra számomra egy nagy ördög. Az ördög nemcsak ott van, de itt a papíron is üzenet.

Hadas Bocsánat, nem állom meg, de a 21. század második évtizedében kimondhatjuk, hogy a magyar irodalom nagy korszakát éljük. Micsoda erő van a magyar irodalomban és a magyar zenében! Itt van Kurtág, akinek bemutatják az operáját a milánói Scalában. Itt van Ligeti, és itt van Eötvös, itt van a BMC, ami zseniális intézmény Budapesten. Van szellemi muníció, ami erkölcsi tartalmat is jelent, és hatalmas erőt adhat abból a szempontból, hogy azért nem vagyunk teljesen kiszolgáltatottak.

Fleck Nagyjából ezt mondta a nyugatos értelmiség is a negyvenes évek elején.

Iványi Jó, hogy Andrea megfordította a szelet. Muszáj egy kicsit visszanyúlnom ahhoz, ahogyan ebben

az időben az egyházak működnek, amikor megtalálják azt a beszélő embert, aki el tudja mondani, hogy antiszemitizmus nincs, vagy ha van, az baloldali, és Magyarországon ez a Netanjahu bírálataiban jelenik meg csupán. Vagy mikor azt meséli Beer Miklós, a váci katolikus püspök, aki a pápa bátorítására körlevelet küldött szét kétszáz papja között, hogy fogadjanak be menekülteket az üres parókiákra, plébániákra, hogy a végén egy papja írta meg, kész erre, majd egy hét múlva közölte, hogy mégsem. Amikor a szeged-csanádi megyés püspök azt mondja, hogy a pápa nem tudja, mit beszél, és milyen szerencse, hogy van Magyarországnak egy komolyan vehető, hívő miniszterelnöke, aki tudja, hogy mi történik menekültügyben. Vagy amikor katolikus értelmiségiek a bátorság jeleként meg merik vallani, hogy ők Ferenc pápának a hívei, és ez nem csekély dolog!

Szóval a helyzet nem jó. Eszembe jut, éppen Pannonhalmán vettünk részt egy beszélgetésen Várszegi Asztrik vendégeiként, ott volt Erdő Péter is, papok és mások is, a meghívott vendég a belügyminiszter volt. A beszélgetés közben menekültekről volt szó, Pintér Sándor tartott előadást. Azt mondtam akkor, hogy ahogy én tapasztalom, nincs végé a határon, és azt javasoltam a többieknek, hogy gyertek, menjünk el, vigyünk végé a határra. Megrendelem a Toi Toinál, nem kell semmit tennetek, de gyertek el, hadd legyen nyilvánvaló, hogy embereknek tekintjük azokat, akik ott vannak. De nem lett semmi a dologból, mert megtudtuk, hogy azért nem állítanak végé, nehogy az lefékezze a Hegyeshalomnál áthaladó tömeget, ezt egy belügy-

minisztériumi államtitkár mondta, mire azt válaszoltam, el ne terjedjen, hogy ha valakinek végére kell mennie Magyarországon, akkor át kell mennie Ausztriába!

De mégis, gondolok arra a kis evangélikus lelkészre Szegeden, aki minden bátorítás nélkül fogta magát, elvitte a borotváját, és elkezdte borotválni a menekülteket, vagy ami fordítva sült el a Keleti pályaudvarnál, mert oda zúdították a menekülteket, hogy hadd háborodjék fel a város, és ebből az lett, hogy ezrével jöttek az emberek oda is, meg amikor elvonultak, én is mentem végig velük, a földeken át jöttek az emberek, és segítettek. Nem volt kérdés az, hogy e körben ki hívő, s ki nem.

Szóval én is, annak ellenére, hogy ennek nagyon halvány nyomai mutatkoznak, mégis inkább derűlátó vagyok, és úgy gondolom, hogy meg kellene békélnünk azzal, hogy a mi dolgunk nem egy generális nagy változtatás, amire sem eszközünk, sem pénzünk, sem erőnk nincsen, hanem hogy megbecsüljük azokat az apró dolgokat, amelyek megfordíthatják az egész rendszert. Az emberségnek azok az apró jelei, amit Röhrig Géza is csinál, vagy amit a te kis fiatalasszonyod a hajléktalan bácsival. Gyönyörködtem a Keletiben egyszer épp egy nőben, aki „banyatankot” húzott maga után, megterített a kinyitható széken, és leült három hajléktalannal elfogyasztani az ételt, aztán elcsomagolta az asztalkendőt meg az edényeit, és hazahúzta a kocsit. Látható volt, hogy ő azon a napon, amikor főzött, gondolt erre a három személyre. A hajléktalanproblémát nem tudja megoldani, nem akarja, tőle többre nem telik. Ami tőle telik, azt megteszi, és

nem gondol arra, hogy neki kellene megváltoztatnia a hajléktalanokkal szembeni gyalázatos szemléletet, mert a világon még egy olyan ország nincs, amelynek az alaptörvényébe bele van írva – nehogy véletlenül az Alkotmánybíróság és más bíróságok megsemmisíthessék –, hogy büntethető az, aki az utcán reked. Szóval ez valami olyan gyalázat, aminek hallatán csak megbénulni és tehetlenné válni lehet, de ha valaki ezen túllép, és elmondja, hogy ez aljasság, ördögi dolog, de ugyanakkor nem engedelmesszük a kényszernek, hanem leülünk a hajléktalan mellé, viszünk ételt vagy bármi egyebet, amire az embereknek szükségük van, és utána elszenvedjük ezért minimálisan a szidalmazást, a karakterrombolást. De arra kell a lelkünket edzenünk, hogy akár ennél esetleg többet is el tudjunk viselni, mert hol vagyunk mi ahhoz a kiszolgáltatottsághoz képest, amit egy megbilincselte, frissen szült menekült nő él át, akit orvoshoz kell vinni, és bilincsből viszik őt el a zónából? Hol van a mi esetleges megpróbáltatásunk annak a hajléktalannak a kínjaihoz képest, akinek kidobják az egyszatyornyi holmiját, és szintén bűnözőként szállítják be a rendőrségre, vagy akikre rájuk szabadítja az önkormányzat a verőlegényeit? Szóval ahhoz képest a megszólaló ember még mindig sokkal jobb helyzetben van, és a sorsa nem lehet rosszabb igazán, ha egyszer az igazság útján megmaradt. Mondjuk, kicsit jobban fogják gyűlölni, meg amúgy sem kapná meg azokat a pozíciókat, amelyeket mások érdem nélkül kapnak meg; hát akkor miért ne mondaná el legalább az igazságot, miért ne tenne ezért?

Pikó Idáig jutottunk, egy kicsit hosszabban, de szerintem rengeteg opciót adtunk a kérdésekre, hozzászólásokra.

Váradi Júlia Deprimált, ambivalens állapotba kerültem attól, amit most végighallgattam. Mélységesen meggyőzött Hadas Miklós azzal a fejtegetésével, amelyben a nyolcszáz év hiányunkat írta le, és ami behozhatatlannak tűnik. Én magam is ezt érzem és tapasztalom, amikor fölteszem magamnak a kérdést, hogy miért ilyen országban élek, és hogy mi lehet ennek a hátterében, hol a magyarázat arra, hogy az emberek jelentős része így reagál, hogy még mindig ugyanez a társaság van hatalmon, sőt hogy erősödik. Miközben itt csodálatos példákat hallok arról, hogy sokan próbálkoznak szembenemenni ezzel. Csak azt nem értem, és ezért vagyok ilyen végtelenül frusztrált állapotban ettől a most elhangzott sok-sok nagyon izgalmas és fontos dologtól, hogyha tényleg beülök egy taxiba, és nincs az a taxisofőr, aki ne szidná a rendszert, vagy bemegyek a zöldségeshez, és nincs az a zöldséges, aki ne borulna ki azon, hogy már megint mi történt itt vagy ott vagy amott, vagy a színházban vagy egyebütt, hogy miért van az, hogy ezek mindannyian, akikről beszélgettünk, a nő a nyugati aluljáróban vagy a néni, aki megterít a Keletinél, vagy bárki, akit most itt említettek, egyedül csinálja a dolgát? Nem jönnek el Hadas Miklósék tiltakozására, hogy a CEU előtt kétezer ember van, hogy nem mennek nagyon oda a tanárok sem, és hogy egyáltalán semmiféle jele nincsen annak, hogy itt valóban mernének az emberek ma kicsi lépésekben legalább, de

közeledni egymáshoz abban a tekintetben, hogy erőt próbáljanak meg felmutatni. Szóval ez olyan ellentmondás a számomra, amit egyszerűen nem tudok feloldani. Végtelenül pesszimista vagyok emiatt.

Tompa Eszembe jutott, amikor – 2012-ben történt talán – Zsámbéki Gábor színházi díjat kapott, és azt mondta, hogy most az az idő van, amikor mikroklímát kell teremtenünk magunk körül. Már olyan állapotok voltak, hogy ez a mondat nagyon jól szólt, a szót is megjegyeztem. Nagy hálózatok nincsenek, de kis hálózatok még vannak. Mondok erre is példát, én örökbefogadó szülő vagyok, nekünk is van egy hálózatunk, sokféle kapcsolatot ápolunk. Felbukkant valaki, egy segítő. Egy fiatal roma nő, aki családon belüli erőszak áldozata, vidéki édesanyja két kisgyerekekkel. Nagyon nehezen mentették ki a szorult helyzetből, és egy kiáltás hangzott el ebben az örökbefogadói körben, hogy tegyünk valamit, próbáljunk meg neki segíteni. Nyolc család fogott össze, a gyerekek pont Iványi Gáborék óvodájába járnak, és most már sikerült az édesanyjának elválnia. Arra szerződöttünk, hogy egy évig támogatunk egy családot. Egy másik szűk körben, ami egy baráti kör, ott is megjelent néhány támogató, a férjem, aki a Szociális Csomagküldő Mozgalom egyik alapítója, a Facebookon kiírta, hogy ez a lány elmenekült otthonról, és kell egy 36-os kabát. Három órán belül volt négy 36-os kabát, amit oda tudtunk neki vinni. Vannak kis hálózatok és kis sikerek, és persze ez egy rendkívüli történet, hogy valakinek, egy ilyen édesanyjának van egy olyan kapcsolata, aki viszont egy gazdag

és sokszínű kapcsolati hálóban működik. Kis kapcsolati hálók vannak, mindannyian ezekben létezőnk, nekünk is vannak ilyenjeid, Juli.

Váradi Nekem is vannak, nem mondom, hogy nincsenek, csak sok kellene belőlük.

Tompa Persze, annyi mindenre kellene vagy lehetne sokszor reagálni, hogy valóban eltartunk magunktól sok mindent, mert nincs annyi erőnk, hogy mindenfélében részt vegyünk, és mindenben tevékenyen, odafigyelve részt. Sok mindent ezzel az idegenséggel kezelünk. Ez egy rossz állapot.

Hadas Panaszkulturában élünk. Tulajdonképpen kiéljük a cselekvésünket azzal, hogy panaszkodunk, és nem merül föl reális alternatívaként, hogy a panasz következményeként cselekedni is kéne. Óriási szakadék van a rituálisan művelt és tulajdonképpen feszültséget levezető panaszkodás és a tényleges cselekvés hiánya között, amit megint visszavezetnek az állampolgári létezéssel kapcsolatos együttműködési szolidaritási hálók alulfejlettségére.

Andor Mihály Én nem vagyok sem lelkész, mint Iványi Gábor, sem író, mint Tompa Andrea, ezért másképp látom a dolgot. Minden tiszteletem a szegényeket és az elesetteket segítő embereké, magam is segítek, ha tehetem, de ettől még nem fog megbukni ez az embertelen rendszer.

Egyetértek Hadas Miklóssal abban, hogy alapvető probléma a bizalom hiánya. Elmondanék két esetet. 1986-ban a művelődési miniszter egy új,

demokratikus intézményt vezetett be a magyar iskolarendszerbe: az igazgatóválasztás új rendjét. A rendszer újdonsága a nevelőtestületi titkos szavazás volt, ami lehetetlenné tette, hogy a tanácselnök a tantestület akaratára ellenére kinevezhessen valakit igazgatóvá. Ugyanakkor a tantestület szavazata nem bírt kötelező erővel a tanács számára. Elvileg patthelyzet alakulhatott ki: a tanács nem nevezhette ki azt, akit a tantestület leszavazott, viszont nem volt köteles kinevezni azt, akit a tantestület szeretett volna. Az egyik megyeszékhely általános iskolájában az egész tantestület ünnepi hangulatban készülődött az első igazgatóválasztásra. Biztosak voltak benne, hogy végre megszabadulnak a városi tanácsnál és a pártbizottságnál jól fekvő igazgatójuktól, akit szinte mindenki utált. A szavazást megelőző napokban már teli szájjal szidták. Titkosan szavaztak, és a szavazatok összeszámlálásánál kiderült, hogy az igazgató megkapta a minimálisan szükséges ötven százalékos plusz egy szavazatot. Többen sírógörcsöt kaptak, és kirohantak a teremből. Az egyikük utólag elmondta, hogy az igazgatóra szavazott, mert arra gondolt, hogy ha mégsem sikerül megszabadulni tőle, és kiderül, hogyan szavazott, baja lehet belőle. Az az egy szavazat, az övé úgysem számít. Csakhogy túl sokan gondolkodtak így, mert nem bíztak a másokban. Ugyanez történt nagyban 2016-ban a „kockásinges” mozgalommal: nem jött össze a pedagógussztrájk. Pedig az összes pedagógust nem lehetett volna kirúgni. Csakhogy nem bízott az egyik a másokban, hogy ő is sztrájkolni fog.

A másik példám Békés megyei. Az 1980-as évek elején Méhkerék elké-

pesztő látvánnyal fogadta az ideérkezőt. A házak között az udvarokon minden talpalatnyi helyen fóliasátor dagadozott, ahol uborkát és paprikát termeltek. Kivágták a gyümölcsfákat, kiirtották a díszbokrokat, hogy minél több sátor férjen el. A dolog úgy működött, hogy az otthon termelt zöldséget a téesz vásárolta föl, és vitte a nagybani piacra. Méhkerék történetében először beköszöntött a jólét. Autó autó hátán, eleven nyüzsgés a faluban. Nagy házak épültek, majdnem minden házban színes tévé, videó. Ezek akkoriban még ritkaságnak számítottak. De nemcsak az egyének gazdagodtak, gyarapodott a falu is. Minimális tanácsai segítségével maguk a lakosok csináltak szilárd burkolatú úthálózatot a faluban. Az 1980-as évek elején a magyar falvakban nem volt jellemző, hogy minden út aszfaltozott. Aztán legközelebb a rendszerváltás után, 1992-ben jártam Méhkeréken, és egy fogyatkozó falut, elgyötört embereket találtam. Már fóliasátor sem volt annyi, mint régen. Az történt, hogy megszűnt a téesz, amely addig fölvásárolta a fóliában termesztett zöldséget, és minden család maga vitte hajnalban az uborkát meg a paprikát a Bosnyák téri piacra. Ebben a hájszában sokan kidőltek. Több embert megkérdeztem, hogy miért nem állnak össze egypáran, miért nem vesznek közösen egy teherautót, és akkor nem kellene mindenkinek egyenként mindennap oda-vissza megtennie a 260 kilométeres utat. Senkiben nem lehet megbízni – válaszolták.

Vitányi Iván Nagyon egyetérték Hadas Miklós első gondolatával, amikor a feudalizmust emlegette.

Ez tényleg alapvető elem a magyar történelemben, írtam erről könyvet *Velünk élő feudalizmus* címen. Sajátos dolog persze, mert a feudalizmus nem olyan egyszerű jelenség, mint gondoljuk. Egyes történészek szerint a feudalizmust azért találták fel Nyugat-Európában, mert a magyarok támadásai megijesztették őket, össze kellett szedni a hadsereget, és ahhoz kellett valami erő, amelyik ezt meg tudja tenni. Azonban a feudalizmus nem maradt meg ezen a szinten, arról is nevezetes, írják a történészek, hogy alatta mezőgazdasági forradalom bontakozott ki. Lehetővé tette, hogy létrejöjjön a termékeny mezőgazdaság. Arisztotelész még azt mondta, hogy akkor fog megszűnni a diktatúra, ha az orsók maguktól fonnak, és eljött az idő, amikor az orsók maguktól fonnak. Magyarországon azonban nem volt ilyen. A magyar feudalizmus, mint Hoffmann Tamásék szépen megírták, a lótenyésztésből és a lóeladásból állt, tehát csak annyit jelentett, hogy valamivel kicsit gazdagabbak lettek a földbirtokosok, mert eladták a lovaikat Fiumében a vásáron, de maga az itteni szituáció nem változott. Az egymáshoz való viszony jellegében, a mindennapi viszonyokban is rengeteg feudális vonás van. Nem tudunk kilépni belőle, mert úgy tekintjük ezeket, mint-hogyha épp ettől lennénk magyarok. Bibó István is világosan látta ezt, a magyar társadalom egyszerűen a modern polgári viselkedés alapvető elemeit nem tanulta meg. Efölött még mindig uralkodik a feudális viszonyrendszer, ami magyarnak tűnik. Mi sem a centrumhoz nem tartozunk, sem a perifériához, hanem mi vagyunk a közép, amely minden

bajjal bír, amivel a periféria, csak egy kicsit másképpen.

Hadas Még egy dolgot tennék hozzá, a rendiség és a feudalizmus közötti distinkciót húzzuk meg. A magyar társadalomban a rendi viszonyok, a szerződéses jelleg, összehasonlítva a nyugatabbra lévő államalakulatokkal, kevésbé nyilvánult meg. A feudális függőség, a lókupecség és a feudális úri érdek erősebben érvényesült, mint a nyugati szerződéses viszonyban. Tehát a földesúr, a rendi viszonylatokban domináns csoport kevésbé volt függőségben a neki alávetettel, ez is egy nagyon fontos sajátossága a magyar fejlődésnek, hogy a rendi jellegű függőségi struktúrák a feudális szerveződésmód viszonylataihoz képest alulfejlettek voltak.

Farkas Zoltán Ha belegondolok abba, mi jellemzi az elmúlt nyolc esztendő, az elsőtől a harmadik ciklusig terjedő időszakot, az a benyomásom támad, hogy ez a nyers erő. A hatalmi központ egyre erősebb. Vagyis nem arról van szó, hogy bármilyen módon ki lehetne kezdeni vele, egyéni hősi cselekedettel, példamutatással el lehetne érni, hogy önmegtartóztatóbb legyen. Bárki bármit tett eddig, a hatalom egyre nő, egyre több területre nyomul be, és ennek hatására szűkülnek vele szemben a cselekvési lehetőségek, még sokkal inkább a remények. Ez lefegyverző. Nem olyan régen olvastam Tompa Andrea *Omerta* című regényét, amely a mára aktualizálva arról szól, hogy egy olyan országban, amelyben hatalmas erők befolyásolják az emberek életét, egyetlenegy módja van a túlélésnek: az alkalmazkodás. Az *Omertában* az elnyo-

mottak higgadtan tudomásul veszik, hogy előbb a birtokot, később a ház körüli kertet, végül a lovat is elveszik, lépésről lépésre haladnak a kismizmizés, a gondolati kismizmizés felé az emberek, és közben átveszik a hatalom nyelvét, betartják annak szabályait. Romániában ez egészen 1989-ig így ment, ehhez képest Magyarország szinte jól járt, mert a legkeményebb diktatúra 1949-től 1953-ig tartott. Az *Omertá*ból azt lehet leszűrni, hogy a napról napra erősödő hatalom teljesen bénító hatású, a mai magyarországi hatalomgyakorlásból pedig azt, hogy a hatalom mára valósággal elszemtelenedett, szinte élvezettel mészárolja le az ellenfeleit. A nagy visszaélésekre hivatkozva megszüntetik a taót, ezzel kikészítik a kis, alternatív színházi műhelyeket. Az európai uniós jogsértési eljárás után úgy fogalmazzák át az egyházi törvényt, hogy kifejezetten pofára megy, és a fő cél változatlanul az, hogy Iványi Gábor szervezete ne kaphassa meg az egyházi státuszt. Úgy vették el a magánnyugdíjpénztári vagyont, hogy azt mondták, aki abban marad, nem kap majd állami nyugdíjat, majd később, egy alkotmánybírósaági döntésre azt mondták, hogy bocsánat, mégsem úgy van. Most azt mondják a munkavállalóknak, hogy hároméves időkeretben négyszáz óra túlmunkát lehet velük végeztetni – persze szigorúan az önkéntesség alapján –, és majd elszámolnak. Akkor, amikor már a jó ég tudja, hol lesz a munkáltatójuk. Ezek már az arcátlanságnak azok a kategóriái, amelyeket öt-nyolc-tíz évvel ezelőtt még nem tartottunk elképzelhetőnek. Közben az ellenállás gyengül. A CEU melletti első tüntetésen ott

volt hetvenezer ember. Azt lehetett hinni, én is azt hittem, hogy ettől meghátrálnak, megváltozik a véleményük. De a legutóbbi, jóval szerényebb tiltakozás után azt gondolom, hogy akkor sem változik meg semmi, ha az összes kritikus oktatót bilincsbelen viszik el az éj leple alatt. Szóval érdemi változásra nem látok esélyt. Érdemi változás akkor lesz, ha már minden az övék, összecsomagolják, és elviszik Uruguayba, bárhová, ahol nincs kiadatási engedély. Nagyjából itt van a történet vége. Ettől még meg ki-ki odaülhet a hajléktalan mellé, és megsimogathatja a kezét. Sokan meg is teszik, szerencsére.

Hetényi Ágnes Szerintem ez a kurzus 2006 őszén kezdődött, amikor is bemutatták nekünk az erőszakot. Az erőszak áll a dolog mögött. Ennek az országnak történelmi tapasztalata az erőszak, ami vagy jelen van, vagy latensen van jelen, vagy tudunk róla, hogy bármikor bevethető. Ezt a kurzust ez, az erőszak tartja össze.

Trencsényi Borbála Az általam nagyon tisztelt és szeretett Hadas Miklós gondolatmenetével vitatkoznék kicsit. Elkezdtem magamban azokat az eseteket sorolni a történelmi meg egyéb tapasztalataimból, amelyek ellentmondanak annak, hogy nincsenek Magyarországon mintázatai az ellenállásnak. Eszembe jutott a passzív ellenállás meg a Habsburgok elleni nemesi összefogások halvány példái. Aztán eszembe jutott a 20. század elejéről az angyalföldi proliházak lakbérstrájkja, amiről egyébként nemrég az Óbudai Múzeum egy gyönyörű részvételi kiállítását rendezett.

Hadas Ami az ellenállást illeti, persze, említeni tudunk egy csomó forradalmat, a gond az, hogy ezek a forradalmak vagy ellenállási centrumok általában nem voltak sikeresek. A passzív ellenállás pedig eléggé veszélyes dolog, mert sok esetben egy olyan ideológia szerint zajlott, amely az alámerülést legitímálta. Voltaképp azt racionalizálta passzív ellenállásként, hogy valójában nem csinálunk semmit.

Fleck Az erőszak fontos tényező, fel kell ismerni, hogy erőszakkal állunk szemben, és van egy civilizációs kompetenciahiányunk, mert nincsenek mintáink arra, hogyan kell ellenállni. Ugyanakkor, ha jól figyeljük a valóságot, akkor az erőszak erősen kihívja az ellenállást is. Nincs ugyan szolidaritás, de én látom a jeleit annak, hogy minél nagyobb az erőszak, minél nagyobb a nyomás, annál erősebb az ellenhatás. Farkas Zoltánnak is igaza van, ha azt nézem, a sikeres átalakulások Magyarországon mindig külső hatásra következtek be, de az most nem lesz elég, hogyha csak várjuk az Európai Unió beavatkozását. Mégiscsak nyitva kéne hagyni azt az opciót, hogy mi is tehetünk valamit.

Farkas Egy picit vitatkoznék veled. Ugyanis mi, akik ebben a teremben ülünk, nagyjából 1968 óta azon szocializálódtunk, hogyan lehet a rendszernek kisebb-nagyobb stiklikkel betartani. Nagyon boldog volnék, hogyha ezt a kormánypárti táborban viszontlátnám. Csakhogy egyelőre homogén tömböt látok, ahonnan egyetlenegy ember sem beszél ki, Ángyán János volt az

utolsó, aki ebből a buliból kiszállt. Számomra teljesen elképzelhetetlen, hogy mi az, amitől ez a tábor a tizedik éve ilyen homogén tud maradni, egy olyan országban, ahol mindennapi rutinyakorlat volt, hogy valamit próbáljunk már tenni. Az akkori tiltakozásnak volt egy szocialisztikus ága, volt egy segítő ága a SZETA-val, volt egy kis, kommunikációs ága, egy nagyobb, reformkommunista ága. Volt tudományos, mélytudományos ága is. De most semmi ilyesmit nem látok, úgy értem, annak a hárommillió embernek a csoportjában, amely az ő szavazótáborukba tartozik. Megingathatatlan, kikezdhetetlen a kapcsolatuk a Fidesszel.

Fleck Engem is zavar, hogy ilyen sokáig tart. De mégis: történelmi méreteken ez egy pillanat. Az, hogy a rendszerváltás után ez történik, tehát hogy nem egy idegen hatalom, hanem saját magunk vagyunk itt most az ördög, sokkolta a társadalmat, és egy hosszabb tanulási folyamat kell hozzá, mire ebből kilépünk. Nehezebb az ellenállási stratégiákat felépíteni, mert nem valamilyen világos ellenféllel kell szembemenni; skizofrén helyzetben vagyunk, mert az elnyomóink is mi vagyunk. Nem tudjuk felállítani a képletet, hogy mi és ők, mert ebben a rendszerben egyszerre vagyunk mi és ők.

Pócs Dániel Elhangzott a vita során, ahhoz, hogy ez a rendszer úgy általában megváltozhasson, valamilyen külső lökésre is szükség lesz. De arról soha nem beszélünk, hogy e rendszer kiépüléséhez, ahhoz, hogy egy betonkemény feudális

rendszer jöjjön létre, óriási mennyiségű pénz kellett. Ha nincs az Európai Unió, ha nincsenek az EU-s források, ez a rendszer nem tudott volna kiépülni. Tehát, legalábbis számomra, egyre inkább ez a kép jelenik meg, hogy tulajdonképpen persze magunknak köszönhetjük az egészet, de ha valamit különösen köszönhetünk az Európai Uniónak, az az, hogy lehetővé vált, hogy ez az elképzelhetetlen pluszforrás így épüljön be ebbe a rendszerbe. Emlékezzünk arra, amikor a kilencvenes évek végén elkezdett reálissá válni, hogy majd az Európai Uniótól jön a pénz. Az én köreimben mindenki arról beszélt, hogy na, végre olyan helyről jön a pénz, ahol majd nem hagyják, hogy akár egy fillér is eltűnjön. Ez volt a közérzés. Ehhez képest nekem most mégis valahogy az az érzésem, hogy ha nincs ez az elképesztő pénzforrás az Európai Uniótól, akkor ez a rendszer így nem tudott volna kiépülni, és nem tudna ilyen stabil maradni.

Vörös Károly Folyik itt a szomorkodás és a saját felelősségünk egy pillanatig nem vetődik föl. Volt egy választás, és hogyha megnézzük alaposan, milyen borzalmas dolgok folytak az ellenzéki oldalon, akkor valóban kétségbe kell esnünk. 2014-ben is volt egy választás, amely választás előtt, 2012-ben még a Fidesz lefelé ment, a szocialista párt meg fölfelé, és akkor, sose felejttem el, Bajnai Gordon 2012. október 23-án azt mondta az Erzsébet hídnál, hogyha '14-ben nem győzzük le a Fideszt, Orbán évtizedekre berendezkedik. És lón. Visszamehetünk egészen 2002-ig, Orbán Viktor sportcsarnokbeli be-

szédéig, azt a benuáltágot, azt a tehetetlenséget, és hozzáteszem, bizonyos esetekben politikai áruást, amit a baloldalon és a liberális oldalon elkövettek, nem lehet kihagyni abból az ok-okozati sorból, hogy a Fidesz itt ül a nyakunkon. Az Európai Unió mit tud tenni? Az Európai Uniónak van egy szabályrendszere, e szabályrendszer alapján dolgozik, megpróbál lépéseket tenni, de hát nem hiszem, hogy az Európai Unió kellene számonkérni, hogy szétlopták az országot, hanem mindannyiunkon.

P. Szűcs Julianna Ez kerek beszélgetés volt. De miért is adtuk neki *A bunkó sátán* munkacímet? Akkor gondoltam először erre, amikor egy hivatalnok azzal az ötlettel állt elő, hogy az aluljárókban elektromos zárat kellene felszerelni a hajléktalanok ellen. Na most képzeljük el a jelenetet, vagy egyáltalán magát a helyzetet. Nemcsak hogy megfagynak a hajléktalanok, hanem a gyanútlan buli után bódultabbakat, akik aluljáró híján éjjel kettőkor átmennek az úton, könnyen el is ütheti az autó. A bunkóság és a sátánság kéz a kézben jár, ezért gondoltam, hogy erre fogjuk a beszélgetést kihegyezni. De az eszmecserét hallgatva arra gondoltam, hogy a romlott vagy gyenge társadalom kontra erős és jó egyén szintén érvényes párhuzam. Lehet, hogy inkább erre kellene figyelnünk, mert itt azoknak is igazuk volt, elsősorban Tompa Andreának és Iványi Gábornak köszönhetően, akik a minden ellenére való szó-lás fontosságáról beszéltek. Tehát az egyén, aki egy romlott társadalommal szemben mégis fölemeli a

hangját, nem halt ki. Ide tartoznak a művészeti teljesítmények, amelyekről Hadas Miklós beszélt. Csakhogy a társadalom romlott, és bocsánat, de egyet lehet érteni azal, hogy az Európai Unió és a pénz, valóban, púpos gyerek a prés alatt. Tehát olyan helyzet keletkezett, amelyben a hibásan működő társadalom kapott ráadásul egy olyan lökést, amitől a társadalom meglévő rossz ösztönei, rossz összeszerelése még fel is erősödött. Persze, a mi felelőségünket is lehet említeni,

bár én nem vagyok különösebben híve annak, hogy tovább ostorozzuk magunkat – az a néhány orgánium, ami maradt, a Klubrádiótól kezdve, tegyük föl, a *Mozgó Világig*, aztán tovább sorolhatnánk azt a néhány ellenzéki orgániumot és értelmiségit –, hogy milyen bűnösök voltunk, és milyen rosszul csináltuk. Mindez igaz lenne, de ha ez a púpos gyerek nincs, és nem púpos a gyerek, és nincs az a prés, akkor azt hiszem, hogy ez az önmarcangolás is fölösleges lenne.

Kádár Emese: Betonpixelek

Esztétikum és koncept

Kádár Emese műveiről

*Az ész-szabta igát készséggel fölveszi,
S nincs ártalmára az, sőt dúsabbá teszi*
Boileau: *Ars poetica*

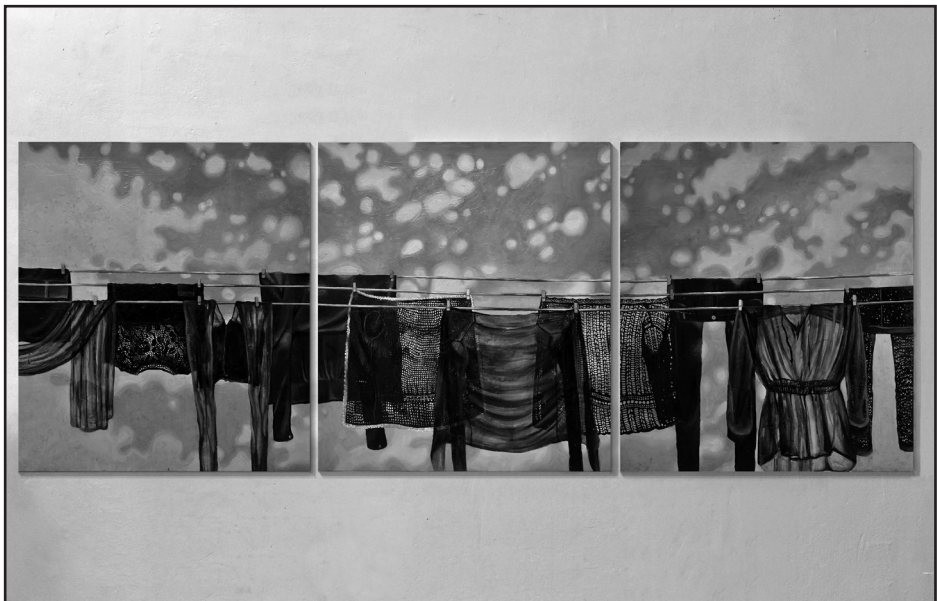
Ha a művész egy kép képjellegét szeretné probléma tárgyává tenni, általában felerősíti a kép médiumának valamilyen ismert hibáját. Elmosódott elemek használata, az anyag, a textúra kiemelése szerepel az állandó eszköztárban. Kádár Emese éppen a fordított utat járja; képei megcsalják a szemet, formai-technikai tökéletességükkel csapdát állítanak neki úgy, hogy közben ironikusan fel is fedik saját csapdajellegüket. *Hullámos vászonra nem lehet alföldet rajzolni*, hirdeti a cím, a kép pedig éppen ennek az ellenkezőjét bizonyítja. A trompe-l'oeil rögtön le is leplezi önmagát, ahogy a rajzolt puli felhívja a figyelmet a keretre, vagy ahogy a szürkemarha mint képi szereplő felfeszíti a vásznat, amelynek éppen hogy őt kéne hordoznia.

Ez az alkotói módszer, azaz a klasszikus festészeti esztétika és a rá épülő konceptuális gondolatiság jellemző Kádár minden festményére. A *Szigetelés* című kép értelmezhető mint egyszerű virtuozitás, a különböző anyagok és színek egymásra halmozása, festői erények bemutatása. Ennél azonban jóval több is: a látszatra üveglap mögé szorított textília nemcsak eszköz a hideg ellen a rosszul szigetelő ablakoknál, de egyben egy festészeti probléma ironikus felmutatása is. Ha – Albertit követve – a festmény tényleg ablak egy másik világra, akkor ezek a ruhák éppen ezt a másik világot takarják el, és teszik láthatatlanná, azaz szigetelik el tőlünk.

Hasonló módon lesz egyre mélyebb értelme a *Száradás* című képnek. A kifeszített kötélén lógó ruhák először mintha a női lételem problémáztatnák, a házimunkának, a hagyományos családmódban a női feladatok közé sorolt teregetésnek állítanának mementót. A részletek azonban elárulják, hogy nem egy általános mosás után vagyunk; a ruhák egytől egyig feketék, és óhatatlanul is gyászfolyamatot mutatnak be.

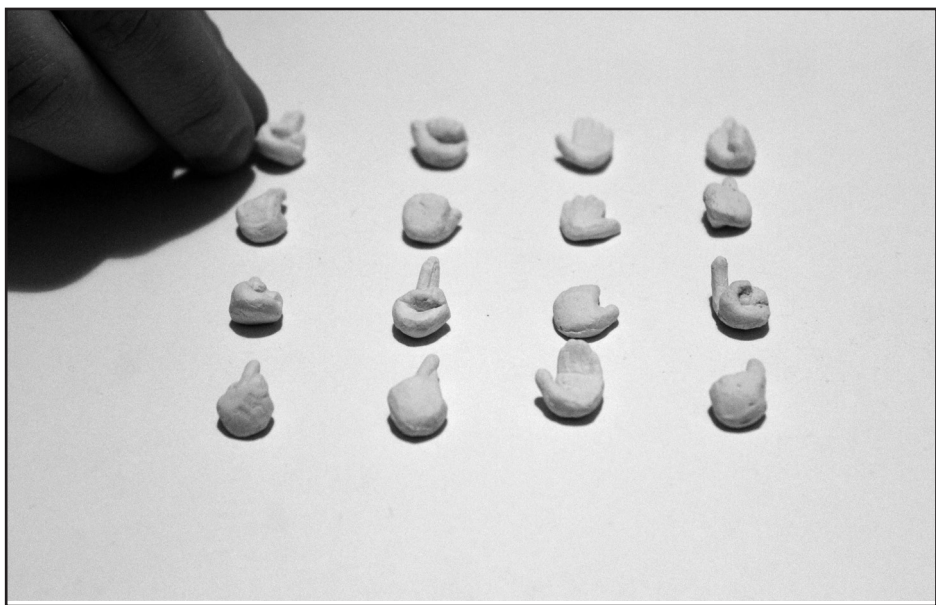
Kádár Emese interaktív szobrai inkább koncepttárgyak, amelyek az alkotás és a befogadó interaktív viszonyát vizsgálják. A mozgással járó energia a témája az *Őrlődés* című szobornak, az apró gipszöntvény kezekből és egy hálós tartóból áll. A legkisebb rázkódásra is elmozdulnak egymáson, és a köztük keletkező súrlódás apró darabokat tör le belőlük, s ezek por formájában a tartó aljában gyűlnek össze.

A betonpixelek egymáshoz csatlakoztatható elemek, amelyeket a befogadónak magának kell összekapcsolnia egy – a lehetőségekhez képest – lehetetlenül szűk asztalon. Minden választás meghatározza a végső nagy egész, és visszavonása, ha nem is lehetetlen, komoly energiát igényel.

Kádár Emese: Száradás

34

Kádár Emese: Órlődés

Kádár Emese: Betonpixelek

Kiss Judit Ágnes

Gloria victis

A katonai temetőben nem fejfák,
nem sírkövek állnak a halottak fölött:
derékig, mellközépig érő névtelen,
jeltelen fémoszlopok.
Mindegyik mellé szőlőtőkét ültettek,
szabad föld nem volt már sehol az országban.

A tőkék megeredtek, a hosszú vesszők
az oszlopokra futottak, várták a napfényt.
A hitvány deszka- vagy papírkoporsókban
hamar elérte a testeket az enyészet,
porrá őrlötte, etetni az éhes férgeket,
a mélyre hatoló gyökereket.
Vörös szemű, hatalmas
fürtöket érleltek a tőkék,
a bor kiforrt és súlyos lett és édes,
nem termett sehol ilyen az országban,

úgy hívták, a holtak vére, aki itta,
csokoládéra vágyott, majd újra borra
a lerészegedésig,
és aki koccintott, a holtakra
köszöntötte a poharát.

Az üzletekben, az üvegen, a címkén
korhadtt fakoporsóból kilépő
csontváz, kezében karcsú pohár.
Az örök életre iszik.

A vén fegyverkovácsné jóslata

Hozzáöregszel, ne félj, te is
a szalmakalapokhoz,
a fonott kosarakhoz,
a lábat kímélő cipőkhöz.
A metróülésre nem nyeglén
dobod magad, épp csak
ledöccensz,
és ha jó az idő, lassú,
kimért sétákat teszel.
Kis kerek pocakod nő,
de nem lakik benne már senki.

Bő ruhákat viselsz, nem hogy elrejtse,
csak túl puha már
a test a szorításhoz.
Megismered azt a kora reggelt,
mikor az emberen látszik
a kora,
és bámulod az egyre
vakuló tükörben, ahogy
mint az ólomüveg, folyik
le arccsontodról
a kötőszövet.

Bányai Tibor Márk

Orbán tér

Interneten találunk egymásra.
Egész egy héten át levelezünk.
Érzelmünk betűk a monitoron.
Templomhideg cölibátusból írok,
hogy csókolózzunk, aludjunk együtt.

– Egy idegennel?! Nem is ismerlek.
A gyerekeimnek nem mutathatlak csak úgy be.
– Iszunk egy pohár bort, beszélgetünk.

Vöröset ivott már, nem akarja keverni.

Nincs sehol, és a telefonját se veszi fel.
Lassan éjfél. Állok az Orbán téren
nő és tömegközlekedés nélkül.

*toporgok járkálok körbe
folyó év február 28 óta
szökésben szerelmem tavasza
– hártvás jég alatt bimbók és rügyek –
arcokra csalva mosolyt
lopom csak a testmeleget*

Egy barátomnál húzom meg magam
reggelig a Lónyay utcában.
Röhögünk, hogy rajta is túlteszek
elmaradt randevúk terén, pedig
ő Bécsben is megfordult hiába.

Hajnalban felcsörget, úgy sajnálja,
a telefonját a fürdőben felejtette,
és elaludt. Hallgatom a hangját.

*a lépcsőházban 40 wattos izzó alatt
látok fordulni vállat és nyakat
szálanként tépett szőszke hajjat*

Betessékel gyorsan a hálóba,
az ágyra ültet, érezzem otthon magam,
és nyissam már ki a bort, mert ő
még mindig nagyon zavarban van.

Ülünk, kortyolunk.
Kutya az ágy alatt.
Gyerekek a másik szobában.

Az üresbeszéd és a történjen már valami
feszültségében a szoknya széléhez nyúlok.
Közelebb hajol a bőr és az ujjak
süket találkozásához.

*egy kandikáló térdre térek
tegnapra epilált lábakon
záporos sivatagba érek*

Nyakamba omlik, öleljem már át.
Kimegyünk vizet inni.

*s a konyhapulton csörömpölünk
szárítón hagyott evőeszközök
ázó mosogatnivaló között*

Tizenhét lakás

A fiatal nő lent várt a kapunál, mert mint mondta, a nevük nincs kiírva a kaputelefonra. Igazság szerint nem is laknak itt, a lakótelep másik végéből jött át, ez a lakás az anyjáié volt. Ők egy kisebbben laknak. Nem ilyen világos és szép, magyarázta a liftben, mint ez, de azért kényelmes. Jó kis hely ez, főleg gyerekekkel, intett a liftajtó felé a fejével. A falakon túl arra terült el a park.

Hosszan bajlódott a rács kulcsaival, és közben igyekezett felkészíteni rá, hogy a fűtést lezárták, és hogy egy-két bútor még itt van a nappaliban. Beléptünk, az alaprajzot kezdte volna magyarázni, de jeleztem neki, hogy nem szükséges. A mi egykori előszobafalunk helyén egy óriási, az ódivatú tapétára akasztott repedt tükör lógott: ebben néztem, ahogy a nő cicanadrágban hajolgat, és sebtében összeszedi a konyhában a földről az edényeket. Biztosan kiválogatta korábban, amit használni tud, a többi ott maradt szétdobálva.

A nappali és a kiszoba közötti ajtót megszüntették, ez nem tetszett. Ez volt a hetedik ugyanilyen alaprajzú lakás, amit láttam, és nem lepett meg, hogy falat találok az egykori gyerekszobám üvegajtójának helyén. Több helyen jártak el így, megszüntetve a körbejárhatóságot. Van, ahol csak szekrényt toltak ide. A nappali széles ablakához léptem, a fiatal nő közben szünet nélkül beszélt. Bizonygatta, mennyivel jobb a beüvegezett veranda a nyitott erkélynél: nem piszkolódik, és nem hordja be a leveleket a huzat. Nem akartam mondani, hogy ez nem veranda, és nem is jobb, inkább nem válaszoltam. Egy képtelenül szűk kalitkába lépett ki az ember, mint valami panorámaliftbe, ahol marmonkannákat és üres virágcserepeket tároltak.

Én annak idején igenis szerettem gyerekként kiülni ide és egyedül lenni, vagy széket húzni a beton mellvédhez, és kihajolni a mélység fölé, lüktető halántékkal bámulni a járdák szürke szalagját. Szemben gigantikus villanyoszlopokat láttam, nem pontosan abban az elrendezésben, ahogy a szemem annyi éven át megszokta, harmadolva az ablak terét, hanem kissé jobbra tolódva. Ám a lassan narancsba hajló, távoli szürke ég a sok ezer kigyulladó ablakkal szép volt, ahogyan szép volt a kép sarkában megjelenő villogó lámpájú repülőgép is, amint lassú kondenzcsíkot húzva távolodott a fák csúcsa felett.

A nő éppen ott tartott, hogy a gyerek, valami Ronika vagy Robika, most féléves, és több a rezsijük odaát, mint az itteni, pedig az csak másfél szoba, de az az épület, az övéké, még nem esett át a panelprogramon, amikor megfordultam. Majdnem megkérdeztem, hogy akkor miért nem jönnek át ide lakni, de aztán csak annyit mormogtam, hogy igénybe venném a mosdót.

Jézusom, micsoda mondat, *igénybe venném*. És nem a vécét, hanem a *mosdót*.

Itt végre egyedül lehettem. Leültem a lecsukott tetőre, előredőltem, és éreztem, amint a combom felől elindul, emelkedik az ismerős hasfájás, ami mindig *utána* tört rám. Régi, világoskék csempe borította a falat, a papírtartó helyén pedig csak a lyukak maradtak.

Amikor kijöttem, a nő már a kulcsával a kezében állt, és arra kért, hogy akkor is jelezsek neki vissza, ha esetleg nem érdekel a lakás. Mondtam, hogy persze, és kezet nyújtottam, mintha az *igénybe venném* után következetesen tovább akarnám játszani a katonás úrinőt.

A parkból már hívtam a következő címet, ahol ismét eltöltöttem egy félórát. Így, ezzel a tempóval általában három lakást sikerült megnézni egyetlen délután alatt, de volt olyan is, hogy négyet. Az áruk és a státuszuk változott, némelyiket kiadásra szánták, másokat eladásra. Egyetlen dolog azonban azonos volt bennük: az alaprajz. Mindegyiknél ugyanúgy nyílt az ajtó, a lépcsőház bal oldalán, és mindegyikben ugyanúgy helyezkedtek el a szobák, ahogy harminc éve a mi otthonunkban, vagyis azok között a falak között, amelyeket így nevezünk.

Úgy a tizedik lakásnál járhattam, amikor az eladó arcán valami furcsát vettem észre. Lecövekelt a fürdőnél, és várt, mintha nem akarna továbbengedni a gardrószelektől elkeskenyedett folyosón. Nem arra gyanakodtam, hogy a lakással van gond, hanem amiatt szorongtam, hogy esetleg velem. Hogy netalántán híre ment már a megszállott nőnek, aki az ilyen típusú ingatlanokat nézegeti, és még csak nem is alkudozik, vissza se jön. Hogy esetleg alakítottak ezek az eladók valami Facebook-csoportot, ahol beszámolnak egymásnak a tapasztalataikról, és valaki felfigyelt rám, jó előre figyelmeztette ezt a kövér asszonyt, hogy mire számíton. Hogy jön majd az a középkorú, szemüveges nő, aki mindent akkurátusan körbefényképez, aztán megáll a kisebbik szobában, és csak hallgat.

42

Ahol volt gyerek, ott kifejezetten nehezményeztem, hogyha másutt rendeztek be neki helyet. Mintha ezzel megúszott volna valamit, amit nekem nem sikerült. A felnőtt énem kicsit szégyellte magát ezért az éretlen és kissé agresszív gondolatért, és azt ismételte, mint valami mantrát, hogy ezek itt csak falak, minden lakás másik történet, és az enyém is csak egy a sok közül, a gyermek énem viszont tombolt, rugdosta a rétegeltlemez-ajtókat, és követelte, hogy menjünk be hozzá, oda, ahol ő lakik, még mindig, azóta is, üljünk le az egykori ágya szélére, és maradjunk ott, míg le nem csillapul a szívverése, helyre nem áll a lélegzete.

Percek teltek el ilyenkor, és a mozdulatlanságból többnyire az riasztott fel, hogy az eladó odalépett hozzám, visszakísért a konyhába, megmutatta az IKEA szekrényeket, a járólapot, vagy a kezében egy halom számlával elkezdte bizonygatni, milyen képtelenül alacsony a fűtésszámla. Bólogattam mindenre, mint akit érdekel.

A kövér nő továbbra is elállta az utat a hátsó szoba felé. Enyhén verejtékezett és fújtatott, mintha éppen most mászott volna fel a nyolcadikra. Végül, amikor már felkészültem rá, hogy nekem szegezze a kérdést, hányadik lakásban járok, és valójában mi a fenét akarok itt, akkor hirtelen kibökte, hogy a lakáson van egy kis teher. Nem sok, kétmillió, és csak azért nem írták bele a férjével a hirdetésbe, mert féltek, hogy ez a vevők egy részét eltántorítaná. Összehúztam a szemöldökömet, és igyekeztem úgy nézni, mint aki latolgatja, mennyire sok az a kétmillió. Valójában minél előbb be akartam jutni *oda*, a hátsó szobába. Valahányszor csak nyílt az az ajtó, valamennyi lakásban

arra számítottam, hogy ott áll majd szemben egy ágy, felette egy virágfüzérres faliszőnyeg, hogy ott fekszik rajta apám egy zsebrádióval és végigsimítja a műszörme takarót, gyere ide egy kicsit, ülj már le.

A hátsó szobában, meglepő módon, egy kerek fémasztalka fogadott négy székkal. A függöny ráadásul be volt húzva, mintha valakik valami okkult szeánszra készültek volna, és jóval hűvösebb is volt, mint a többi helyiségben. A nő idegesen az ablakhoz lépett, szétrántotta a függönyöket. Akkor láttam, hogy a radiátor előtt ott egy heverő is, rajta leopárdmintás takaró és ősrégi plüssök. A lányom szobája volt, magyarázta a nő, de már nem lakik velünk. Romániában van.

Éreztem, azt várja, hogy visszakérdezzek, mit csinál a lánya Romániában, de nem akartam vesztegetni az időt, már mindent láttam. Kissé sértetten vizslatott a fémasztalka mellől, mint valami szociofotó zavarba ejtő beállításán, háta mögött egy sárga, üvegszemű mackóval. Megfordultam, és igyekeztem visszafurakodni az ételszagú előszobába, aztán gyalog tettem meg lefelé a nyolc emeletet, ahogy annyiszor abban a régi életemben.

Egy szerdai napon, amikor a következő címre igyekeztem, eszembe villant, hogy le kellene már tölteni ezt a rengeteg képet, mert lelassul tőlük a telefonom. Előszobák, szobák, homályos sarkok, zsúfolt konyhák, szűk fürdőszobák sorjázta egymás után a galériában. Tapétázott lakódobozok, tele idegen holmikkal, divatjamúlt ülőgarnitúrákkal, polcokkal teletömve vagy épp üresen, talányosan, elszürkült foltokkal a tapétán.

A lépcsőház, ahová ezúttal igyekeztem, a mi egykori lépcsőházunkban volt. A kapufeljárónál megálltam, gondosan végigböngészttem a kiragasztott neveket. Egyik sem mondott semmit. Azóta nyilván kicserélődtek a lakók. A meghirdetett ingatlan a tizedik emeleten volt, közvetlenül a lapos tető alatt. Mosolygós, vörös hajú nő állt előttem, a lakásában barátságos rend uralkodott. Süteményillatot is éreztem, mintha az ingatlanportálok tanácsát megfogadva a tulaj igyekezett volna a lehető legvonzóbbá tenni a helyet, ami nem volt az. A szobákat szellősen rendezték be, a nappaliban csak egy fehér kanapé állt és két rattanfotel. Kaptam egy szelet almás pitét, amit röstelkedve megettem. Úgy éreztem, ordít rólam, hogy valójában nem is akarok lakást venni. Hogy nem akarok semmit, csak ledőlni itt egy kicsit, megpihenni, üres falakat látni lehunyva szemhéjam mögött, berendezetlen, alakítható múltat. A nappali ablaka a hatalmas széles mezőre nézett vilanypóznákkal, amelyek éppen az emlékeim szerint elosztásban tagolták a látványt, három egyenlő részre metszve az égboltot. Hogy megnőttek a fák, mormoltam a morzsákat törölgetve a számról, a nő pedig bólogatott, hogy igen, nagyon jó a levegő, csak nyáron egy kicsit meleg van, ezért szerelték be a légkondit. Úgy negyedórát maradhattam, de már ezt is árulásnak éreztem. Amikor kiléptem a lépcsőházba, ellenállhatatlan kísértés fogott el, hogy ha már itt vagyok, akkor lemenjek oda, arra a helyre, ami miatt ezeket az épületeket hónapok óta járom. Négy emelettel lejjebb. Ezek csak falak, mantráztam újra a linóleummal borított lépcsőket szedve, ezek csak falak, lakások, ez itt mind a mások élete, és az enyém is csak egy közülük, nekik pedig én is csak valaki más vagyok.

Ott álltam a bejárat előtt, valaki más, idegenül. Ugyanaz, aki voltam, lényem legmélyéről ágaskodva, hogy elérjem a csengőt. Senki sem válaszolt.

Nem voltak otthon.

Nem voltunk otthon.

Hívtam a liftet, és amikor már éppen beszálltam volna, váratlanul fordult belül a kulcs a zárban.

Mit akar?

Ritkás hajú asszony vizsgálgatott a rács mögül, mint valami gyanakvó állat, akinek a ketrecéhez túl közel léptek. Hosszan kellett magyaráznom, mi járatban vagyok, többször is elisméltette velem a nevemet, és úgy fürkészte a vonásaimat, mintha össze lehetne őket vetni a hallottakkal. Felsoroltam a régi lakókat, az egykori boltokat a környéken. Egy harmadik emeleti nénihez érve váratlanul megenyhült az arca, bólogatott, hogy igen, meghalt, a lánya most is itt lakik.

Azt hiszem, annak a halott öregasszonynak köszönhetem, hogy végül beengedett. A kabátokkal teleaggatott előszobában a férjéről kezdett el beszélni, aki két hete ment el. Néhány másodpercig azt gondoltam, a férfi talán elhagyta őt, aztán a nyitott fürdőajtón át megpillantottam a zuhany alatt a fürdetőszéket és rájöttem, hogy a férj valószínűleg meghalt, hogy egy hosszú betegség kellekei hevernek még most is a mosdó alatt. Pelenka, kötszerek.

A konyhában szinte semmihez sem nyúltak az eltelt harminc év alatt. A szekrények ajtajáról levált az élvasalás, a linóleumot több helyütt kiégették a forró edények, a műanyag ablakpárkányon sárga nyomokat hagytak a több évtizede ablakba tett, aztán ott elhervadt, túlóntozott növények cserepei.

Kérdezte, kérek-e kávét. Nem kértem. A nappali küszöbéről figyeltem a három óriás villanyoszlopot, ahogy áthaladnak az ablaküveg mezőjén. Bámultam a mustársárga függönyt. Ez a függöny akkoriban is itt volt már, azóta sem cserélték ki. Vajon miért? Nekik tetszett? Vagy nem volt rá pénzük, mert mindig fontosabb dolgokra kellett?

Fakó hangon megkérdezte, nem akarok-e esetleg körbenézni, de mikor megindultam, úgy totyogott mögöttem, mintha attól félne, elemelek valamit.

A belső szobában az ágy helyén egy otthonápolásra szolgáló, állítható fekvőmagasságú fémkocsi állt, a közepére helyezett bekeretezett fényképpel, mintha ez volna maga a ravatal.

A nő érzékelhette, mennyire meghökkenek a látványtól, mert a kezét tördelve elkezdte magyarázni, hogy a férje deréktól béna volt. Hogy nem sokkal a házasságkötésük és az ideköltözésük után lebénult, hogy aztán hanyatt fekve töltse a maradék életét itt, ebben a helyiségben.

Mégiscsak kértem egy kávét, csak hogy végre kimenjen, és egyedül maradjak egy kicsit. Rám hajtotta az ajtót. A fé mágy a legmagasabb fokozatra volt emelve, szinte a mellkasomig ért. A bekeretezett fénykép évtizedekkel korábban készülhetett, mert egy viszonylag fiatal, még egészséges férfi mosolygott rajta. Hiába jártam előzőleg annyi helyen, az egész szoba valahogy kisebbnek tűnt, mint az emlékezetemben élő másik, levegőtlennek, szűknek és homályosnak. Mintha a tehetetlenséget őrizte volna valami kondenzált formában, és sugározta volna vissza a belépő, jární képes emberre. Határo-

zott fáradtság lett rajtam úrrá, de itt, ebben a belső helyiségben nem volt hová leülni. Szédelegtem.

Megjött a kávé. Ódivatú, vastag falú csésze volt, az olajos, fekete tó tük-rén, mint valami holdacska, megremegett a kerek mennyezeti lámpa. Fel-pillantottam: a saját, gyerekkori lámpám volt a csiszolt, kerek mintákkal.

A nő észrevette, mit nézek, és a szemét törölgetve bizonygatta, hogy ez egy nagyon régi darab, az egyik első közös tárgyuk volt a férjével, még az anyósáék vásárolták, amikor megajándékozták őket ezzel a lakással. A férje sose engedte, hogy lecseréljék, pedig jó lett volna ide szegénynek valami nagyobb fény.

Mindenki hazudik, futott át rajtam, miközben átterelt a nappaliba. A ká-vét kicsit kilötyögtettem menet közben a csészealjra. Az égen távoli pontok, varjak köröztek, a radiátorok különös hangon gluttyogtak, amikor elhall-gattunk.

Megkérdeztem, csinálhatok-e néhány fotót. Igen, a lámpáról is.

A képeket már a liftben elkezdtem visszanézni. Próbálgattam, érzek-e valamit, érzek-e a megszokott sajtós, amire számítottam. Kattant a lift, megjött.

Odakint hűvös fogadott, és olyan szél, mintha az eltelt bő óra alatt meg-változott volna az évszak. Sötétedett, a hosszú háztömbök ablakai sorra gyulladtak ki az érkező estében. A buszmegállóban leültem egy műanyag székre, és nézegettem a képeket. Némelyik egészen jól sikerült, a fehér rattanbútoros nő lakásában fénycsík ömlött végig a parkettán. Nem ismer-tem az itteni buszjáratokat, ezért mikor begördült egy, letettem egy pilla-natra a mobilt a székre, hogy megnézzem, merre megy.

Jó lesz, döntöttem. Felkaptam a táskát, és felszálltam.

Csak jóval később, a Vágóhíd után kaptam ülőhelyet. Akkor jutott eszem-be, hogy a telefon a buszmegállóban maradt. Hívtam otthonról este, de ki volt kapcsolva, nem válaszolt.

Kétezerharminc holnap kezdődik

Bojár Iván András művészettörténész, építészeti kritikus, egykor a *Magyar Narancs*, majd az *Octogon* építészeti magazin főszerkesztője, 2007-től a Fővárosi Közgyűlés Városarculati Tanácsnoki Irodájának vezetője volt. Tarlós István 2011-ben menesztette. Ma az *Építészfórum* főszerkesztője.

– *Mit gondol, milyen lesz ez a város, ha minden így megy tovább, és a sokak által megjósolt forgatókönyv szerint alakul a helyzet az idej önkormányzati választás után?*

46

– Egy választási kampány már nem alkalmas terep az érdemi, tartalmi beszélgetésekre. Ily módon ha valaki a jövőben Budapestet akarja irányítani, kétféleképpen kell gondolkodnia. Az egyik, hogy minél hatékonyabb populista technikát alkalmazzon, amivel meg tudja győzni az embereket. Sajnos egyre erősödik a tapasztalat, hogy a meggyőzés már nem racionális síkon fut. Ma különféle irracionális és érzelmi hatások gerjesztésével igyekeznek megnyerni a választókat. Aki ehhez nem alkalmazkodik, alulmarad. Mindeközben persze ott kell lennie a fejében annak az elképzelésnek, hogy milyen várost akar. Az sem lenne baj, ha valaki azt is meg tudná mondani, milyen stábbal gondolja mindazt elérni, amit elgondol. És természetesen föl kell készülnie, ha ellenzéki oldalon áll, egy hosszú, négyéves *kiszárító blokádra*, mert nyilvánvaló, hogy a

kormány akkor mindazokat a nagyszabású terveket, amelyeket most a főváros felemelésére akarna megvalósítani, fel fogja függeszteni. Az eddigi tapasztalatok alapján nagyjából ez várható.

– *Vagyis bele kellene törődnünk abba, hogy a mai Budapesten minden potenciális főpolgármester-jelölt kénytelen népbutító terminológiával, ideológiai zavarossággal és félrevezető taktikákkal fordulni a fővárosi lakosság felé, ha bármit el szeretne érni? Kizárólag populista szöveggel lehet csak meggyőzni az embereket?*

– Nem vagyok kampányszakember, de úgy érzem, hogy ebben a pillanatban nincs eszköz arra, hogy kimozduljon a politikai beszéd a jelenlegi stílusából és gondolatvilágából. Szerintem az ellenzéki politikában ma teljesen fölösleges bármilyen ideológiát nyomtatni.

Egyetlenegy téren lehetne talán valami sikert elérni, ez pedig az emberi kapcsolatok, hálózatok és a szolidaritás rendszerének a kibővítése. Ha ezt sikerülne megerősíteni, és egy igazi társadalmat lehetne szervezni Budapest népéből, és ezen keresztül sikerélmények sorozatát nyújtani a városlakóknak úgy, hogy nem kell milliárdokat, százmilliárdokat költeni, akkor lenne talán esélye az ellenzéknek.

– *Ezt kicsit közelebből megvilágítaná?*

– A város és lakói számára az igazi veszedelem és a valódi kihívás a globális felmelegedéssel kapcsolatos. Tehát az ökológiai és humanitárius veszedelemre kell tudnia választ adni annak, aki egy városért akar felelősséget vállalni.

– *Van elképzelése arról, hogy melyek lehetnének azok az eszközök, amelyekkel egy ilyen lüktető, de közben sok-sok sebből vérző nagyvárosban reagálni lehetne az említett világproblémára?*

– Az untig hangoztatott, de életbevágó változtatások elkerülhetetlenek. Aki ezt nem ismeri föl, öngyilkosságot követ el. A műanyag használatától kezdve az autóforgalmon keresztül, az építés ma használatos módján át sok mindent idesorolhatunk. Az nem új felfedezés, hogy ma a környezetterhelésben a három legjelentősebb tényező az utazás (szenvedélyesen keresztülrepüljük a világot egyszerűen kétszer egy évben), az állattartás és az építőipar. Tehát ez a három, ami hazavágja a földgolyót.

– *Az ember életének meghatározó részeitől beszél. Ezekről le lehet mondani?*

– Az építőipar az, ami a politikai gazdaságot pörgeti, tehát onnan áramlik a pénz a politikába. Az állattartás a húsevés kérdéskörébe tartozik, tehát azt is korlátozni kellene, még ha világos számomra is, hogy óriási áldozattal járna. Ugyanez van a közlekedéssel. Tehát amikor egyedül ülök az autóban, és nyolc négyzetmétert hurcogálok magam alatt, amit eközben kihalászok a város testéből, miközben telepöfögöm a légteret,

akkor nem árt azon is elgondolkodni, hogy talán fékezni kéne, és ha lehet, kiszállni az autóból.

– *És mit tanácsolna az idős embereknek meg a gyerekes szülőknek, a nehéz csomagokat cipelőkről és a mozgássérültekről nem is szólva. Nem hiszem, hogy meg tudnák hozni ezt az áldozatot a környezet védelmében!*

– Amilyen magas a szív- és érrendszeri betegségek aránya az országban, a felső légúti megbetegedésekről nem beszélve, biztos vagyok benne, hogy ha az idős embereket és a gyermekeket nem feltétlenül benzinmotoros járműveken szállítanák, mindenki jobban járna. De ez most annyira extrém elképzelésnek tűnik, hogy egyelőre nem valószínű, hogy ilyesmivel választást lehetne nyerni.

– *Biztosan igaza van abban, hogy sokkal tudatosabban kellene védeznünk a környezetünket, de mivel egyelőre biztos, hogy nem fognak az emberek tömegesen átülni az autóból a biciklire (bár ne felejtjük, hogy Budapesten az utóbbi öt évben megsokszorozódott a kerékpározók száma!), ha reális szempontokat is figyelembe veszünk ahhoz, hogy elmozduljon a jelenlegi, majdnem tarthatatlan állapotból a főváros, ön szerint milyen megvalósítható elképzelésekkel kellene rendelkeznie egy olyan embernek, aki döntéshozó akar lenni?*

– Én ezt fordítva látom. Az a gondolkodásmód, ami beültet bennünket az autóba reggelente, alapvetően torz. Azt hisszük, hogy ezt a számlát nem kell majd kifizetnünk. Pedig belátható időn belül, két-három évtized múlva nagy árat fogunk fizetni a

mostani kényelmünkért. A kutatások és a felmérések reális képet adnak arról, hogy mi fog történni. Két verzió lehetséges. Az egyik, hogy becsukott szemmel elmegyünk a falig, és nagyon meg fogunk lepődni. A másik, hogy nem megyünk el a falig, hanem progresszív módon kezdünk el gondolkodni. Ez életformaváltáshoz vezet. Mind az egészségesebb életmódot tekintve, amivel együtt kell járnia egy jóval átgondoltabb egészségügyi ellátórendszernek, hogy ha ezeket egy új politikai gondolkodás fölválalná, talán lehetne némi esélye. De sok hasonlóan fontos új típusú döntés is ide sorolható. Itt van a fák körüli rengeteg konfliktus. Számtalan fát vágnak ki a városvezetés jóváhagyásával, miközben a főváros körbeplakátozta Budapestet, hogy tízezer fát fog elültetni. Hát én azt gondolom, hogy nem tízezer, hanem mondjuk négymillió fát kéne ültetni. Tehát Budapesten föl kellene szakítani az aszfaltos utak jelentős részét, és az aszfalt helyén, a feltáruuló természetes földre nagyszámú növényt kellene elültetni. Egyrészt termőnövényt, gyümölcsfákat, ami által az élelmiszer-szállítmányozás kérdésének jelentős részét meg lehetne szüntetni, másrészt termőföldeket kellene a városon belül biztosítani, ahol zöldséget lehetne termelni. Az autóforgalmat pedig minimálisra kéne csökkenteni.

– *Fantasztikus utópiákban gondolkodik, amelyek azonban nem a jövőbe, hanem egy kicsit a múltba is visszavezetnének. Ezzel az iránnyal a globalizált világvárost faluszerűvé akarná visszaváltatni?*

– Én nem azt mondom, hogy ez rövid távú terv legyen. Pontosan értem,

hogy nagyon nehéz lenne befogadni az ilyen drasztikus változtatásról szóló gondolatot. De ha már megkérdezte, elárulom, hogy évek óta gondolkozom ezen. És ahogy utánaolvastam és számolgattam, arra jutottam (nem is teljesen egyedül), hogy ha nem kezdünk el konkrét lépéseket tenni, ránk szakad a jövő.

– *Elfogadom, hogy ha nagy lépésekben akarunk gondolkodni, akkor hosszú távon sok területen érvényes lehet a változtatás, amelyet javasol. De ha valaki a jövőn a jövőt érti, és tegyük fel, Tarlóst akarja leváltani, akkor valóban ezek a legégetőbb területek, amelyekkel célt érhet el? Az Építészfórum főszerkesztőjeként milyen tanácsokat adna annak, aki föl akarna készülni a legközelebbi önkormányzati választásra?*

– Továbbra is abból indulnék ki, hogy Magyarországon hagyományosan nagyon rövidlátóan gondolkodunk. Tehát amikor azt várjuk, hogy egy leendő városvezetőnek legyen egy 2030-ra szóló városvíziója, annak tudnia kell, hogy 2030 holnap reggel kezdődik. Minden, amit felelős döntéssel szeretnénk megváltoztatni, évtizedekre meg fogja határozni a város sorsát. Amiről az előbb beszéltem, az 2100-ra érvényes vízió, vagy még távolabbi. De hát az sincs messze. Az én kislányom idős néniként még élhet 2100-ban, az nem olyan nagy távlat. De hogy ne húzzam ki magam a korábban feltett kérdése alól, ami a legközelebbi jövőt illeti, két feladat adódik. Az egyik, hogy a választást meg kell nyerni, a másik, hogy kell egy reális vízió, egy valódi program. Sajnos ma az a helyzet, hogy nem a programból következik a

választási kommunikáció. Hogy mit kell csinálni, és eközben miről beszélünk, az kettő.

– *Vagyis kötelező a kettős beszéd. Milyen kár!*

– Sajnos igen. Mert nem lehet elvárni, hogy a társadalom olyan mélységben és olyanfajta előrelátó és holisztikus látásmóddal rendelkezzen, amivel saját közvetlen mindennapjait kiiktatja a gondolkodásból. Nem azt mondom, hogy hazudni kell. Sőt, föl kell vállalni a progresszív, előremutató és a várost óvó, dédelgető gondolkodást. De ez két sáv. Az egyik a napi konkrétumokkal foglalkozik, a másik arra próbálja ráébreszteni a város lakosságát, hogy iszonyú nagy a baj. Gondoljunk csak az idei őszre, hátborzongatóan gyönyörű vénasszonyok nyara volt, és elhúzódott majdnem november végéig. Pompás dolog a novemberi langymelegben napozni, de valami nem stimmel vele. És ha most így van, hogyan lesz tíz vagy húsz év múlva? Új állatfajok jelennek meg, más szempontokat kell figyelembe venni a víz- és az energiaellátáshoz, és így tovább. De ez mind tervezhető, ha előre feltérképezzük. Csakhogy a tervezhetőség garanciája a városi társadalommal való foglalkozás. Ezt pedig csakis tudatosan lehet megszervezni. Ez már a jelen konkrét feladatai közé tartozik.

– *Nem tartja ugyanakkor veszélyesnek, ha valaki mindenféle felkészülés nélkül olyan jelszavakkal traktálja a lakosságot, amelyek hangzatosak, de megvalósíthatatlan terveket tartalmaznak? Itt van például a Puzsér Róbert által bedobott „sétáló Budapest”*

program. Kicsit egybevág az ön által elmondottak egy részével. Erről mit gondol?

– Szerintem nem én követem, amit ő mond, hanem Puzsér gondolja azt, amit én már 2010 előtt kitaláltam, amikor még a főváros alkalmazottja voltam. Integrált Belvárost szorgalmaztam, a koncepciónak az volt a lényege, hogy gyalogosan és kerékpárral be lehessen járni a várost. A Szeretem Budapestet mozgalom keretében az *Octogonban* publikáltam az elképzelést. Sokkal intenzívebb zöld, sokkal kevesebb autó, stb. Ennek az elképzelésnek nem egy jelentős elemét aprólékosan végiggondoltuk és le is írtuk.

– *Akkor Puzsér innen vette a javaslatát?*

– Nem, ezt nem hiszem. Szerintem benne van a levegőben, hogy a fővárosiak számára a belső kerületekben gyakorlatilag megszüntetik vagy végképp ellehetetlenítik az autós közlekedést a nagyon drága helypénzekkel és parkolási díjakkal. Ez világtendencia, ma már elfogadott elképzelés Budapesten is. Egy évtizeddel ezelőtt ilyesmiről politikus még nem beszélhetett. Talán emlékszik rá, hogy Demszky főpolgármestere idején Ikvay-Szabó Imre főpolgármester-helyettes fölvetette, hogy nyáron, amikor holt szezon van, legyen lezárva a Kossuth Lajos utca, legyenek kitéve növények, napozóágyak, és vegyék birtokba a város lakók a Kossuth Lajos utcát. Ugyanazon a nyáron egyébként a Fifth Avenue-n New Yorkban ez megtörtént. Ikvay-Szabót már az ötlet felvetésekor ízekre szedték. A

hasonló elvre épülő Duna-plázs kicsivel később már óriási siker volt. Aztán Schiffer Jánosék beszüntették. Gondolom, bár sokan boldogan fogadták ezt a kiváló ötletet, a potenciális választók többségétől való félelem vezette őket. Pedig családok tízezreinek ez volt az egyetlen nyaralási lehetősége. Ugyanez a program sikeresnek bizonyult Párizsban és Berlinben. Ma már Párizsban le van zárva a Szajna alsó rakpartja, s pihenő-nyaraló parkként funkcionál, ahogy Berlinben is a Spree partja. Ezek a nagyvárosok képesek voltak hozzászoktatni a lakosságot ahhoz, hogy másképp is lehet és érdemes is élni.

– Azt mondta, hogy tíz évvel ezelőtt ilyesmiről nehezen lehetett beszélnie egy politikusnak. Ma mi a helyzet?

50

– Ma már lehet. Tehát ma már Puzsér fölveheti a sétáló belváros gondolatát.

– Ezek szerint akár támogatná is Puzsért az önkormányzati választáson?

– Azt fogom támogatni, aki 2019. március 31-én a legnagyobb támogatottsággal rendelkezik. Remélem, lesz egységes ellenzéki jelölt. Tíz hónap múlva lesz a választás, és még nem tudunk semmit. Úgy tűnik, nincs igazi tét, nincs már semmi ötlet, csak a Puzsér van, aki populista show-t csinál. Néha bemegy a tévébe, elküldi a fenébe a közszolgálati tévé munkatársát, és rávilágít egy-két durva anomáliára. Ennyit legalább megtesz. Más még ennyit sem. Tehát nem tudok mit mondani. Puzsér nem vehető komolyan.

– Beszéljünk a budapesti városkép alakulásáról. Mennyiben felel meg a személyes ízlésének és elképzeléseinek, ami a közelmúltban és a jelenben történik? Mit tart problémásnak?

– A legnagyobb gondnak a történelmi belváros további szétszedését látom. Azokat az épületeket, amelyek őrzik a 19. század urbanisztikai értékeit, egyedi darabokként kezelik. Ezeket többnyire üzleti vagy politikai érdekek szerint „kicsemegézik” a házsorból, mondván, hogy önmagukban értékesek. Holott az egész épülettömböt figyelembe véve szabadna csak hozzányúlni a történelmi belváros egyes részeihez. A kerületi önkormányzatnak szava sem lehet ilyenkor. A Paulay Ede utcában, az Andrásy úton és még jó néhány karakteres helyen tudnék erre példákat említeni.

– Vagyis arra utal, hogy nincs egységes várostervezés. Csak az üzleti szempontok játszanak szerepet?

– Ez az egyik legnagyobb baj, ami Budapest központját tönkretetheti. De vannak jó példáim is arra, hogy egy-egy üzleti háttérű fejlesztés reménykeltő építészeti eredményt produkálhat. Ilyen a Budapest-part a Kopaszi-gát mögött, ahová a Moltornyot tervezik. Azon a helyen impozáns városrész alakulhat ki. Vagy ott van az Agora nevű irodakomplexum az Árpád híd és a Róbert Károly körút sarkán. Vagy amit a Westend mögé terveznek, az úgynevezett Centrál Park, amelynek koncepcióját még nem lehet pontosan ismerni, de bízni lehet abban, hogy minőségi építészeti elgondolás alapján készülnek a tervek, és nem-

zetközi pályázatokon választják ki a legjobbakat.

– *Biztosak lehetünk-e benne, hogy ezek a fejlesztések jót tesznek Budapestnek? Vagy esetleg éppenséggel szembemennek azzal, amiről akkor beszélt, amikor a jó irányban fejlődő nagyváros elvárásairól kérdeztem?*

– Ha a piac így akarja, akkor mindenképpen meg fognak valósulni. Ne felejtjük el, hogy Budapest tulajdonképpen egy applikációnak meg egy újfajta közlekedési modellnek köszönhetően vált világvárossá. Ez az Airbnb meg a fapados repülőgépjárat. Ezek következtében a tíz évvel ezelőtti hárommillió körüli látogató helyett most hétmillióan jönnek évente Budapestre. Óriási robbanás, emiatt az ingatlanhelyzet is gyökeresen átalakult. Az ingatlan a legtöbb helyen már nem otthont jelent, nem egy család lakását, ahol felnőnek a gyerekek, hanem olyan értékpapír, amit fotó alapján Kínából, Oroszországból, Írországból vagy bárhonnan meg lehet venni, és meg is veszik. Budapest korábban az ingatlanárakban Bukarest és Pozsony mögött kullogott, most fölzárkózik. Az ingatlanboom pedig behúzza a piacra olyan szereplőket, akik nagy reményeket dédelgetve tízéves programokban kezdenek gondolkodni. Mint a már említett Budapest Park, ahova tizenkétezer lakást terveznek. Ez nem az életformáról szól. És megpróbálnak olyan építészeti megurbanisztikai mikroklímát kialakítani, ahol van szórakozás és étterem, a gyerekeknek is jó, van óvoda, van templom, stb., tehát város épül a városban. De hogy aztán ezt az életet igazolja, most még nem tudhatjuk. Az is lehet, hogy a lakásokat fölvásárol-

ják kínaiak vagy más külföldiek, akik soha nem fognak a lakásokban lakni, csak azért kell nekik, hogy kiadják.

– *Említettük, hogy mintha nem létezne várostervezés. Korábban szigorúan kidolgozott várostervezési terv alapján hozták meg a hosszú és rövid távú döntéseket. Nem tudok arról, hogy most létezne ilyesmi, vagy ha mégis, nem hozzák nyilvánosságra.*

– Tarlósnaak állítólag van egy 2030-ig szóló városfejlesztési koncepciója, amelyet a főépítész iroda és a korábbi főépítész, Finta Sándor vezetésével készítettek, de úgy tűnik, a fióknak készült. Most állítólag újabb terv készül Fürjes Balázs Budapest fejlesztéséért felelős kormánybiztos irodájában. Azt mondták, hogy integrálni fogják a két tervet. Ami ennél fontosabb, hogy megállapodás született a főváros és a kormány között, amelyet Tarlós és Orbán írt alá, létrehozzák a Fővárosi Közfejlesztések Tanácsát az egykor volt Fővárosi Közmunkatanács mintájára. Abba a tervek szerint fele-fele arányban delegál tagokat a főváros és a kormány. Az is elhangzott, hogy a főpolgármesternek a döntések meghozatala előtt vétőjoga van, vagyis megmarad az egyszemélyi felelőssége.

– *Hihetünk abban, hogy ez működőképes forma lesz?*

– Magával a modellel nincs baj. A kérdés, hogy milyen tartalmakat tesznek bele. Minden modell kiüresíthető. Sajnos el tudunk képzelni példának okáért olyan főügyészt, aki nem fog feljelentéseket tenni nyilvánvaló bűnügyek esetében. Ugyanez a helyzet a főpolgármester esetében is. Elvben

hipotetikusán belefér, hogy mondjuk él a vétójogával, és egy-egy projektre, amelyet kormányoldal favorizál, azt mondja, a város első embereként ezt meg azt a javaslatot nem támogatja.

– *Például nem engedi, hogy a Várban olyan épületeket húzzanak fel, amelyeknek semmi közük nincs a budai Várhoz?*

– Ilyesmire gondolok.

– *Eddig azt láttuk, hogy ilyesfajta vétó nem volt. Minden megépült, amit a kormány a saját szempontjai szerint fontosnak tart. Vagy tud olyasmiről, amikor egy főpolgármesteri vétó bármit megakadályozott volna?*

– Eddig erre nem volt példa. De ez a modell nem is létezett mostanáig. A főváros jogai közül sok mindent elvontak. Most ezzel az új intézménnyel talán visszakap valamit. Persze nem sok reményt fűzök hozzá. De egy normális demokráciában ez a modell működőképes lehet. Játsszunk el a gondolattal, hogy március 31-én kiderül, a nagy országos ismertséggel rendelkező Puzsér Róbert mögé odaáll a potenciális ellenzéki szavazók jelentős hányada. Karácsony Gergely és Horváth Csaba pedig szomorúan bár, de visszalép a javára, és azt mondja, jó, ha örület, akkor legyen örület. És a választást jövő ősszel megnyeri Puzsér, egy bohóc. Egyébként most, amilyen fura politikai világot élünk, látva a brazil elnököt, Trumpot vagy a másik oldalon Sadiq Khant, a londoni polgármestert, bármi megtörténhet. Ebben az esetben Puzsérnak semmi mása se lesz, de a vétójoga legalább meglesz. Merthogy ez a főpolgármesternek van dedikálva, nem Tarlós

Istvánnak. Csak hát amíg egyetlen központi politikai akarat személyzeti politikáján múlik minden, addig ez nem érvényesülhet. Például semmiféle városépítési megfontolás nem igazolja azt, ami a budai Várban történik. Én vári gyerek vagyok, ötven évig laktam az Uri utcában. Most a napokban újra fönn jártam, de abból, amit láttam, nem kérek. Néhány régi épület felújítása teljes félreértés, de vannak új épületek is, amelyek állítólag régi funkciót kapnak. A lovardáról például nem tudjuk, hogy abban valójában mi lesz. A palota körüli építkezéseket abszurdnak és indokolatlannak érzem. Ami ott történik, akkor kap értelmet, ha ott valakit megkoronáznak.

– *Még mielőtt megtörténik, mit gondol a Liget átalakításáról?*

– Fölösleges volt a Ligetbe vinni a múzeumi koncepciót. Sokkal jobb lett volna, ha a Nyugati pályaudvar mögé egy olyan kulturális létesítményt terveztek volna, amelynek az Eiffel-csarnoknál lenne a főbejárata, s ahol egy fantasztikus belső tér nyílhatna. Aból jutnánk el egy nagy parkon át a Városligetig, az állatkertig. Voltak korábban ilyen elképzelések is, de nem ezt választották. Erőltettek egy olyan koncepciót, amelynek már a kezdetén rengeteg fát kivágtak. Minden fa óriási veszteség, és ahogy a környezeti katasztrófa felé haladunk, egyre inkább az. Ami az építészeti elgondolásokat illeti, és amit már látni lehet, hogy a Szépművészeti Múzeumot nagyon szépen megcsinálták, szuper lett. Épül a Biodom az állatkert új épülete mellé, botanikai kert lesz, nagyon izgalmas és progresszív építészeti elgondolásnak tűnik. Abban is biztos vagyok, hogy a Néprajzi Múzeum Fe-

renczi által tervezett új épülete nagyszabású alkotás lesz, ugyanezt gondolom a Zene Házáról is. Megint csak a kislányom időléptékében nézve, amikor öreg néniként a Városligetben fog sétálni, és nem lesz világháború, csak környezeti katasztrófa, de, mondjuk, a Liget még meglesz, akkor jó minőségű házakat fog ott találni, és egy jól karbantartott kertet.

– *De mai szemmel nézve szükség van-e a Liget ilyen mértékű és felfogású átalakítására?*

– Nem kellene szerintem, de ha már így alakult, kénytelenek vagyunk tudomásul venni. Az építészpolitikában mindig van egyfajta voluntarizmus, amit utólag elfogad a társadalom. Például ott áll az Operaház, azon a téren, ahol mindaddig egy szép zöld park terebélyesedett. De egy szép napon döntés született arról, hogy a park tűnjön el. Tönkrementek a környékbeli vállalkozók, panaszkodtak az építkezés miatt, nem tudtak a vevők odamenni a kávéházhoz, cipészhez stb., szóval nem lelkesedtek túlságosan. De felépült a fantasztikus Ybl-féle Operaház, és ma már mindenki csak az Operaházat ünnepli.

– *Ez nem tökéletes példa, mert az Andrássy út építészeti alakulása nem hasonlítható a Ligetéhez. Például New Yorkban sem építenek hatalmas új kulturális intézményeket a Central Park közepébe. De ha már New Yorkot szóba hoztam, mit gondol a felhőkarcoló-építés lehetőségéről Budapesten?*

– Egyelőre egy magasházról tudunk, ez a Mol-torony, ami föl fog épülni. Szerencsétlen helyszínre tervezik, bele fog lógni a Gellért-hegy sziluettjébe,

ezzel rontja a város képét. Én amellett volnék, amit annak idején Virág Csaba Ybl-díjas építész javasolt, hogy a Hungária-gyűrű bizonyos csomópontjain lehetne elképzelni magasházegyütteseket. Azok nem zavarnának be a budai látképbe, és szerveesebben illeszkedhetnének Budapest látványához. A magasházakat érintő döntésnek is politikai, illetve üzletpolitikai okai vannak. A politikai lobbikon keresztül érvényesülnek az érdekek. Ez mondjuk mindenhol így van.

– *A többször is emlegetett Octogon létrehozója, főszerkesztője volt. A sikeres építészeti lap ma is működik, csak mások kezében. Mi történt? Kirúgták?*

– 2010 környékén kiderült, hogy a 2008-as válság gazdasági következményei miatt a lap üzletileg megroppant, tehát üzleti partnert kellett bevonni. S mivel én nem vagyok üzletember, és pláne nem vagyok agresszív üzleti szereplő, onnan aztán lassan kinyomtak. Végül is többszörös áttételen keresztül Garancsié lett az *Octogon*, vagyis nagyon más szemléletű építészeti folyóirattá vált, mint ahogy mi annak idején elindítottuk.

– *Az Építészfórumnak mekkora a hatása és az elfogadottsága?*

– Nagyon erős a szakmai támogatottsága. Hálás vagyok mindenkinek, aki eljár azért, hogy én legyek a főszerkesztő. Elégtétel számomra, hogy tulajdonképpen ugyanazt, amit majdnem húsz éven át az *Octogon*ban meg tudtam tanulni, itt folytathatom. Az építészeti témák kiapadhatatlanok, s igyekszünk a legfontosabbakról folyamatosan tájékoztatni a közönséget, mert ez láthatóan sokakat érdekel.

Nesze, itt írd alá, van rá három perced!

Székely Tamással, a VDSZ* elnökével beszélget Rádai Eszter

– *Amikor december 13-án megállapodtunk abban, hogy ma, 21-én délután fogunk beszélgetni, úgy feltételezte, hogy a lelkesedés már a 16-ára, vasárnapra meghirdetett tüntetésig sem fog kitartani. De kitartott, olyanmódon, hogy egészen a Kunigunda útjáig vitte az embereket, sőt, a képviselőket be a tévészékházba is, ahol aztán – némiképp váltott műszakban – az éjszakát és a következő napot is töltötték. A tüntetések, útlezárások azóta is zajlanak Budapesten és szerte az országban... Emlékszik rá, hányszor vett részt vagy épp szónokolt közben különféle demonstrációkon?*

módosították önálló képviselői indítvánnyal a munka törvénykönyvét, hogy bárkit megkérdeztek volna, bárkivel egyeztettek volna róla. És a harmadik ok, ami kicsit háttérbe szorult: még mindig nincs megállapodás a szociális partnerek között a minimálbérről és a garantált bérminimumról.¹ Vagyis megszületett a kormány részéről három olyan, a munkavállalók nagy csoportjait egzisztenciájukban jelentősen és hátrányosan érintő döntés, amit erőből, egyeztetés nélkül vitt keresztül, ez pedig kicsapta a biztosítékot a szak-szervezeteknél.

54

– Négy felszólalásom volt, ha jól számolom, de nem a szám fontos, hanem a tartalom. Én egyébként a december 8-át tartom szakszervezeti szempontból fontosnak. Túl voltunk egy lendületet adó cafeteriatüntetésen, ami ugyan létszámában kevésnek tűnt, de meg tudtuk fújni a sípot. Ezért itt most egy picit lépünk vissza, és emlékezzünk arra, ami a mostani helyzetig elvezetett. Mert annak, hogy a szakszervezetek végre elindultak a radikalizálódás útján, több oka is volt. Az egyik, hogy ebben az évben a béren kívüli juttatások, a cafeteria adóztatását úgy változtatták meg, hogy a munkavállalók mindenképpen rosszabbul fognak járni. A másik, hogy anélkül

– *Én másképp láttam, ezek még egyáltalán nem csaptak ki semmit, majd csak most a rabszolgatörvény, ha egyáltalán.*

– Ez így van. Miközben a rabszolgatörvény elnevezés – rajta van egy régi plakáton – már 2011-ben megszületett. Azon a plakáton már olvasható a szó: rabszolgatörvény; mi ezt már akkor használtuk, amikor a munka törvénykönyvét megváltoztatták, és amikor megszerveztük a legnagyobb szakszervezeti tüntetést, egyébként az utolsót is: október

* VDSZ: Magyar Vegyipari, Energiaipari és Rokon Szakmákban Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége.

¹ A megállapodás, amelyet nem írt alá a MASZSZ, december 30-án jött létre. A MASZSZ álláspontja, hogy ez a megállapodás nem konszenzusos, a kormány két „lakájszakszervezettel” igyekezett hitelesíteni. A kihirdetett minimálbér kizárólag a munkáltatóknak kedvez, hiszen a nettó összeg nem éri el a 100 ezer forintot.

1-jén hatvanezren voltunk a Kosuth téren és környékén. Tehát ez a kiindulási pont. Most, amikor találkozunk, 2018. december 21-én, lesz egy nagy tüntetés, és utána mindenki szépen hazamegy...

– *És karácsonyozik...*

– Utána újra kell építeni mindent, és remélhetőleg azoknál a munkavállalóknál is leesik a tantusz, akik eddig nem nagyon értették, mit jelent a béren kívüli juttatás, a cafeteria megadóztatása, és most majd nyilatkozniuk kell a munkáltatójuknak arról, hogy a megmaradt elemek közül mit akarnak igénybe venni... És amikor azt mondják, hogy szeretnék folytatni a lakásmegtakarítási befizetéseiket, akkor azt felelik nekik: sajnos nem tehetitek, ez a lehetőségek megszűnt, mert az adózási környezet miatt már nem éri meg a munkáltatónak. Jó, oké – mondhatja erre a munkavállaló –, akkor legyen mondjuk Budapest-bérlet a fővárosi dolgozóknak. Nem, ezt sem fogjátok megkapni, mert a jelenlegi adózási feltételek mellett ez a munkáltatónak nyolcvan százalékkal többbe kerülne, mint ha készpénzben adná. És aztán mindennek betetőzéseként a dolgozónak nyilatkoznia kell arról is, vállalja-e a jelenlegi körülmények között a négyszáz túlórárt... Amikor ezek mind összejönnek... és ezekkel a változásokkal szépen sorban szembesülnek a munkavállalók, na, akkor leesik a tantusz.

– *Nem lehet, hogy végül mégis a túlóratörvényt megszavazó kormánytöbbségnek lesz igaza, és a munkavállalók, hogy többet kereshessenek, vagy épp, hogy pótolják, amit a*

cafeteria megadóztatása miatt elveszítene, valóban önként vállalják a több túlórárt?

– Szerintem meg ez lesz a következő nagy felismerés: hogy egyáltalán nem önkéntes az „önkéntes” túlóra... Mert, valljuk be őszintén, a béren kívüli juttatásnál még a munkáltató és a munkavállaló nagyjából azonos állásponton van, hiszen mindkettő azt mondja, nem lesz ez így jó. De az úgynevezett önkéntes túlóránál már valódi és komoly az érdekelletét köztük: a munkáltató részéről sokkal nagyobb lesz a nyomás, hogy „márpedig, barátom, vedd tudomásul, és itt írd alá, hogy 2019-ben négyszáz órát fogsz túlórázni”... Nagyon nagy baj egyébként – és ezzel nem kívánok megsérteni senkit –, hogy még mindig sokan nem tudják, hogy mi változott ebben a törvényben. A munka törvénykönyve, és ez nem változott, kétszázötven órát ír elő, és most erre lehet a munkavállalónak – vagy ha van kollektív szerződés, és az háromszáz órát ír elő – száz vagy százötven órát pluszban vállalnia.

– *Kik nem tudják? Az érintettek?*

– Egyrészt az érintettek, másrészt az újságírók, akik kérdeznek és írnak róla, de közben nem tudják, hogy miről beszélnek. Ha megnézzük a hírportálokon megjelent cikkeket, sikít, hogy az írójának fogalma sincs arról, hogy miről ír. Nem is értem, mi alapján írják a cikkeket. Ez probléma. Bármennyire is segíteni akarnak, a félinformációkkal hátráltatják a szakszervezeti munkát.

– *Pedig ön a blogjában (aszakszervezet.blog.hu) érthetően elmagyarázza.*

– De ezt a négymillió munkavállalóból csak nagyon kevesen olvassák.

– *De akkor – bocsánat, személy szerint nem is önnek, úgy általában a magyar szakszervezeteknek szól – miért nem élőszóban magyarázzák el? Miért nincsenek ott a szakszervezetek munkatársai a munkahelyeken? És miért ülnek a szakszervezeti vezetők a székházaikban, miért nem magyarázzák szakadatlanul, amióta 2011-ben súlyosan megnyirbálta a kormány mind a munkavállalói, mind a szakszervezeti jogokat, hogy ez mit jelent a munkavállalóknak?*

– Igaza van, nem tudok magával vitatkozni. Magyarországon, de nemcsak itt, az egész régióban óriási szükség lenne a szakszervezetekre, a munkahelyeken az erős kollektív érdekvédelemre, és én személy szerint azért küzdök most már hosszú évek óta, hogy ez a trend megforduljon. Mert az elmúlt időszak történelmének köszönhetően a régióban a második világháború előtti időszakhoz képest jelentősen meggyengültek a szakszervezetek, és nem képesek betölteni azt a szerepet, ami pedig rájuk van a munka világában kiosztva.

– *Erről, ennek a helyzetnek az okairól mindenképpen szeretném a véleményét kérdezni, de most maradjunk még kicsit a mai napnál, a mostani feladatoknál. Azt olvasom, hogy ön, mint szakszervezeti vezető, a „kaszák és kapák kiegyenesítéséről” beszélt valahol, és forró telet ígért. Csakhogy aki eddig ott volt a tüntetéseken, vagy a Facebookon követte az eseményeket, kénytelen volt észrevenni, hogy ezeken a rabszolgatörvény vizsgálatát egyáltalán nem az érin-*

tettek követelték, nem ők tüntettek ellene, hanem elsősorban a fiatalok – közöttük a legharcosabbak jobbkios és momentumos zászlók alatt – és általában az értelmiségiek. Ezért is szajkózzák a kormányoldalon és a kormányközeli médiában a tüntetők „Soros-bérenc” voltát, mondván „hiszen ezek fiatalok, diákok, akik még soha nem dolgoztak. Hogy jönnek ők ahhoz, hogy a munkavállalók érdekeiért és jogaiért tüntessenek?”

– Hát igen. A jelenség, hogy a diákokkal közösen vagyunk az utcán, hatalmas dolog.

– *Ami egyben azt is jelenti, hogy végre megjelentek ezeken a demonstrációkon az eddig fájón hiányzó társadalmi szolidaritás jelei.*

– Erről van szó.

– *De ez a szolidaritás pillanatnyilag elég egyoldalúnak látszik.*

– Miért?

– *Mert nincsenek ott vagy csak elenyésző kisebbségben a tüntetők között a rabszolgatörvény potenciális érintettjei.*

– Dehogynem! Kinn vannak a vidéki településeken és az utakon. Ki más csinálná a felpályás útlezárásokat, amelyek egyre támogatottabbak, ha nem ők?! Miskolcon, Szombathelyen nemcsak a diákok és az értelmiségiek tüntetnek – akik egyébként maguk is munkavállalók, ők a félérgallérosok –, hanem a kékgallérosok is. A felpályás útlezárásokat például Bánrévén, ahol ez nagyon jól sikerült, elsősorban ők szervezték.

Ezenkívül ott voltak Nagykanizsán, Zalaegerszegen is, közel száz autóval állították meg a forgalmat. Közben nem vitatom, hogy Budapesten még a december 8-i tüntetésen is – készült egy felmérés a résztvevők korösszetételéről, iskolai végzettségéről – a nem szakszervezethez köthető tüntetők jóval többen voltak.

– *Jól értem? A szakszervezet által meghirdetett tüntetésen is kevesebben voltak, akik tagjai valamilyen szakszervezetnek?*

– Igen, ezt mutatta a kutatás. De ez miért baj? A munkavállalók többsége vidéki lakos. A résztvevők közel húsz százaléka mondta magáról, hogy kapcsolódik a szakszervezethez.

– *Mi derült még ki róluk azonkívül, hogy ők voltak kevesebben? Fiatalok? Középkorúak? Mennyire képzettek? Nők, férfiak?*

– A december 8-i tüntetésen a résztvevők többségében budapesti lakosok voltak, magasan kvalifikált, főiskolai, egyetemi végzettségű emberek, akik pontosan megértették, miről szól a túlmunka kérdése. És ott is szép számmal voltak fiatalok, jelentős volt az arányuk, amiből arra következtettek, hogy közülük egyre többen érzik, hogy a vásár egyre inkább az ő bőrükre is megy, az ő jövőjüket határozza meg, és hogy ez az irány nagyon rossz.

– *Visszatérve a kékgallérosokra, mennyire jutnak el hozzájuk a hírek arról, hogy mi történik mostanában a parlamentben és az utcákon, a Kossuth téren, a Várban, a Kuni-gunda útján és így tovább? Áttöri*

ez az ingerküszöbüket? Én busszal, villamossal, metróval járok, és nem veszem észre, hogy a közlekedő embereket foglalkoztatnák a demonstrációk, hogy bárki erről szót váltana... Vagy ha igen, akkor olyan megjegyzések formájában, hogy „nincs jobb dolguk...?”. És „szörnyű, hogy már megint le van zárva a fél város...!”.

– Vidéken ez most nem így van. Pedig oda nehezen vagy egyáltalán nem jutnak el az információk, nem véletlenül hallgat az eseményekről a kormánymédia, vagy ha mégsem, akkor úgy próbálja beállítani, mint ha Budapesten is csak hőzöngésről vagy épp a város szétveréséről lenne szó. Mégis optimistább vagyok, mint korábban, mert most már vidéken is kimennek az emberek az utcára. Ránk, szakszervezetesekre több feladat hárul a szervezésben és az információk eljuttatásában is. Az is fontos, hogy most az ellenzék, különösen azon a bizonyos szerdán, amikor a kormánytöbbség elfogadta a rabszolgatörvényt, tette a dolgát, és azóta is teszi. Remélem, hogy ez így is marad, és nem kerekednek felül a szakszervezeti mozgalomban sajnos már megtapasztalt személyi és politikai érdekek, mert akkor régen rossz. Én a pártokat csak kívülről szemléltem, nincs belső tapasztalatom...

– *A szakszervezeti mozgalomban ezek már felülkerekedtek?*

– A szakszervezetekben – most és korábban is – a személyi és egyéni érdekek érvényesítése miatt nagyon fontos alapkérdésekben sincs egyetértés... A személyi érdekek – ennek utána lehet nézni – gyakran felülkerekednek az alapérdekeken.

– *Egy-egy szakszervezeten belül, egy-egy ágazati szakszervezeten belül, egy-egy szövetségen belül vagy a különféle szövetségek között?*

– Is-is.

– *Arra céloz, hogy a politikai orientáció, bizonyos pártok közelsége szerepet játszhat a szakszervezetek helyzetmegítélésében és döntéseiben? Illetve – ezzel összefonódva – az egyéni érdek?*

– Ilyenek voltak a Gaskó István-féle álsztrájkok – meg is kapta Orbán Viktortól értük a „bölény bajtárs” jelzót. De lehet a munka törvénykönyvéről szóló 2011-ben aláírt megállapodást is említeni, sok ilyen esetet sorolhatnék még.²

– *Térjünk vissza a vidéki demonstrációkhoz, útlezárásokhoz: milyen szerepet játszanak ezek szervezésében a szakszervezetek?*

– Ezeket elsősorban a szakszervezetek szervezik.

– *Most a vegyiparról és a VDSZ-ről beszél, vagy a többi szakszervezetről és szövetségről is? Egyáltalán, lehet azt pontosan tudni, hogy hol milyen a szervezettség szintje?*

– A vegyiparban nagyon magas a szervezettség. Nálunk, a VDSZ működési területén 35-40 százalékos.

– *Máshol nem?*

– Egyes iparágakban jóval tíz száza-

lék alatt van. Így jön ki a tíz százalékos fölötti átlag.

– *Akik az utakat lezárják, főleg szakszervezeti tagok?*

– A Magyar Szakszervezeti Szövetségnek vannak megyei képviselőket vezetői, részben ők, részben az ágazati szakszervezetek szervezik az akciókat. Kiemelkedő ebben a Vasas Szakszervezet szervezőtevékenysége. Az ellenállás aszerint alakul, hogy egy-egy környéken mely ágazatok vannak dominánsan jelen. Úgy látom, hogy ahol erős a feldolgozóipar, vagy ahol az autógyártóknak beszállító cégei vannak, ott már kezdik kapiskálni, miről is van szó. Természetesen vannak fehér foltok, de a megyei jogú városokban erősödik a tudatosság. Ezért is gondolom azt, hogy ha most az ünnepek miatt egy időre lecsendesedik is a tiltakozás, az elmúlt időszakban az országos hullám oly magasra csapott, hogy a továbbiakban is lesznek még kisebb-nagyobb hullámok. A helyi szintű megállapodások tekintetében most következnek az igazi feszültségek.

– *De vajon összeadódhatnak-e ezek általános sztrájkká? Mert változást, pozitív fordulatot nem Budapest bizonyos terein fognak kivívni a fiatalok, és nem is a parlament plenáris üléstermében vagy a közmédia épületében a néhány ellenzéki képviselő, vagy a felpályás útlezárások helyszínén az a néhány aktivista... Ehhez sokkal nagyobb erő kell.*

– Ezt mondom én is. De azt is mondom, hogy itt fogalmi zavarok vannak, tisztázni kell egy-két alapvető kérdést. 2010-ben a második Or-

² A legújabb a 2019–2020-as, a minimálbérrel kapcsolatos „megállapodás”, amelyet a MASZSZ nem fogadott el.

bán-kormány olyan sztrájk törvényt fogadtatott el a parlamenttel, hogy bizonyos közüzemekben, közszolgáltatásoknál, ilyenek a közlekedés vagy a víz-, gáz- és villanyszolgáltatók, szinte nem lehet sztrájkolni. Amivel egyébként valahol egyet is lehet érteni. Viszont ez azt is jelenti, hogy sztrájkot most már csak a munkahelyeken lehet kezdeményezni. Olyan általános sztrájk, amilyenről a tüntetéseken a molinókon lehet olvasni, nincs, fogalmilag nem létezik. Az ugyanis nem sztrájk, hogy nem megyek be dolgozni, hanem inkább kimegyek az utcára. Ha valaki sztrájkol Magyarországon 2019-ben, az bemegy a munkahelyére, és ott nem veszi föl a munkát. Ez tehát nem az az eset, mint Németországban az úgynevezett tapétázási sztrájk idején, amikor a munkavállalók többsége elhatározta, hogy felújítja a lakását, és akkor úgy ment dolgozni, hogy nem ment be dolgozni. Nálunk ez nem működik.

– És azt gondolja, a munkahelyeken, az átlagosan tízszázalékos szervezettség mellett, a tájékozatlan és kiszolgáltatott vidéki dolgozók körében majd mindenütt elkezdődnek a sztrájkok, amelyek végül egy nagy, országos sztrájkban egyesülnek? Ugyan!

– Ezért kell az embereknek elmagyarázni, hogy mi a tét.

– És ezt hogy képzelem?

– Úgy, hogy január 1-jétől a labda a szakszervezetek térfelén pattog, tehát január 2-án nulla órától elkezdik összegyűjteni az üzemekben, ki az, aki támogatja a sztrájkot. És

ha a dolgozók ötven százaléka plusz egy fő támogatja, akkor elindulhat a sztrájk. Ezért mondtam én azt most már nem először, hogy a munkavállalóknak igenis el kell dönteniük, hogy hajlandók-e saját magukért, a saját sorsuk jobbra fordításáért összesen két órát sztrájkolni.

– Miért két órát?

– Mert első körben csak figyelmeztető sztrájkot lehet indítani, de ha ezeket össze tudjuk hangolni, akkor abból összeállhat egy nagy sztrájk.

– És ha nem hajlandók rá? Vagy nem elég sokan, sok helyen hajlandók erre?

– Akkor vége.

– És akkor ez megint egy újabb kudarc lesz.

– De ez nem a szakszervezeteken és nem a politikusokon múlik, kizárólag magukon a munkavállalókon. Hogy valaki hajlandó-e két órát önmagáért úgy bent lenni az üzemben, hogy nem dolgozik. Mert ezt hívják sztrájkoknak.

– És úgy látja, hogy hajlandók, vagy inkább úgy mondanám, képesek lesznek erre azok, pont azok, akiket ez a rabszolga törvény és a többi változás leginkább érint, akiknek a legjobban fáj? Akik a legkiszolgáltatottabbak?

– Jogos kérdés, hiszen érzékelni lehet, hogy a munkavállalók egy része nem érti, miről van szó a törvényben. Ezért is volt jó, hogy megszületett és elterjedt az elnevezés: rabszolga törvény. Mert a lényegről beszél.

– *Az elmúlt napokban a Facebookon, ahol tíz- és százezrek követték a szereplők által telefonon közvetített eseményeket, amelyeket aztán ki-ki a maga szája íze szerint kommentált, egy ismerősöm, ismert értelmiségi, a kételyeit osztotta meg a többiekkel, hivatkozva egy általa meghallgatott szakszervezeti vezetővel készült interjúra, körülbelül a következőképpen: itt nem általános sztrájk készül, hanem illedelmes sztrájk, tudniillik amikor minden szabályt be akarnak tartani, amelyek egyébként arra vannak hivatva, hogy megakadályozzák a sztrájkot, akkor az olyan, mintha Orbán Viktortól kérnének engedélyt rá, és így ennek természetesen nem is lesz semmi eredménye. Mit válaszol erre?*

– Bocsánat, ha elveszítem a türelmemet, amikor ilyesmit hallok, és ajánlom az illető úrnak vagy hölgynek, hogy olvassa el a sztrájk törvényt.

– *Na de ez egy nagyon rossz törvény... A parlamentben is átlépték a házsabályt a képviselők, amikor megakadályozták a levezető elnököt, hogy a pulpitusra lépjen. Igaz, a mentelmi joguk védelmében...*

– Erről van szó. Ha a bíróság megállapítja, hogy a sztrájk jogellenes volt, akkor a szakszervezet első számú vezetője a teljes vagyonával felel. Ismétlem, nem a szervezet, hanem a vezetője. Tehát ha a vegyiparban történik egy jogellenes sztrájk, most kicsit sarkítom a dolgot, akkor Székely Tamás pillanatokon belül homeless lehet. Tudniillik annak idején, még a Gyurcsány-kormány idején a Gaskó István által irányított vasúti گردülősztrájkokból tanulva, erre rea-

gálva, a második Orbán-kormány a korábbi sztrájk törvényt a maga kétharmadával pillanatok alatt ilyen értelemben módosította. Tehát lehet kritizálni a munkavállalókat, lehet kritizálni a jelenleg regnáló szakszervezeteket, különösen a szakszervezet vezetőit – mert sok igazság van ezekben a kritikákban, de sok igazságtalan és alaptalan állítás is. Azzal egyébként nem segíti senki ezt a most elinduló nehéz, de reményeim szerint mégiscsak kemény és fáradhatatlan küzdelmet, ha fűrészelet alattunk és persze mindannyiunk, tehát saját maga alatt is a fát, azon borongva, hogy „a szakszervezetek már megint nem csinálnak semmit”. Nagyon örülnék, ha ezek a barátaink, akik mindig mindenkinél sokkal jobban tudják, hogyan kellene a szakszervezeteknek harcolniuk, egyszer elkísérnének engem egy gyárba, és elkezdenének beszélgetni az emberekkel. És akkor végre rájönnének, hogy a szakszervezet nem egyenlő a szakszervezeti tisztségviselővel. A szakszervezet tagokból áll, azokból a munkavállalókból, akik eldöntik, hogy jobbra vagy balra menjünk.

– *Azt nyilatkozta a napokban, hogy azonnal el kell kezdeni szakszervezeteket szervezni. Hogyan?*

– Így van, pontosan. Ez a jövő kulcskérdése.

– *Nem lehet, hogy a múlté is? Miért most, miért nem már húsz-harminc éve egyfolytában?*

– Persze, ezt kellett volna csinálni... Ha az olyan könnyű lett volna! De tudja-e például, hogy egyes helyek-

ről kirúgják a szakszervezetet kezdeményező személyt? Perek egész sora zajlik emiatt szakszervezeti tisztségviselőkkel, a munkáltatóval szemben. És tragikus módon nem is annyira a külföldiek meg a multik, hanem leginkább a magyar menedzsment megy neki a szakszervezeti tisztségviselőknek és a szakszervezetnek. Pedig nagyon jó lenne, ha tudomásul vennék, különösen a magyar vállalatvezetők, hogy valahol ők is munkavállalók. A tagtoborzás, tagszervezés tehát stratégiai kérdés. A szakszervezet működését egyedül érdemben a tagság határozza meg. Ha nincs tagság, nincs szakszervezet. Rendszeres kampányokat, közösségi rendezvényeket szervezünk tagtoborzásért. A VDSZ esetében éves szinten három-, akár négyezer tagot is szervezünk, de közben sokan nyugdíjba mennek, vagy elhagyják a szervezetet.

– *A beszélgetésünk elején szóba került a szakszervezetek állapota a poszt szocialista országokban, és különösen Magyarországon, amit talán negatív végpontnak is tekinthetünk. Miben látja ennek okait? És én most már nem a közvetlenül 1990 után kialakult helyzet okairól kérdezem, mert azzal nagyjából tisztában vagyunk, hanem arról, miért tart azóta is ez a hihetetlen mértékű apály? Miközben ebben a régióban az első pár évben végbement egy, csak a 1929–33-as válsághoz hasonlítható gazdasági visszaesés, majd ráadásul a 2008-as nagy pénzügyi válság. Kívánhat ennél kedvezőbb környezetet a maga számára a szakszervezeti mozgalom? Persze, csak ha nem továbbra is transzmissziós szíjként fogja fel magát...*

– Miközben magam sem vitatom a szakszervezetek felelősségét ebben a folyamatban, én ezt azért mégsem elsősorban rajtuk kérném számon – ez így durva általánosítás volna. Nálunk ugyanis ez a folyamat a rendszerváltást követően – szemben a második világháború utáni nyugat-európai szakszervezeti fejlődéssel, amikor nagyon erős jogokkal ruházták fel a szakszervezeteket – sok esetben a felmorzsolódásukat hozta.

– *De mégsem minden esetben, az ön szakszervezete, a VDSZ ennek ellenpéldája. Ahol másképp történt, ott miben látja ennek okait?*

– Egyrészt abban, hogy nem voltak megfelelő tisztségviselőik, másrészt abban, hogy nagyon sok helyen felélték a vagyont. Amikor a vagyonfelosztáskor vagyonhoz jutottak, a szakszervezeti tisztségviselői kör ezt kvázi fölélte, miközben távol tartotta magát az üzemeitől és a tagszervezeteitől, és nem szervezett folyamatosan tagszervezési és tagfenntartási kampányokat. A harmadik ok az oktatás eltűnése a tevékenységi körükből. Mi lett a SZOT-iskolával a budapesti Tárogató úton? Azt az épületet a Liga és a Munkástanácsok kapta annak idején – de hol van már az az iskola?

– *Hol van?*

– Eladták. Most az IBS, az International Business School van a helyén. A felmorzsolódás okai közé sorolnám, ha nem is a legfontosabbak közé, a szakszervezetek elaprózódását. Nézzük meg, a BKV-nál például hány szakszervezet van! Huszonkettő? Vagy a MÁV-nál... Harminc? Nem

is tudom számba venni... A Mol-csoportnál is van vagy három-négy, de lehet, hogy öt... Tehát egymással rivalizálva próbáljuk meg ugyanazt a munkavállalói kört megszólítani, miközben a munkáltató hátradől, és azt mondja, hogy „ha ide akartok jönni, akkor előbb egyeztetek meg egymással!”.

De a lényeg, hogy a kilencvenes években, a nagy gazdasági, strukturális átalakulásban, amelynek során privatizálták a gazdaság túlnyomó részét, vagy egész gazdasági ágazatok szűntek meg, a szakszervezetek nem vették fel a fonalat. Rengeteg szakszervezeti tagot, munkavállalót veszítettek el, de nem foglalkoztak utánkötéssel, nem nyújtott senki segédkezet annak, aki munkanélkülivé vált, és ezáltal végképp hitelét veszítette a szakszervezeti mozgalom. És én itt most nem személyekről beszélek, hanem magáról a jelenségről. Ahogy leépült a szakszervezeti tagdíjfizetői kör, a vezetés nem igyekezett a tevékenységét ehhez igazítani. Hanem ült a nem létező babérjain, mondván, „legfeljebb eladunk még egy-két ingatlant...”.

– *És „beülünk a parlamenti padso-
rokba”...*

– Volt olyan is. És közben szépen lassan leszalámították a Horn-kormány idején a szakszervezeti mozgalom java részét, a különböző érdekegyeztetési szintekhez már az első Orbán-kormány alatt hozzányúltak, majd a második alatt gyakorlatilag fel is számolták mindet. És van itt egy, a szakszervezeteken túlmutató, de alapvető probléma: nem létezik sem az általános iskolában, sem a középiskolában, sem a felsőfokú oktatási

intézményekben semmiféle, a munka világát érintő tananyag. Tehát ha egy frissen végzett fiatal munkába áll, nem tudja, voltaképpen mi is az a munkaszerződés. És amikor aláírja a munkaszerződését, abban apró betűkkel ott lesz ez az „önként” vállalt négyszáz túlóra, ebben egészen biztos vagyok.

– *Azt lehet tudni, hogy a magyar kékgallérosok, mondjuk, az utolsó választáson leginkább kire, melyik pártra szavaztak? Van ilyen felmérés?*

– Sajnos nincsen. Ez egy nagy hiba volt.

– *Nem kéne megrendelni?*

– Utólag már nem lehet elvégezni, de az európai parlamenti választáson – ebben a Magyar Szakszervezeti Szövetség megállapodott a német szakszervezetekkel – közösen fogjuk megcsinálni.

– *De erről azért felmérés nélkül is lehet valamit tudni, nem?*

– Igen, meg is mondom önnek: azokon a munkahelyeken, ahol az átlagjövedelem magasabb a magyar átlagjövedelemnél, a túlnyomó többség egyértelműen kormánypárti szavazó vagy szimpatizáns...

– *A kékgallérosok?*

– Ezen én egyáltalán nem lepődöm meg. A magasabb jövedelműek esetében az egykulcsos, 17 százalékos adó bevezetése egyértelmű jövedelemnövekedést hozott, és a magasabb jövedelműeknél a gyermekek

után járó adókedvezmény is további pluszt jelent.

– *Kikre vonatkozik ez? A vezetőkre?*

– Egyáltalán nem. Ez az átlagkezesetekre vonatkozik, az átlagra. A gyógyszeriparban például nem egy „kékalléros területen”, tehát műszakba járó munkásrétegeknél, köszönhetően a gyógyszeriparra jellemző jövedelmezőségnek, 400-500 ezer forintos bruttó fizetéseket is el lehet érni. Ezt azért ne felejtsük el. Tehát abban a pillanatban, amikor a szakszervezet, mondjuk a VDSZ, mondjuk Székely Tamás kiáll a tagok elé, és azt mondja, hogy követeli a többkulcsos adó újbóli bevezetését, akkor őt ott, helyben lenyilazzák.

– *Nem valami hasonló fog történni most is, a négyszáz túlóra esetében? Csak most már nem az ilyen magas jövedelműek, hanem a sokkal kiszolgáltatottabbak körében... Hiszen „végre lehet még többet túlórázni, és ezzel kicsit többet keresni”.*

– Na de épp ez a bajom nekem is!

– *Ezért kérdzem.*

– Ez a bajom, és ebben a munkavállalói csoportban ráadásul a szakszervezetek nem kellően szervezettek. És ezért fogja a munkáltató ezt az új helyzetet a maga számára ragyogóan kihasználni, amikor odatolja a dolgozó orra elé, hogy „akkor nesze, itt írd alá, van rá három perced”.

– *Vagyis? Tárjuk szét a karunkat, és legyintsünk?*

– Dehogy! Ezért kell tüntetni, ezért kell hangosnak lenni, és ezért kell minden követ megmozgatni annak érdekében, hogy az emberek megértsék, hogy ha másért nem is, de magukért, saját magukért most legalább másfél lépést meg kell tenniük. Ha nem megy, akkor én hátradőlök a székemben. Hátra tudok dőlni, itt van egy székházunk teljesen jó állapotban. Van a VDSZ-nek közel 21 ezer tagja. Várom a sült galambot, és mindenkinek integetek innen az ablakból, aki elmegy előttünk az utcán. Ezt is lehetne csinálni, de nem ezt teszem.

Hónapló

Dalos György

Szellemi kaland, színházi botrány

Erfurt, Berlin, 2018. december

Több mint ötven évvel ezelőtt, egy szerda reggel, Emil Gallo víz- és gázszerelő, a Pozsonyi Közművek alkalmazottja Sokolska utcai lakásából elindult a munkahelyére. Ahogy a belváros felé közeledett, egyre több tankot látott, és mire elért a Šafárik térre, az egyetem épületével szemben szinte körülvették a páncélozott járművek. Gallo megállt az egyik tankkal szemben, kigombolta rövid ujjú ingét, és néhány percig úgy pózolt a harci jármű előtt, mint a hős partizán a szovjet háborús filmekben. A járdán álló pozsonyiak némelyike szerint még kiáltozott is: „Ide lőjtek!” A harcokszó nem reagált, és Gallo néhány perc múlva továbbindult. Hazatérvén családja előtt egy szóval sem említette a kora reggeli epizódot.

64

Ugyanazon a reggelen a Šafárik tér közelében tartózkodott Ladislav Bielik fotóriporter, a *Smenának*, a szlovák KISZ napilapjának a tudósítója, aki újságírói feladatát teljesítve mindent lencsevégre kapott, amit érdekesnek talált. Több száz felvételének egyikén megörökítette Emil Gallo gesztusát is, amely másnap a *Smena* címlapjára került *A szlovák ifjúság Dubček mellett áll* felírással. A cenzúra ekkor még nem működött. Egy Pozsonyban tanuló nyugatnémet diák átvitte az újságot Münchenbe, és felajánlotta a *DPA* hírügynökségnek.

Ugyanazon hét vasárnapján Gallo a *The New York Times* hasábjaira került, és a *Tank man* világhírűvé vált, noha senki se tudta, maga a fotós sem, kit ábrázol az ikonikus kép, ki lehetett az erőszakmentes ellenállás Ismeretlen Katonája. Azután elkezdődött a „normalizace”, azaz helyreállt a diktatúra, és Bielik jobbnak látta negatívjait a háza pincéjében elrejtetni – ott is maradtak 1989 decemberéig, a „bársonyos forradalom” győzelméig.

A fotográfus és modellje sorsa gyászosan alakult. Az 1924-ben született Gallo felesége 1963-ban öngyilkos lett, s az özvegyen maradt apa egyedül nevelte öt gyermeküket, mígnem 1971-ben súlyos depresszió után maga is önkézével vetett véget életének. A nála tizenöt évvel fiatalabb Bieliknek az augusztust követő tisztogatások során távoznia kellett a *Smenától* a *Start* című szlovák sporttilaphoz, ám ott is csak külsősként dolgozhatott. E viszonylag szerencsésnek mondható sorsfordulat azonban véletlen katasztrófába torkollott. Az 1984-es pilisi autóversenyen egy magyar versenyző gépkocsija technikai hiba miatt behajtott a tömegbe, és a négy halálos áldozat között volt Bielik is. Posztumusz mindkettejüket elérte a dicsőség: Bielikről nevezték el szülővárosa, Lőcse képzőművészeti szakiskoláját, állami kitüntetést kapott, Gallo pedig 1,80 eurós postabélyegen, az 50. évfordulóra nyomtatott 0 címletű ajándékbankjegyen és T-shirtökön szerepel.

Hogy jutottam én ehhez a szellemi kalandhoz, amely a naponta rám zúduló aktualitásokat egyszeriben kikapcsolta? A Politikai Képzés Tübingi Tartományi Központja (Erfurt), amelynek már korábban is dolgoztam, felkért, hogy írjak egy broszúrát a *Történelem a kép mögött* sorozatba. Végigböngészttem a szlovák, német és magyar forrásokat – cseh alig van, hiszen az 1993-as válóper a történelmi „vagyonközösséget” is feloldotta –, ebből rekonstruáltam a többretű sorstragédiát. Megvallom: hiányosan. Mert történészként értem, hogy mi célt szolgált a „prágai tavasz”, és miért kellett tankokkal leverni, de ennek a két embernek a végzetét talán csak Szophoklész oldja fel Oedipus summázatában: „Senki hát halandó embert, ki e Földön várja még / végső napját, ne nevezzen boldognak, míg élete / kikötőjét el nem érte bánat nélkül, biztosan.”

*

Erfurt egyike azoknak a német városoknak, amelyeket viszonylag épen hagytak a háborús bombázások. Legalábbis abban az illúzióban lehet végigsétálni a Gera folyót övező központon, hogy ugyanazt látjuk, mint dédapáink, kivéve persze a Wende utáni üzleti negyedet, bár ebben is inkább a kis boltok dominálnak. Megmaradt továbbá a 19. század derekán épült vörös téglás államfőház, amelyet azután a legkülönbözőbb rendszerek hasznosítottak részint büntetés-végrehajtási, részint titkosrendőrségi célokra. Legtovább a Stasi uralta a Dóm tér tőszomszédságában, az Andreasstrassén terpeszkedő tömböt, amely egyszerre volt vizsgálati fogház és kihallgatásokra használt irodaépület – a járókelők mindenestre az utca másik felét részesítették előnyben. 1989. december 4-én polgárjogi aktivisták ostromolták meg az objektumot, főleg azért, hogy meggátolják a titkos iratok teljes megsemmisítését. Ezt a forradalmi, bár erőszakmentes aktust ünnepelték most a 29. évforduló alkalmából a ház előtt, odabent pedig kelet-európai kortanúk beszéltek 1968-as élményeikről. Erre az alkalomra hívtak meg a tübingi fővárosba. Két napot töltöttem ott, felkeresve a többi között a broszúrámat kiadó intézményt is, ahol fotókat válogattunk a készülő kiadványhoz. A fennmaradó időt A.-val együtt a városnézésnek és az ellenállhatatlan bevásárlásnak szenteltük.

Maga az esemény az emlékhely előadótermében zajlott, negyven-ötvenen ültek a nézőtéren, ami az általam látogatott keletnémet rendezvényekhez képest meglepően jó arány volt. Az előadók között én voltam a korelnök, egykori NDK-s ellenzéki barátaim hozzám képest serdülőként vagy gyerekként élték meg az 1968. augusztusi napokat. A közönség zömmel negyven év fölöttiekből állt, érdeklődve hallgattak bennünket. Nekem mégis az a furcsa érzésem támadt, mintha holdbéli utazásról visszatérve tartanánk élménybeszámolót, s a vászonra kivetített fekete-fehér képek csak erősítették ezt a benyomásomat. Mert bár el tudtam volna magyarázni a prágai tavasz és a kelet-európai rendszerváltás közötti ok-okozati összefüggést, bajosan tudom érzékeltetni, hogy mi köze 1968-nak 1989-hez, s még inkább ez utóbbinak a mához, valamint akkori önmagamnak a mostanihoz. Ebbéli zavaromat még leginkább a beszámoló közé ékelt zenei betétek oldották, az eisenachi String Blow Trio zenekar játszott.

Vigyáznom kell, nehogy vigyázó szememet Párizsra vetve közvetlen párhuzamot keressek a mostani fejlemények és 1968 tavasza között. Igaz, a kiindulópont azonos: több rétegre kiterjedő szociális elégedetlenség. Csak a viszonyok és a szereplők mások. Az akkor utcára vonuló diákok és az őket általános sztrájkjal támogató munkások mintha törvény adta szabadságukból akartak volna a szükségesnél talán nagyobbat kortyolni. Égtek ott is autók, emelkedtek barikádok, brutális jelenetek játszódtak le mindkét oldalon. Ám a lázadók inkább vidámak voltak, mint kétségbeesettek, jobb világot akartak, mégpedig tüstént. És vállalták terveik nyilvánvaló képtelenségét: „Légy realista – követsd a lehetetlent!” – festették az Odéon falára. Abszurdum? Meglehet. Néhány száz kilométerrel keletebbre, Prágában pár hónapig nagyjából ugyanez volt a kormányprogram.

Ez a mostani lázadás már-már kelet-európai vonásokat mutat: 70 százalék szociálisan elégedetlen, 20 százalék kilépne a NATO-ból, 10 százalék az EU-ból, 5 százalék helyesli az erőszakot, 0,1 százalék szervezi. S mindezt miért? A köztársasági elnök meghirdeti a nyilván régóta esedékes reformot, karácsony előtt bejelent egy januári áremelést (mint Gomulka 1970-ben), majd apránként visszavonja, miniszterelnökét dezavualja, utána nagy engedményt tesz, ami gyengeségre vall, és ezzel szítja a szembenállást. Közben maga Macron is tudja, és őszintén mondja is, hogy most már róla van szó, a tiltakozók egyre inkább az ő fejét követelik. És közben a lángoló autókat, a szétvert kirakatokat, az egész könnygázfelhőben úszó várost nyílt és titkos kibicek veszik körül, akik Nagy-Britannia és Németország után most Franciaországban vélik megtalálni a kontinens gyöngye láncszemét.

Gondolom, ebben a hatalmas zűrzavarban a párizsi újságolvasónak vagy internetes bűvárnak alig tűnik fel egy ottani kis magyar botrány – utóvégre a Gruevszki-ügy, a CEU száműzése vagy Orbán Viktor távolmaradása az első világháború végét ünneplő csúcstalálkozótól és más honi ingyencségek is napok alatt lekerültek a napirendről. Ráadásul a legújabb affér még itthon is csak egy szűk kör kedélyét borzolja fel. Az történt, hogy a párizsi magyar kultúrintézet levette a műsorról Spiró György nevezetes tragédiája, a *Csirkefej* francia nyelvű előadását. Az ok vagy inkább magyarázat, hogy a rendező, Gerzsényi Bea több ismerősének küldött meghívójához magánmaileket küldött, amelyekben erőteljesen bírálta a hazai közállapotokat. Egy ilyen mail eljutott az intézet vezetőjéhez, aki válaszként letiltotta a darabot. Tette ezt a magyar külügyminisztériummal, fenntartójával egyetértésben.

Igazi színházi botrány ez – az *Ikszek*be illő.

Őszintén szólva semmi kedvem ízekre szedni a történetek abszurditását. Némi jóindulattal azt is mondhatnám, hogy az igazgató egyszerűen ki akart maradni a kultúrharcnak nevezett hisztériából, amely hovatovább eléri a külföldi magyar intézeteket – csak hogy most éppen belekerült. Ami mindenkép-

pen szembeötlő, az az, hogy a rendező állítólagos vétkéért a szerző, a társulat és a közönség is bűnhődik. Botránys továbbá az intézet honlapján látható bejelentés is, amelyen egy halvány Spiró-arckép mellett jobbra élénkpiros betűkkel írva áll, hogy „Annulé”, a magyar változatban „Elmarad”. Engem ez egy bizonyos plakátra emlékeztet, a Soroséra, amellyel nemrég oly sok helyen találkoztunk.

Csak nehogy Spiró nevessen a végén!

Lángh Júlia

Túlélés a tengeren

Az álhírek, hamis hírek, hazugságok, félretájékoztatások, információnak álcázott rágalmak mindent elárasztanak, miért kímélnék meg a Földközi-tengeren életeket mentő civil szervezeteket? Nem kímélik. Mintha a nemzetmentő Orbán Viktor ártó szelleme lebegne a vizek fölött, hogy lesújtson egyszerre két kedvenc témájára, a migránsokra és a civil szervezetekre.

Az Aquarius mentőhajó, amelyet az Orvosok határok nélkül és az SOS Méditerranée nemzetközi civil szervezet működtetett, kénytelen volt felfüggeszteni tevékenységét, miután hajózási engedélyét előbb Gibraltár, majd Panama megvonta, és egyetlen ország sem volt hajlandó bejegyezni. Az Aquarius működtetői Svájcot is megkeresték, ahol egyébként az Orvosok határok nélkül (továbbiakban MSF, Médecins Sans Frontières) székhelye van, de azt a választ kapták, hogy az európai államoknak kellene összehangoltan és hosszú távon megszervezniük a földközi-tengeri mentést.

Az európai államok viszont, fittyet hányva a szép európai eszmékre, emberiségre, szolidaritásra, humanizmusra, a kisujjukat sem mozdítják. Persze, az államoknak nincs is kisujjuk.

Az Aquarius egyetlen bűne, hogy a líbiai partok közelében járőrözve emberéleteket mentett. 2015 óta több tízezret. Ez volt az utolsó civil mentőhajó, amely a gumicsónakokban, rozoga lélekvesztő bárkákon Afrikából az oly reménytelenül vágyott Európába életük árán igyekvő embereket kimentette a vízből, és kitette a délolasz partokra.

A tengerhajózási szabályzat ugyan kimondja, hogy minden hajó köteles segítséget nyújtani a hullámokban hanykolódó emberfiának, de úgy látszik, ezt ma már nem szokás tiszteletben tartani. Pedig tudom, hogy tényleg ez a szabály, sőt, talán törvény, pontosan emlékszem kamaszkorom romantikus olvasmányaira, ködös londoni dokkok között csavargó fiúkkal azonosulva szöktem föl a nagy tengerjárókra, és hamar megtanultam a tengeri szabályokat. De persze hol van ez már.

Tavaly még öt civil szervezet működtetett mentőhajót a Földközi-tengeren (Európa és Afrika közös, legnagyobb temetőjében), az idén már csak az

Aquarius maradt, és december eleje óta ennek is vége. Az olasz hatóságoknak kellett egy nyomós érv az embermentők ellen, ezért azt állították róluk, hogy illegális hulladékot hagytak szicíliai, nápolyi és még közel egy tucat olasz kikötőben: normál szemétnak álcáztak veszélyes hulladékot, a migránsok használt ruháit, ételmaradékokat, az orvosi és egészségügyi ellátásból fennmaradó szemetet. Ezt a humanitárius szervezet erőlesen tagadja, emlékeztetve rá, hogy működésük kezdete óta mindenben a szabályokat követték, és az ellenőrző hatóságok soha nem találtak semmiféle közegészségügyi kockázatot a tevékenységükben. Hiába. Tudjuk, hogy a cáfolatoknak mindig sokkal kisebb a hangjuk és a visszhangjuk, mint az ádázul világgá kiáltott nemtelen hazugságoknak.

Már nyár elején világos volt, hogy baj lesz, amikor az olasz belügyminiszter, Matteo Salvini nem engedte kikötni az Aquariust 629 menedékkérővel a fedélzetén. „Az illegális bevándorlók gyöngyélete véget ért”, nyilatkozta az újdonsült miniszter (mikor és hol volt valaha is gyöngyületük az illegális bevándorlóknak?), és célzásokat tett arra, hogy az őket segítő civil szervezetek voltaképpen ugyanazt teszik, amit az embercsempészek, nem is fogja megengedni, hogy az olasz partoknál kikössenek.

Orbán Viktor erre megkönnyebbülten sóhajtott, és az mondta: Végre!

A napokon át a tengeren veszteglő hajót (fedélzetén a menekültek között gyerekek és terhes asszonyok) végül a spanyolok fogadták Valencia kikötőjében. Azután a hajó Marseille-ben horgonyozva várta, hogy hajózási engedélyt kapjon, de nem kapott sehonnan.

68

Rendkívül nehezen hozták meg a döntést, hogy lemondanak az Aquariusról – nyilatkozta az SOS Méditerranée igazgatója, Frédéric Penard, aki rögtön tárgyalásba kezdett több hajótulajdonossal és hajózási társasággal, hogy a közeljövőben egy új hajóval térhessenek vissza a tengerre. A francia közszolgálati rádióban hallottam egy interjút vele, azt mondta, az Aquarius már annyi zaklatásnak, rágalomnak, ellenséges indulatnak volt kitéve, hogy úgy gondolták, egy új engedély alatt futó új hajóval talán könnyebb lesz folytatni a munkát. A helyzet sürgős, tudomása szerint amióta az Aquariust nem engedték működni, már 2100 ember veszett oda a hullámokban. Jelenleg nincs mentőhajó a körzetben, de a kétségbeesett menekültek továbbra is beszállnak bármilyen rozoga bárkába a líbiai partoknál, mert a remény és a vágy mindig erősebb, mint a józan ész.

Nelke Mander, az MSF egyik vezető orvosa így vélekedett: „Európa nem csupán lemondott arról, hogy megoldást keressen és segítséget nyújtson, de tudatosan szabotálta más szereplők próbálkozásait, hogy életeket mentsenek. Az Aquarius tevékenységének befejezése még több halottat jelent a tengeren, olyan haláleseteket, amelyek elkerülhetők lettek volna, és amelyekről nem marad senki, aki tanúskodjon.”

A panamai tengerészeti hatóságok jelezték az Aquariust üzemeltető két civil szervezetnek, hogy nem önszántukból vonták vissza a mentőhajó engedélyét: az olasz kormány gyakorolt rájuk gazdasági és politikai nyomást. Hivatalos közleményük szerint az olasz kormány azonnali intézkedést sürgetett, „hogy az Aquariust töröljük a regiszterünkől, mert fenntartása súlyos politikai ne-

hézségeket okozna a panamai kormánynak valamint az európai kikötőkben dolgozó panamai flottának”. Vagyis szabályosan megszarolták, miközben a mentőhajó minden érvényes tengerészeti normának és technikai követelménynek kinos pontossággal megfelelt, tehát nem lett volna ok az engedély visszavonására.

Többféle számadatot láttam a menekülés közben a tengerbe fulladt embe-
rekről, az MSF szerint több mint 17 ezren kerültek a hullámsírba 2014 óta. Pontos adatok úgysem ismerhetők meg, sem a segélyszervezetek, sem a Menekültügyi Hivatal vagy más hatóság képviselői nem lebegnek a vizek fölött, hogy számolják, pontosan hányan fulladnak meg.

Az MSF francia honlapján más aktuális témák mellett túlélők elbeszéléseit olvashatjuk.

„A gumibárkánk 13 óra körül kezdett leereszteni. Száznyolcvanöten voltunk, abból húsz gyerek. A mobiltelefon jelezte, hogy nem vagyunk messze a máltai partoktól. Hívtuk az olasz parti őröket, megadtuk, hol vagyunk, és segítséget kértünk, mert az emberek már kezdtek beesni a vízbe. Azt mondták, majd küldenek valakit. De a hajó kezdett süllyedni. Nem tudtunk úszni, és csak keveseknek volt mentőmellényük. Voltak, akik bele tudtak kapaszkodni a hajó egyes részeibe, amelyek lebegtek a vízen. Segítség érkezett a levegőből [európai], ledobtak nekünk kis mentőcsónakokat. De addigra már mindenki a vízben volt, mert a hajónk felfordult és elsüllyedt. Néhány óra múlva más mentők jöttek, megint csak a levegőben, és ledobtak néhány tutajt. Akik a hajónkon utaztak, azokból csak ötvenöt túlélő maradt. Sokan meghaltak, egész családok és gyerekek is. Megmenekülhettek volna, ha hamarabb érkezik a segítség. Gyerekek haltak meg, volt köztük egy 17 hónapos ikerpár, a szüleikkel együtt pusztultak el. Aztán megérkeztek a líbiai parti őrök, kimentettek és idehoztak minket.”

Az MSF beszámolója szerint a túlélőket egyenesen a líbiai hatóságok ellenőrzése alatt álló fogházba vitték, ez a szokásos eljárás azokkal szemben, akiket a Földközi-tengeren elkapnak.

A líbiai parti őrséget az Európai Unió támogatja.

Az őrizetbe vett menekülteket az MSF orvosai megvizsgálták, voltak köztük várandós nők, gyerekek, csecsemők is, és súlyos kémiai égési sebekről szenvedők, akiket az elromlott motorból kifolyó üzemanyag sebesített meg.

A honlap idézi az MSF egyik ápolónőjét, Jai Defranciscis-t, aki Misratában, Líbia északnyugati részén dolgozik. „Orvosi csapatunk hosszú órákon át dolgozott, 18 sürgős esetet láttak el, köztük kilenc nagyon súlyosat, akiken a vegyi égésnyomok a test 75 százalékát ellepték. Megszerveztük a kórházba szállítását egy különlegesen súlyos esetnek, gyors és intenzív kórházi ellátás híján nem látszott sok esélye a túlélésre.”

Egy anya kilenc hónapos és tízéves gyerekével: „Azért menekülünk innen, mert nem érezzük magunkat biztonságban Líbiában. Félünk az embercsempészekről. Mindenki nagyon fél itt, számunkra nincs itt szabadság. A gyerekem a börtönben született.”

Egy túlélő: „Miért hoztak minket ide? Ezt kérdezem Európától. Az olaszok miért nem küldtek segítséget? Nem emberséges ennyi sok időn át hagyni min-

ket a vízben. Láttam magam mellett embereket meghalni. Sok gyerek volt velünk a bárkában. Majdnem mind meghaltak. Még akkor is, ha Európa nem akar nekünk menedéket adni, azt mégsem kellene, hogy hagyjon minket meghalni a tenger vizében.”

Egy másik túlélő: „Ott voltunk a hullák között a vízben. Európának tudnia kellene, hogy mit álltunk ki. Nem maradhatunk Líbiában, nagyon veszélyes. Nekem a bal lábamon egy lőtt seb van. A barátaim segítettek összegyűjteni a pénzt, hogy Európába menjek a lábamat gyógyíttatni. Tízezer líbiai dinár, nincs annyi pénzem. Ez az én történetem, másnak más, mindenkinek megvan a maga története. Nem vagyunk bűnözők, nem vagyunk tolvajok. Küzdünk a túlélésért. Nagyon szomorú vagyok, és csalódott. Fáj ez nekem. Sok barátot elvesztettem ezen az úton. Nem tudom már, merre van a bal meg a jobb, nincsenek támpontjaim. Nem tudom, holnap hová menjek. Szükségünk van segítségre, de ehelyett bezárnak minket, mint a rabokat. Nem értem, miért küldenek továbbra is vissza minket Líbiába. Nem akarunk itt maradni. Nem kérem az olasz kormánytól, hogy mindnyájunkat fogadjon be az országába, de ne küldjenek vissza Líbiába.”

Bő tucatnyi afrikai országból Líbiában gyülekeznek továbbutazás céljából a menekültek, miközben Líbia saját lakosságának körülbelül az egyharmada már elmenekült a harcok elől a szomszédos Tunéziába. Líbiában ugyanis évek óta dúl a másodiknak nevezett polgárháború. Az első, rövidebb ideig tartó, 2011-ben volt, akkor, amikor Kadhafit megdöntötték. 2014-ben kezdődtek újra a harcok a hatalmi csoportok között az olajkitermelés ellenőrzéséért.

A polgárháború áldozatainak száma töredéke a tengerbe fulladt menekültek tömegének.

Hargitai Miklós

Halló, itt Petőfi!

*Némafilmet vetít az álom
Lehunyt szemekkel naponta látom
Fejünk fölött a sebzett ég
Ibolyán túli fényben ég
Kilyukadt léggömb minden szó
Ha bűvész lennék és varázsló
Másról szólna a történet
Lábtörlőnek a törpéket
Nem nézhetné az óriás
Nem lenne többé glóriás
Ámokfutó a porondon
A tű hegye a fekete korongon
Nem kopna el, és tíz köröm
Vésné a falra: elmarad a vízőzön*

A győri Auróra zenekar 1997-ből származó klasszikusával kezdem ezt a naplóbejegyzést, de kezdhetném bármi mással is – az idézet csupán azt ilusztrálja, mennyire nem ismerjük a kortárs lírát. Lehetne persze vitatni, hogy líra-e a könnyűzenei dalszöveg; lehetne, de nem érdemes, mert úgysem mi döntjük el, hanem a közönség. Amíg a verseskötetek pár százas vagy legfeljebb néhány ezres példányszámban fogynak, ezeket a szövegeket pedig százazrekek/milliók fűjják (és használják mindarra, amire amúgy a verseket is: érzelmek kifejezésére és azonosítására, szerelmes levél és búcsúüzenet helyett, örömben és bánatban, életben-halálban), addig nem nagyon van miről vitatkozni. Mutatok egy kevésbé ismert példát – mindegy, hogy melyik együttestől: abban a körben, ahol a lapunk forog, valószínűleg úgysem hallgatja senki.

*Szomjazunk, fogytán van a vizünk
És az istenünk (vagy akit annak hiszünk)
Véneket küld a nyomorba
És már nekünk sincs, de még mindig viszünk
És az istenünk (vagy akit annak hiszünk)
Ifjakat küld a pokorra
Mert bánatát csak mások bánata csillapítja.
(...)*

*Megdőlt tanok homokján megtört
Meddő anyák zokogják, hogy már
Nekünk sincs, de még mindig viszünk
És az istenünk (vagy akit annak hiszünk)
Gépeket küld a nyomunkba
Hosszabb műszak – rövidebb láncok
Rövidebb évek – korai ráncok
Félig a sírban fiatal srácok
Sűrű az éjjel, így csak nappal
Álmodnak kihulló fogakkal
Hulló fogak
Égő otthonok
Napnyugaton már azt beszélük
Hogy nem érzük meg a holnapot*

Ha elfogadjuk, hogy ez kultúra, akkor arról a felelősségről is mondanunk kell valamit, amely a kultúraközvetítés közpénzen megfizetett közvetítőinek a vállát nyomja. Ritkán töprengek ilyesmin, de a minap egy rabszolgatörvényes kép alá kiírtam a fenti verssorokat a Facebookon, és többen is biztattak a kommentekben, hogy ha a saját művem, akkor cikkek helyett írjak inkább verseket, ha pedig másé, akkor nevezem meg az ismeretlen költőt. Én amúgy szeretem az „igazi” költészetet, különösen a Babits–Radtóti–Ady–József Attila–Tóth Árpád vonalat, de rég beláttam már, hogy a régi nagyok bizonyos dolgokról egyszerűen azért nem írhattak, mert túl korán születtek.

*Egyre többen vagytok
De egyre kevesebbek*

*Ez jut eszembe, ha kinyitom a hűtőt
És csak hideget lelek benne
Kettőnk közül
Én vagyok az a fajta
Aki a jég hátán is megél
Te meg seggre esel rajta
És ezt nem a düh mondatja velem
A velőmig hatoló ecetes harag
Ami árva könnyek alatt dagadt
És szivacsként szívta magába az eszem
(...)*

*Ballagtál már összerogyva
Mintha mindegy lenne?
Míg te elfordultál
Nekem hinnem kellett benne
Rosszabb vagyok, más, mint mások
Tériszonnal is magasra mászok
Hosszabb, mint egy rossz álom
Csak az én sztorim fut rossz szálon
Feltennék mindent egy lapra
Én máról élek a tegnapi
Erőtlen kezeket bámulok
És szürkületkor csak elhalványulok*

72

Hogy kinek a feladata a realtime keletkező (és részben el is haló) kultúra szűrése és továbbadása, az megint egy másik elmélkedés tárgya lehetne, de ha egy országban a közmédia fönntart egy külön könnyűzenei rádiócsatornát, az aligha hajolhat el a feladat elől. Magyarországon a Petőfi rádióé volt a dicsőség (sajnos már csak múlt időben), hogy beleállt a pop/rockzenei kultúraközvetítésbe. 2007-ben kezdte – igen, még abban a másik elmúltnyolcévben, már az őszödi beszéd után, abban a furcsa korban, amikor gyakorlatilag megszűnt az időszámítás Magyarországon, és lassan süllyedve vártuk a megváltó Fidesz eljövetelét. Annál nemzetibbet és értékőrzőbbet (konzervatívabbat) én nehezen tudok elképzelni, mint amit akkoriban a Petőfi csinált: összegyűjtött (majdnem) minden progresszív zenei kezdeményezést az országban (azért csak majdnem, mert az explicit társadalomkritika már akkor sem fért bele; ez valami olyasfajta beteges hagyomány itt, szabadságszerető nemzetünk forradalmi hazájában, amivel érdemes lenne valamit kezdeni – legalább annyit, hogy megfejtjük az okát), feltörekvő zenekarokat hozott össze a közönséggel, és addig játszotta a számaikat, amíg a szöveg meg a dallam is közkinccsé vált.

*Itt hagyom félve rátok
Felebarátok, félbarátok
Felváltva érzem magam
Büszkének és szánalmasnak
Büszkének, mert erős vagyok
És szánalmasnak, mert büszke vagyok erre*

*Megbántva érzem magam
Hasznosnak és ártalmasnak
Büszkének, mert erős vagyok
Én indulnék, csak tudnám, vajon merre
(...)*

*Késleltettem, nem mulattam
Mulattattam, de nem mulattam
Feledtettem, de nem feledtem
Pálcát tördelnél felettem?
Azt választottam keresztül
Amin épp most megyek keresztül
Mert ezen keresztül érzem, hogy élek
Reszketek. Miért?! Hisz nincs hideg
Megbocsátanék, de nincs kinek
Hát üsd a vasat, mondd, mire vársz
Ha egy csöpp eszed is van, kihasználsz*

A Petőfi nagy korszaka szokatlanul sokáig, közel egy évtizedig tartott, olyan vén fazonokat is újra notórius rádióhallgatóvá téve, mint amilyen én vagyok. Akár azt is mondhatnám, hogy kormányokon és rendszereken keresztül ívelt, ha nem az lenne az igazság, hogy végül győzött fölötte a politikai racionalitás. 2016 nyarán, néhány hónappal a *Népszabadság* bezárása előtt (a két esemény aligha független egymástól) az Orbán-kormány véget vetett a kultúrmissziónak: valaki ott legfelül másképp döntött. Idézem Horváth Gergely egykori felelős szerkesztőt: „Alapvető váltás volt a rádióban, ekkor váltottak le engem is a rádió éléről. De már azt megelőzően is hordoztunk egy régen húzódó problémát az adó szerepéről. Három lehetőségünk volt. Vagy visszahúzódnunk ahhoz a markáns, a progresszív zenéket felvállaló és bemutató profilhoz, ami az indulást jellemezte, vagy elfogadjuk azt a pengeélen táncolást a mainstream és a progresszív zenék között, ami felé egyébként akkoriban haladt a rádió, vagy hogy egy kifejezetten mainstream rádiót valósítunk meg. Ez elvileg egy szakmai kérdés volt. Végül az MTVA ez utóbbi változatot valósította meg.”

*Találd ki melyik
Nekem nem telik
Pallosra, csak gereblyére
Sajnos, avagy szerencsére
Úgyis mind bolondnak neveztek
Kimondom, hát itt van, nesztek
Bárhogy lesz, én úgyis vesztek
Viszik az életem, viszik a házam
Nem marad időm, hogy elmagyarázzam
Viszik az életem, viszik a házam
Ellöksz húszat, és jönnek százan
Jöjjenek csak! Kevesek lesznek
Mert ha én nem akarom
Az emlékeimet semmiért nem adom*

*Aszfaltfolyók, betondzsungel
A buszra vártam, és arra jártam
Emlékeztek? Ott deszkáztunk
Ha jött egy zivatar, szarrá áztunk
Világos lett, mire ágyba hulltam
Fiatal vagyok, de van már múltam.
S bár ez nem az, amit úgy kerestem
Az ostoba vigyort azt arcomra festem
Mivé lettem?!*

Hát, lehet így is mondani, de én inkább másképp fogalmaznék: egyáltalán nem szakmai kérdés volt. Egy évvel voltunk a „köztvé” átfazonírozása, az M1 hírcsatornává alakítása után (hogy mennyire lett az új szlogennek megfelelően „akkor, amikor”, azt épp most, a rabszolgatörvény-tüntetések idején láthattuk: bár a világ legdrágább helyszíni közvetítő apparátusát vásárolták össze – használták is már, például a békemeneteknél meg a miniszterelnöki éwertékelőknél –, egyetlen másodpercet sem sikerült élőben adniuk a demonstrációkról; még azt a bejátszást is az ATV-től kellett átvenniük, amelyiken egy provokátor próbál valami keresztényellenes szöveggel új arculatot adni a kormány politikáját elítélő megmozdulásnak). És történt más is akkoriban: kijutottunk a labdarúgó Európa-bajnokságra, és a meccsek szüneteiben megjelentek az egyperces migránshíradók. Ennek a koncepciónak esett áldozatul a Petőfi is: a Habony-stábben úgy látták, hogy a „mainstream” (értsd: kommersz, silány, bármelyik Vajna-adón ugyanígy hallható, semmilyen közszolgálati funkcióba nem belegyömöszölhető) zenével több embert lehet elérni, ergo az idegengyűlöletre hergelő hírcsomag is többekhez jut el, ha a rádiót átfazonírozzák.

74

*Veritékem patakján egy nagy hajó mind elviszi
Tégy úgy, mint akit érdekel, és én úgy teszek, mint aki elhiszi
A jóléttel tömött polcokat járom
Tudom, gázos, de magamat látom
Egy sérült termék vonalkódján
A magam elbaszott módján
Selejtek közt félrehányva
Leértékelve is drága
Lángol a ház, veritékkel oltom
Anyám zokog, és nem vagyok otthon
Sehol sem vagyok otthon
(...)
Kézenfogva járták a síneket
Együtt léptek a termekbe,
Ahol sosem láttak még olyan ember,
Aki sose látta még a tengert
És a vajjas kenyeret (ha csak úgy tehette)
Vaj és kenyér nélkül ette
Vacsorára torokgombócot
Ki vidítja fel a bohócot*

*Ki temeti el a papot
Ki adja vissza, amit kapott
(...)*

Múlt századi kiadás

Megannyi eszelős hivatás

Mosolydublőr, számlaszonglőr

Emberfaragó, hátrány-kovács

Kényszer-önkéntes, álmohóhér

A rab kőműves rab marad

Aki felhúzta a nagy, fekete falat

Ami támasztja a mély, fekete tavat

Amit a hit hagyott, amikor itt hagyott

Oly mindegy, hogy itt vagy ott

Hiszen látod: ma már voltam itt

Ordítanék, ha volna mit

De a hallgatás köveit dobálom a tóba

Azoknak fáj a legjobban, akik nem beszélnek róla

Észre sem vettük talán, hogy mennyi mindent veszítettünk el – a jogainkból, a kultúránkból, az életünkben – abban a 2016-os esztendőben. És a gyászt az sem enyhíti igazán, hogy a mából nézve inkább az látszik, mennyi mindenünk volt még akkor: csupa olyasmi, ami, ahogy most állnak a dolgok, már nem lesz a miénk soha többé. Petőfi pedig, ha elhallatszik hozzá az adás, alighanem forog a sírjában.

Nincs egyéb vesztendőm,

Csak a huszonegy kibaszott esztendőm

S amit apáink híven őrizének az emlékezetjükbe'

Azt sosem fogod behajítani egy emlékezetlyukba

Szavaid hallja az éber

Zengi az éter:

„Én mondom meg, senki más

Hogy az ujjaidból hanyat láss!”

És megkezdődik a hanyatlás

Egy percre se hagyd abba

Veréshez szokott fajta

Ha az élet áldás

Én az átok vagyok rajta

A targoncát toló asszony

November végén Újvidéken egetverő ünnepek voltak, ugyanis a tartományi parlament november 25-ét a Vajdaság napjává, az itt élő szerb nemzet és a nemzeti kisebbségek közös ünnepévé nyilvánította, és ennek tiszteletére megnyitották az Elcsatolás Múzeumot. Díszüléseket tartottak, számos rendezvényre került sor, ezenkívül az újvidéki Köztársaság téren felavatták Petar Karađorđević szerb király tíz méter magas lovas szobrát, amelynek a talapzatára az van írva, hogy a szerb hadsereg 1918. november 25-én szabadította fel a várost a magyar uralom alól. Harcolni sem kellett, a magyar katonák szép csendben, puskalövés nélkül, úri módon kivonultak.

Természetesen nem ünnepek, ezen a napon inkább Romsics Ignác *Erdély elvesztése* című könyvét veszem elő. Annyit beszélünk Trianonról, immár rockopera is készült róla, úgyhogy a sok szólam és közhely után érdemes olvasgatni ezt a nagyon sok tanulságot rejtegető, főleg a magyar úri osztály felelősségéről szóló könyvet. Újabban tabutéma az úri osztály felelőssége, miként az is tabu lett, hogy a magyar szegénység viselte az igazságtalan béke következményeit. Figyelmemet viszont az kötötte le, hogy Erdélyben legalább voltak valamiféle alternatív koncepciók, volt valamilyen ellenállás, ellentétben a Vajdasággal, ahol a helyi politikai elit eléggé passzívan viselkedett. Úgy látszik, a vajdasági magyaroknak nincs szerencsájük a politikai elitjükkel.

76

Számos rangos szerb értelmiségi és civil szervezet tiltakozott az ellen, hogy éppen ez a dátum legyen a Vajdaság napja, szerintük a közös ünnepre alkalmasabb dátumot kellett volna találni. A hatalom szerint felesleges akadékoskodásról van szó, mert lám, a Vajdasági Magyar Szövetség képviselői is megszavazták a parlamentben. Ezzel azonban nem hallgattatták el az „akadékoskodókat”, lehet, hogy a magyar politikusok így szavaztak, mondták, bizonyára volt okuk rá, de ők ismerik a magyar polgárokat, s nyilvánvaló, hogy az egyszerű magyar emberek ezen a napon nem ünnepeltek.

A Szabad Európa Rádió ezzel kapcsolatban tőlem is interjút kért. Kellemtelen erről a kérdésről nyilatkozni, egyszerűen azért, mert a riporterek szembesítenek azzal a kérdéssel, hogy miért szavazta meg a VMSZ a törvényt, nekem pedig, miután nap mint nap szembesülök a vajdasági magyarok elvándorlásával, elegendő van az efféle apró csatározásokból. Emellett minden más dolog eltörpül.

A szavazáskor miért nem tartózkodott a magyar párt, kérdezik sokan, bizonyára nem vette volna zokon a vele koalíciós kormánypárt. Sajnos erre nem tudnék válaszolni, ezért kellemtlenül vállalom a beszélgetést. Szerencsére ez a kérdés nem hangzott el. Mit is válaszoltam volna? Ha a párt tagsága úgy véli, hogy ünnepelni kell, akkor ünnepeljenek. Válaszomban csak azt fejtegettem, hogy ha a szerb politikai vezetők szerint november 25-e a nemzet történetének fontos dátuma, akkor legyen nemzeti ünnep, viszont nem tartom szerencsés megoldásnak, hogy ez legyen a közös vajdasági ünnepünk.

Az ünneplés napokig tartott. Újvidéken 25-én a tíz méter magas Karadorđević-szobor előtti Aleksandar Vučić, Szerbia köztársasági elnöke mondott díszbeszédet. A tévében látom, hogy az első sorokban Milorad Dodik, a boszniai Szerb Köztársaság elnöke és Pásztor István a Vajdasági Magyar Szövetség elnöke foglalt helyet.

A fiatal szerbiai történészek tanácskozásán eközben arról értekeztek, hogy az ünnepség a nacionalista kultuszt gerjeszti. A kultusz engem nem lep meg, hiszen az egész posztkommunista régióban hasonló eszmék kerekednek felül. Déjà vu! Sztoikus lettem. A szerbiai Karadorđević-kultusz és a magyarországi Horthy-kultusz valójában egy töről fakad, mindenütt erősödik a nemzetállami eszme, hallom a fiatal történészek tanácskozásán. Van azonban egy lényeges különbség: az első a győztesek ünnepe, a másik pedig a veszteseké. Úgy látszik, bennünk magyarokban van némi mazochista hajlandóság is.

Ahogy látom, Kelet-Közép-Európában és a Balkánon a győztesek is, a vesztesek is szobrokat rombolnak, és újakat építenek, vagy pedig áthelyeznek. Budapesten éppen ezekben a napokban a Kossuth térről eltávolítják Nagy Imre szobrát, helyébe kerül a Vértanúk szobra, amelyet Horthy Miklós jelenlétében 1934-ban Pekár Gyula avatott fel a következő szavakkal: „Főméltóságú kormányzó úr! Kérem magas engedelmét arra, hogy erről a vértanúemlékről lehulljon a lepel.” A gesztus Magyarország jelenéről, az emlékezetpolitika módosulásáról árulkodik. Apám jut eszembe, aki 1956 novemberében felállt, és a forradalom tiszteletére a himnuszt énekelte. Tizenöt éves voltam, én is felálltam, és az apámmal együtt énekeltem, nekem utólag úgy tűnt, hogy akkor lettem nagykorú. Túl korán! Utána 1956 és Nagy Imre sorsa összenőtt. Szobrának áthelyezése Magyarországon vitát váltott ki, én pedig újra azzal vigasztalódtam, ez játszódik le a posztháborús jugoszférában.

A posztkommunista zűrzavarnak azonban nincs vége, nem is lesz a közeljövőben. Budapesten tüntetnek, Belgrádban tüntetnek, csak Újvidék él csendes zűrzavarban. Belgrádban az írók tömegesen szembeszálltak a kormánypárttal. Figyelem, mi történik az írókkal Budapesten, de úgy érzem, a magyar írók megszelídültek. Épp e napokban néhányan vendégszerepeltek Újvidéken, az újságokban olvasom a nyilatkozataikat, amelyekből kiviláglik: minden rendben. Akkor miért tüntetnek a fiatal budapesti egyetemisták és a diákok? Esterházy halála után – úgy tűnik – elveszett az irodalmi kompasz. Ez a különbség Belgrád és Újvidék között – prózában, lírában és politikában.

Bajlódom az orvosokkal, nem csoda tehát, hogy felkapom a fejem, amikor olvasom, hogy Beregszászon „magyar kórház” épül, igaz, a jogászok nem találták meg a módját, hogy csak a magyarokat gyógyítsák. A tervek szerint más kisebbségi közösségekben is – a Vajdaságban is – a stadionok mellett a jövőben „magyar kórházak” épülnek. A *444.hu* honlapján olvasom, hogy a topolyai „magyar stadion” milliárdokba került, habár a városka első osztályú csapatának nincs helyi szurkolótábora, csak a játékosok rokonai, ismerősei járnak ki, ám mégis felépül a 3500-4500 fős új stadion.

A jelenséget nem kommentálom, mivel a focit túlságosan kozmopolita biznisznek tartom. Ha a magyar adófizetők úgy vélik, hogy a foci az elvándorlás korában erősíti a nemzeti identitást és a szülőföldön maradást, akkor legyen.

Igaz, a maradással egyre nagyobb bajok vannak, mert az elvándorlás immár lavinyszerű, olyannyira megingott a nemzeti identitástudat, hogy többé nem fontos a szülőföldre való hűség eszméje. Lesznek stadionok, csak nem lesznek magyar focisták. Ha rajtam múlna, akkor nemzeti szempontból inkább a kultúrára helyezném a hangsúlyt, vagy legalábbis a focipályák közelében könyvkereskedést nyitnék, mert hiszek abban, hogy a kultúra a nemzeti identitás megőrzésének alappillére. Hiszem és vallom, hogy a kultúra az utolsó szalmaszál, amibe belekapaszkodhatunk. Igazat adok Schöpflin Györgynek, aki a múlt tanulságait emlegetve leszögezte, hogy „a gyengébb kulturális közösségeknek nem volt más választásuk, mint hogy válaszlépéseket tesznek, vagy eltűnnek”. A hetvenes-nyolcvanas években a Vajdaságban 16 magyar könyvkereskedés volt, ma viszont csak itt-ott található magyar könyvek. Sokan állítják: azért nincs szükség könyvkereskedésekre, mert nincsenek olvasók. E logika szerint viszont nincs szükség focistadionokra se, mert nincsenek szurkolók. A topolyai példa arról szól, hogy focisták is alig alig maradtak.

A magyar kórházakat viszont kiváló ötletnek tartom, mert lesznek idős magyar betegek. Főleg rájuk gondolok, mert a fiatalok elvándorolnak, és valahol a bécsi, müncheni, londoni orvosoknál keresik a gyógyulást. Nem marad elég öregeket ápoló fiatal.

Ezt az exodust szem előtt tartva szerencsés ötlet lenne, ha a „magyar kórházak” mellett „magyar öregotthonok” is épülnének, mivel egyre több a magatehetetlen, idős magyar ember, akik már a felmenőik sírját is alig tudják gondozni.

78

Az új helyzet új szakmákat követel. Erre jöttem rá halottak napján az egyik bácskai temetőben, ahol találkoztam a targoncát toló asszonnyal. A targoncán volt seprű, súrolókefe, kiskapa, nagykapa, gereblye, locsolókanna, metszőolló, mind gondosan elrendezve. Beszédbe elegyedtem vele, kiderült, hogy jól jövedelmező foglalkozást űz. Havi harminc euróért gondozza a sírokat, lesúrolja a márványt, hetente locsolja a virágokat, rendszeresen lesepri a sírról az avart. Főleg a márvány igényel szakszerű gondozást, fényesítést, mivel az avar rongálja a márványt. Látszik is a keze nyoma azokon a sírokon, amelyeket ő gondoz. Az unokák meg a gyerekek pedig a nagyvilágból küldik a pénzt. Legtöbbjük egy évre előre fizet, hogy ne legyen gondja. Az asszony a síremlékekre szakosította magát, a férje fűnyírásra. Akad elég kuncsaftja, mostanában nem is vállal újakat, hiszen nem dolgozhat éjjel-nappal. Arról van szó ugyanis, hogy sok a lakatlan ház, melyek előtt rendszeresen nyírni kell a fűvet, nehogy a fosztogatók prédája legyen. A gondozatlan házakba ugyanis gyakran betörnek a tolvajok. Akadnak gondozatlan házak, amelyekből már a bútorokat is ellopták, ezért nyírni kell a fűvet, amíg el nem adják a házat, ám hiába hirdetik, eladni is nehéz. A fűnyírásra is Nyugatról küldik az örökösök a pénzt.

A jövedelemről nem illett volna faggatni a házaspárt, csak annyit tudtam meg, hogy a napokban okostévéét vásároltak, a nyáron pedig Albániában nyaraltak. Az ugyanis olcsóbb, mint Görögország vagy Montenegró. Most új autóra gyűjtik a pénzt. Minden elismerésem az övék: jobban ismerik a kisebbségi állapotokat, mint a politikusok.

Nincs tovább

Éjféltre értem a legsötétebb és leghidegebb útelágazáshoz december elején, Székelyföld és Szászföld határán, néhány kilométerre Brassótól. Szűk völgyeken, sűrű erdőkön át vezető rossz úton döcögtem idáig egy négyórás, kimerítő interjú után. Hónapok óta haldokló vagy súlyosan beteg emberekkel beszélgettem, a kelet-európai onkológiai rendszerek korrupciójáról készítettem riportot. Ez az interjú volt a legnehezebb, minimális eséllyel küzdő gyerek szüleit faggattam órákon át kezelésekről, kórházakról, reményről, kétségbeesésről, az egy éve tartó betegség kálváriájáról. Anonim interjú, sok-sok személyes történettel, amelyet a gyerek és a család védelme érdekében nem lehet nyilvánosságra hozni, az eltakart információkon túl mégis valamit el kellene mondani arról, hol és hogyan élünk, amíg élünk ebben a rendszeresített káoszban. Jó ideje már, hogy elfordultam a közéleti vitáktól, és ezekre a történetekre figyelek, abban reménykedem, ez talán gyógyítja az egyre súlyosabb realitásvesztést, amiben élünk, kimozdít engem is, az olvasókat is a sémákból, és valahogyan a felszín alá terel.

Összearult körülöttem éjjel a fekete fenyőerdő, a hatalmas kátyúkat óvatosan kerülgetve haladtam előre, mintha egy végénincs alagútban vesződnék. Otthon majd felkapcsolom az olvasólámpám, elrendezem a jegyzeteimet, megírom a történetet – biztattam magam, és tudtam, mennyire hiú remény, hogy a történet megírható és átadható.

Egyre inkább úrrá lett rajtam a magány, a kétség, a végén már abban is kételkedni kezdtem, hogy valaha kiérek a monotonon bólogató fenyők közül, a sötét alagútból, hogy valaha hazaérek, hogy van otthonom, és az otthonomban olvasólámpám, lámpámban fény. Ezzel a növekvő félelemmel hajtottam bele a kátyúba, amiből aztán alig vakartam ki az autóm. Ott álltam az éjjéli semmiben, durrdefekttel, mínusz 12 fokban. Immár nem jelzős szerkezet, retorikai fordulat volt, hogy innen nincs tovább. Néhány percig kínlódtam az emelővel, a csavarkulcsokkal a fagyban. A rozsdás szerkezet nem engedett, be kellett látnom, hogy egyedül esélyem sincs a kerékcsereére. Ezen az úton ebben az időben senki sem járt – én választottam ezt a területet, én akartam innen kivakarni a sztorit. És lám, nem sikerült, vagy legalábbis most nem sikerül, kevés vagyok ehhez, vagy rosszul vezetek, esetleg rosszul kezelem az emelőt, a csavarkulcsot, a ceruzát, a diktafont – ki tudja. Vannak kudarcok, hibák, vétkek, amelyeket tudomásul kell venni. Ez az egyetlen morális eszköz, ami marad, az egyetlen erkölcsi feladat, amellyel tartozunk. Milyen ritkán látni olyat, aki ezt teljesíti! – biztattam magam újra – immár a kudarcra –, vacogva, az autónak dőlve. És hangosan fel is nevettem, bele az erdőbe, milyen gyorsan utoléri az embert a moralizálás egy vacak durrdefekttől, mennyire nem tud szabadulni a saját felszínességétől, giccs iránti olthatatlan igényétől, ahogy mindenből, a legkonkrétabb mínusz

12 fokból is szimbólumokat, jelképeket farag. Vicces, vicces, rugdostam a kereket, hátha a beismeréstől vagy a cipóm orrától esetleg megmozdul.

Természetesen nem moccant. És akkor sem moccant, amikor a semmiből egy kivilágított autó bukkant fel, nevetgélő fiatalok szálltak ki belőle, mint akik jól ismerik errefelé a kátyúkat és a kátyúba ragadt, eltévedt, tehetetlen idegeneket. Hát mégiscsak járnak erre emberek, nem is akárcik, diszkózó román kamaszok, ennyit az előítéleteimről, a székelyföldi-szász vidéki világ végéről alkotott elméleteimről.

Az autóból román mulatós, manele bömbölt, ritmusos gépzene keleti motívumokkal és nyugati effektekkel, valami nagyon itt, nagyon most, nagyon illékony kábulat. Se székely, se szász, inkább török vagy balkáni atmoszféra. A manele ritmusára kopogtatták a kereket, pumpálták az emelőt – de a rozsdás csavarok nekik sem engedtek. Hiába biztattak, hiába bíztam én is, hogy a csapatmunka segít – nem segített: győzött a kátyú, a rozsdá, a hideg. Végül a zenétől lüktető autóba ültettek, hogy elvigyenek a legközelebbi motelig, ne fagyjak meg az éjszaka az út szélén, másnap világosban kell majd valami segítséget találni.

Másfél-két órája voltunk együtt a diszkóba induló fiatalokkal, akik a segítségnyújtás kedvéért lemondtak az esti programjukról, mire félénken az egyikük megkérdezte: magyarnak tetszik lenni? Két órája beszélgettünk románul, anyacsavarokról, szerszámokról, biztosan korábban is elárult az akcentusom, a lassan megtalált szavaim. Mégis csak most, a menedék felé haladva tették szóvá. Mit válaszoljak rá? Hogy „tetszem-e” magyarnak lenni? Hogy a fagy, a durrdefekt meg a magyar szavak sehogy sem rakhatók össze? Volt valami intim barátkozás a kérdésben, valami közelebb lépés, talán kevéske leleplezés is. Azt is kérdezhették volna, ennyi erővel: fázott? Félt a sötétben? Amennyire intimitás lengett körül, olyannyira zavarba jöttem. Magyar vagyok – mondtam, és az autó szélvédőjén túli tömör sötétséget vizslattam, vajon mit is mondtam ezzel? Magyar vagyok, és nem tudok kereket cserélni. Magyar vagyok, fázik a lábam. Magyar vagyok, és nem értem haza, letisztázni a jegyzeteimet, megírni a történetet. „Mert mi is magyarok vagyunk” – mondták tökéletes románsággal a manelére ringatózó fiatalok. Az én nevem Kelemen – mondta az egyik fiú, az övé pedig Varga, mutatott a hátam mögött ülő lányra. Nekem az apám magyar, az anyám román – tette hozzá –, neki mindkét szülője magyar. De nem beszélek magyarul! – igazította ki a vártnál kissé hangosabban a lány. Otthon románul beszélünk, mert román iskolába jártam, és így szoktuk meg, így könnyebb. A nagyszüleimmel van baj, mert ők egyáltalán nem tudnak románul, így amikor náluk vagyok, akkor nem nagyon beszélgetünk. De azért segítek nekik – tette hozzá – fát hozni, vizet húzni, ilyesmihez nem kell beszélni.

– Tehát akkor magyarok vagyunk – mondtam én is románul, és a fűtött autóban végre kigombolhattam a kabátomat. Tudja, milyenek a magyarok? – kérdezte Kelemen, akinek az apja magyar. Amikor bemegyek kenyeret vásárolni a magyar pékségbe, és románul kérem, nem adnak! – vágta rá, meg sem várva a válaszom. Régi legenda ez a Székelyfölddel kapcsolatban, román nacionalisták terjesztik. Soha nem azt hallani, hogy a magyarok nem

adnak a román vevőnek mondjuk élesztőt, papírragasztót, esetleg biciklipumpát. Mindig csak így hangzik a panasz: nem adnak kenyeret. Mit mondhatnék erre, én az akcentusával, szegényes szókinccsével lebukott magyar? – Hmmm – dörmögöm rá az ütemesen lüktető manelére. Varga és Kelemen majdnem negyven kilométert autózik velem a legközelebbi szálláshelyig, Nem fogadnak el pénzt az útért, a segítségért, a benzinért. Bekísérnek a melegbe, lelkemre kötik, hogy jelentkezzem, ha másnap, a világosban sem boldogulok az autómentéssel, számítsak rájuk továbbra is!

Három nappal később Brüsszelbe repülök. Európai újságíró-szervezet hív meg, továbbképzés a hamarosan esedékes európai parlamenti választásokról – nehéz a kommunikáció a kelet-európaiakkal most, hogy egyre nagyobb a politikai kontroll a térségben működő sajtó fölött, és egyre erősebbek a szélsőséges erők – magyarázzák a nyugati kollégák. Román kolléganővel utazunk, ő a Romania Actualitati – a román közrádió hírcsatornájának szerkesztője. Fiatal, lelkes újságíró, még sosem volt Brüsszelben, sőt külföldön sem, csicsergi. Nincs időm azon gondolkodni, hogy lehet így a hírcsatorna szerkesztője. Figyelnem kell a brüsszeli buszjáratokat, pontos időre kell a sajtótájékoztatóra érnünk. Közben telefonon keresnek, otthonról, gyors magyar nyelvű bejelentkezést kérnek. A beszélgetés után alacsony, ballonkabátos, kalapos férfi lép hozzánk. Suttogva beszél, folyamatosan kacsintgat: „Magyarok?” – kérdezi, és magabiztosan biccent felém, mint aki tudja, hogy félszavakból is értjük egymást. Nem hagy időt a válaszra, azonnal mondja, merre van a keresett buszmegálló, felszáll velünk a megfelelő járatra, és közben végig, megállás, levegővétel nélkül beszél. Romániaiak? Romániai magyarok? Ajjaj, tudjuk, milyenek a románok! Nem igaz? Kutyából nem lesz szalonna! Sziszezi a kalap alól, a ballonkabát mögül. Szalonna! – ismétli meg, mintha azt mondaná: pária vagy áruló, esetleg eretnek. Szalonna! Érzem, ahogy az arcizmaim rángatóznak. Román kolléganőm erdélyi, jó eséllyel érti, amit kérértlen útitársunk felénk sziszeget. A kis kalapos ember tekintetét keresem, hátha észbe kap, hátha látja a tekintetemben a kétségbeesést. Honnan jött? Marosvásárhelyről? Ó, igen, nem felejtjük, amikor 1990-ben... – fejedelmi többször beszél, csipeszkesznie kell, hogy elérje a kapaszkodót az ide-oda kanyarodó buszon. Nem felejtünk – mondja fenyegetően a brüsszeli buszon himbálózó kis ember. És hiába próbálkozom: ami azt illeti, majdnem harminc év telt el a marosvásárhelyi etnikai zavargások óta, sok minden változott ott is. Tudjuk mi, mert mondja a magyar televízió – torkoll le a férfi, aki nem társam a beszélgetésben –, hogy mi folyik ott. A románokkal nem lehet! Ezzel a népséggel nem lehet! – ekkor már szinte kiabál. Útitársnőm biztosan érti, feladom, akkor is érti, ha nem tud magyarul. Hátat fordítok a kalapos embernek, próbálom menteni a menthetőt, és kicsúsztatok a számon a mondat, amit azonnal szégyellni is kezdek. Akárhova mérsz a világba, követnek ezek a hülye magyar viták – mondom románul a világra rácsodálkozó román kolléganőmnek. Ó, nyugtat meg, nem tudok magyarul egy kukkot se, pedig anyám magyar. Négyen vagyunk testvérek, mind a négyünknek a lelkére kötötte, nehogy magyarral házasodjunk, mert a magyar férfiak verik a nőket, a magyar nők pedig szájalnak. Így aztán

soha, egyetlen szót sem tanultam meg magyarul. Nem tudom, merre forduljak, állok egyik lábamról a másikra a férfi között, aki a magyar tévéből mindent tud a románokról, és a nő között, akinek az anyanyelve az anyanyelve. Szerencsére hamar megérkezünk a Schuman térre. Az utat mutató férfi készségesen jelzi, hogy hol kell leszállnunk, a kolléganő meg előreszalad, hogy ne maradjon le a női és férfi esélyegyenlőségi politikákról szóló sajtótájékoztatóról.

Este munkavacsora, aggodalmas beszélgetések európai szerkesztőkkel, brüsszeli eurokratákkal. Nem enyhül a populizmus és a nacionalizmus Kelet-Közép-Európában, bólogatnak a vörösboros poharak fölött aggodalmasan. Te érted ezt? – néznek rám kérdőn, de nem tudok figyelni. Minden gondolatomat lekötik a magam mögött hagyott kétségbeesett szülők, a rákriport, a még mindig rendezetlen jegyzetek és a történetek, amelyeket muszáj elmondani.

A vérbeli víz

Egy könyvről nem mindig derül ki elolvasás által, hogy micsoda. Nem fogja tudni, mit olvasott, aki csupán elolvassa azt a könyvet, melynek címlapjára azt írták: Emil Cioran: *Ha a Szajnába ugrottam volna* (Art-Danubius, Nagymácséd, 2018, 80 o.), és elolvasás után nem olvas még utána. Azt fogja gondolni, hogy egy közönséges beszélgetőkönyvet olvasott, melyben Ion Deaconescu költő és retorikaprofesszor, egy alkotó értelmiségi beszélget egy másik alkotó értelmiséggel. Egy romániai román egy párizsi románnal.

Egy harmadik román, a szintén Párizsban élő író, költő, Gheorghe Astaloş azt írja a 2000 márciusában, Cioran halála után öt évvel szövegszerkesztőbe vetett előszavában, hogy ennek a két embernek a beszélgetései a „bármelyik honfitársunk által valaha is végrehajtott legmélyebb szellemi párba a Pascal utáni francia irodalom legnagyobb stilsztájával; s hogy Deaconescu „szinte perverz retorikai finomsággal kéri fel a filozófust arra, hogy tárja fel a lelkét előtte”. És feltárta. Cioran az egyik beszélgetés során oda is veti faggatójának: „Ön egy provokátor.” Pedig nem is tudta (vagy mégis?), hogy mennyire az.

„A Securitate próbálta visszarángatni Ciorant az antiszemita mitológiába és a maga céljaira használni. 1988-ban a nyakára küldtek egy ügynököt, aki később kiadta az »interjúját.«” Ezt írja Miskolczi Ambrus történész, a magyar–román együtt-

élés jeles kutatója a Magyar Szemle 2017/7–8. számában megjelent Egy „farkasember” színeváltozásai – A zsidó- és magyarkép Emil Ciorannál című tanulmányában.¹

Deaconescu, az ügynök azt írja, hogy 1988 és 1992 között találkozott és beszélgetett Ciorannal. Ezek szerint az ő munkája nem zárult le a romániai rendszerváltás után. Sokan sokat írtak már arról, hogy a Securitate egyáltalán nem omlott össze a román pártállammal együtt, megvolt a folyamatosság a működésében és részben céljaiban is.

Az interjút magyar nyelven egy szlovákiai kiadó jelentette meg. Felelős kiadója az Art-Danubius Kiadó vezetője, Balázs F. Attila, az Erdélyből 1990-ben (akkor még) Csehszlovákiába átköltözött költő, aki Nica Stefan néven dolgozott a Securitate-nak, és jelentett többek között a csíkszeredai Tamási Áron Irodalmi Körről (amelyben rajta kívül még két másik ügynök is fülelt). Balázs meg is írta a szekelyhon.ro oldalon a leleplezése után, miként szervezték be 19 éves korában durva zsarolással.²

Az interjút Csiby Károly, a Székely Önrendelkezési Tanács alapítója fordította, aki S. M. T. 2015. október 22-én megjelent cikke szerint „nyíltan felvállalja rasszista és idegengyűlölő véleményét, Facebook-profilján szín-

¹ http://www.magyszemle.hu/cikk/egy_farkasember_szinevaltozasai_a_zsido_es_magyarkep_emil_ciorannal

² <https://szekelyhon.ro/vilag/amiro-l-nem-szabad-hallgatni>

te csak bevándorlás-, zsidó- és románellenes bejegyzések találhatók³. Csiby a Facebook-oldalán a kuruc.info írásait osztja meg a maga szelíd kommentárjaival. „Nagyon helyes. Fuck USA. Fuck Israel”, így üdvözli azt a hírt, hogy „két francia megszállóval végzett egy honvédő afgán katona”. „Cyklon B. a legjobb tetűirtó” – így kommentálja azt a közlést, hogy fertőtlenítő állomást kapnak a hajléktalanok Miskolcon. És így tovább a „halivúdi zsidó kurvákig”.

Deaconescu életműve nyilván nem egyenlő ügynöki tevékenységével. Vannak abban alkotások is, az ügynök valóban alkotó értelmiségi is, és nyilván nem csak az érdekelte őt Cioranból, ami a megbízóit. Akiknek alighanem csupán az a pár mondat kellett Ciorantól, amelyet a könyv vége felé, a 73–74. oldalon olvashatunk: „És még egy fontos dolog: tisztázzuk a zsidó kérdést a második világháború idején. Eljött az ideje annak, hogy tagoltan végre kimondjuk azt, hogy nem voltunk barbárok. Hogy segítettük a zsidókat, hogy ne tizedeljék meg őket. Könyveket kell írunk, fel kell vennünk a kapcsolatot azokkal, akik rágalmaznak minket ezen a téren. A zsidók adósaink. De nem kérünk tőlük semmit. Csupán azt, hogy ismerjék el az igazságot. Ha pontosan megértik Románia helyzetét a harmincas-negyvenes években, emelt fővel állhatunk. Ha nem, akkor állandóan bűnösnek kiáltanak ki bennünket, aminek borzalmas hatása van.” A román és a magyar nacionalista retorika a zsidók vonatkozásában kiválóan tükrözheti egymást, hiszen a két ország váltotta egymást a zsidóírtásban.

Romániában és a román seregek által megszállt területeken 1941 és a háború sztálingrádi fordulata között zajlottak a három-négyszázezer zsidó életét követelő pogromok, deportálások és tömegmészárlások, a magyarországi zsidók százezreit pedig (az 1941-es tömeges kitoloncolást leszámítva) 1944-ben vitték a halálba, s akkor valóban Románia felé menekülhetett, aki tudott.

A másik titkosszolgálatilag érdekes szöveg a magyarokra vonatkozik: „Minél többet kell tennünk azért, hogy csökkentsük a civilizált népként fellépő magyarok gögjét, amikor hozzánk hasonlítják magukat. [...] A magyarok a propaganda mesterei. Emigrációjuk erős, egységes és gazdag. Főleg az amerikai. Jól ki tudják használni a magyar nők szépségét is. (Nevet.) Szerveztek itt Párizsban is egy rendezvényt. Filmekkel, könyvekkel, konferenciákkal. Ingyen lehetett tokajt inni, több ezer litert, amelyet tenyérnyi szoknyácskát és piros csizmácskát viselő magyar lányok szolgáltak fel. Tudják, hogy mit akarnak.” A magyar nacionalista retorikában a románok a propaganda nagymesterei, azok tesznek úgy, mintha a magyarokhoz hasonló, civilizált nép lennének, és nekik van erős, céltudatos emigrációjuk.

Miután a román és a magyar nacionalizmus frázisai egymást tükrözik, generálják és igazolják, egy nagy nemzetközi tekintély visszavezetése ebbe a retorikába közös érdek. Egyes hatásként erősíti az egyiknek a retorikáját, visszahatásként (ellen-ségképként) a másikat.

Cioran a harmincas években generációjának jelentős részével együtt a Vaszárdában, Hitlerben, Mussoliniben, az ő „új Európájukban” bízó román

³ <http://itthon.transindex.ro/?cikk=25565>

értelmiségi elitbe tartozott, annak egyik legnagyobb tudású és képességű tagja volt. Így emlékszik vissza hetvenes éveinek vége felé fél évszázaddal azelőtti vasgárdista éveire: „A Vasgárda egy őrző, megdöbbentő és bolond pillanat volt Románia történetében. A Mozgalom, amelynek kezdetben nacionalista és keresztény vonásai is voltak, végül elitelendő cselekedetekben elfajzott. Egy őrző eufóriás állapot volt, amely mindnyájunkat hatalmába kerített.”

Bár a filozófus felnőtt élete túlnyomó részében Franciaországban élt és franciául írt, fiatal korában inkább a német orientáció jellemezte. Német volt az első számú idegen nyelve, Spengler hatása alatt állt, Hitler uralkodásának első három évében Németországban élt, és Hartmannal, Simmellel állt kapcsolatban.

Cioran nagy hatású fiatalkori műve, a *Románia színeváltozása* németországi éveiben íródott, és azzal tűnik ki a korabeli nemzeti radikalizmus irodalmából, hogy a legnagyobb ambícióval törekszik az eo ipso partikuláris nacionalizmust az egyetemesség igényével értelmezni. Az az egyik alaptétele, hogy a „messianisztikus nacionalizmus” képviseli a valódi univerzalizmust, és a hanyatlást jelző internacionalizmus az, amely nélkülözi az egyetemes érvényt.

Cioran a román múlthoz kapcsolódó pozitív képzetekkel együtt elveti a román nacionalizmushoz kapcsolódó nemzetkarakterológiai toposzokat. A román nép lelkét nem azért igyekszik felrázni, hogy visszataláljon régi, szép és dicső önmagához, hanem azért, hogy felismerje: eddig senkik voltak a történelemben, és ebből a senkiségből radikálisan ki kell törni. Nem a múlt nagyságának, ha-

nem megrázó jelentéktelenségének tudata kell hogy fölrázza a népet. „Nem nacionalista, akit nem kínoz a tudat, hogy eddig nem alkottunk történelmet.” Az előzménytelenségben van az új nacionalizmus ereje. Semmi sem érdekes, semmi sem kötelező, semmi sem folytatandó, iránymutató, ami eddig volt, tehát a történelmi teremtésben teljesen szabadok lehetünk. „Mindegyikünkben lehet történelmünk istene.” A teremtő „nemzeti eksztázis”, a „mámoros Románia”, a „valamivé válás dionüzoszi élménye” – ezek a fiatal Cioran kulcsszavai. A megújuláshoz nemzeti megalománia kell, hogy Románia érezze úgy, mint ha Kína nagyságával vetekedhetne, mert „csak az tud teremteni, aki a történelem középpontjának gondolja magát”. Ehhez a teremtéshez egyesített erő és akarat kell, amelynek gátja a jelen pluralizmusa is, a múlt-hoz kötődő nemzedékek is, ezért kell véget vetni a „reumatikusok diktatúrájának”, ezért kell egy új Szent Bertalan-éjszakán megszabadulni az előttünk született romlott nemzedékektől. Bátran bele kell ugrani a történelmi teremtésbe, a semmiből indulva a mindent kell akarni. (Itt kell bevallanom, hogy a fiatal Cioran műveit Trencsényi Balázs olvasta el helyettem, ő ismertette azokat *A nép lelke* című kiváló művében – 271–283. o. –, amelyet a *Mozgó Világ* 2011/9. számában volt szerencsém méltatni.)

Cioran a világháború kitörése után kint ragadt Franciaországban, nyelvet váltott, fiatalkori vonzalmait meggyóna és megbánta, és ebben az öregkori interjúban is szemrehányást tesz magának a *Románia színeváltozása* „több oldaláért”. Az ő nemzeti múlttól és sajátosságoktól elszakított nacionalizmusának egyébként sem

volt kapcsolódási lehetősége a valóságához, és a végtelen lehetőségek illúziói is szétpattantak a háború végére.

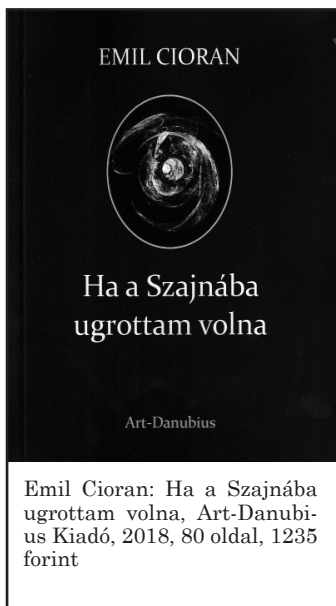
Maradt a semmi. A semmiről pedig következetesen csak semmit lehet írni. Mivel azonban Cioran a nem írásra képtelen volt, írásban viszont mindenre képes, igen szépen formált és teljesen következetlen, ellentmondásokban tobzódó életművet hagyott hátra. Ezzel ő maga nemcsak tisztában volt, de szinte kérkedett vele: „Soha nem voltam egy rendezett elme a szellemi elmélkedés terén... Nem jutottam volna el a lényegig, mi több, nem is volt hozzá türelmem, emiatt kényszerültem a töredékesség göröngyös útjára.”

Hiányzott belőle „a következetesség lüktetése”. Mindent és mindenkit mindennek és az ellenkezőjének is elmond, legyen szó románról, magyarról, zsidóról, németről. Ezért aztán minden idézettel, mellyel őt vádolni lehet, szembe lehet állítani egy ellenkező tartalmú, védő idézetet. (Ilyenekből rengeteget idéz Miskolczi Ambrus az említett tanulmányában, én ezekkel itt nem fárasztanám az olvasót.)

Cioran anyanyelvét és a román feltámadás szolgálatát elhagyva a saját léte és általában a lét lehetetlenségének, értelmetlenségének fájdalmát írja ki magából. Ő lesz a nagy dekadens, a nagy szkeptikus, a teremtés és a teremtő Isten legszenvedélyesebb kritikusa.

„Ugyan kit érdekelne az én annyira banális és bármely jelentőséget nélkülöző életem?” Ezzel megy bele az öreg filozófus a beszélgetésbe. Már fiatalkorában mélységes csalódásokkal volt tele az élete, „átéltem a haszontalanság, a hiábavalóság érzését, egy majdnem dekadens, költői és sivár városban”, ti. Nagyszébenben. Dosztojevskijjal, Nietzschével, Schopenhauerrel képzi magát gimnazista korában a boldogtalan életre. Ez a képzés kiváló eredménnyel járt: „Az egész életem egy rémálom, természetes módon fűszerezve erőszakkal, kényszeredettséggel és szomorúsággal. Csüggedt vagyok, saját magam tettem magam azzá, a boldogtalanságaim révén.” Ebben a tekintetben leginkább csak magára számíthatott valóban, mert a külvilág – pláne az akkori korhoz képest – elég kegyesen bánt vele.

Deaconescu emlékezteti is őt arra, mekkora mázlija volt, hogy nem maradt Romániában, ahol bizonyára börtönbe került volna, és rákényszerítették volna, hogy dicsérje a háború utáni új rendszert. „– *Egyetért azzal, hogy Párizs az ön megmenekülését és dicsőségét jelentette?*” Cioran egyetért, és rögvest le is írja magát olyan fiatalnak, aki a legkevésbé lehetett alkalmas az általa szorgalmazott heroikus történelemalkotásra: „A tizenhét éves korom óta tönkrement idegeimmel nem bírtam volna ki. Biztosan ön-

gyilkos lettem volna... nem voltam alkalmas a harcra, a léttel való görcsös szembeszállásra. Hiányzott belőlem az ősök ereje, generációkon keresztül vérszegénnyé, erőtlenné váltam, és már gyermekkorom óta félős voltam...”

Cioran nem jár messze az igazságtól, amikor megállapítja, hogy „mindenben kudarcot vallottam, amit meg szerettem volna valósítani. Én magam is a lét kudarcra vagyok, a lét koraszülöttje, elvetélt magzata.” Nem is számít ő arra, hogy életműve túléli őt, „a túlélés csupán végzetes gesztusok révén lehetséges. Ha a Szajnába vetettem volna magam, mint Celan és annyian mások, a világ azonnal megjegyezte volna a nevemet.”

De ami elmúlt, mégsem múlt el. Amikor a provokátor szóba hozza a jelenkori (tehát közvetlenül a Ceaușescu bukása utáni) Romániát, Cioran pontosan olyan állapotban látja azt, amelyből föl akarta rázni egykoron, s lényegében visszalép oda, ahol a harmincas évek közepén tartott: „A románokból hiányzik az akarat, akik a nem dolgozásból egy különleges címert csinálnak, egy létezési stílust. Mi vagyunk a leginkább vendégszeretők, a legvitézesebbek, a legintelligensebbek, megelégszünk a sorsunkkal és azzal

az állapottal, hogy semmit nem teszünk. Nem változtunk semmit. Különösképpen manapság, szükségünk van radikális gesztusokra, örültségre, harcra a saját önelégültségünk ellen, heves szembeszegülésre önmagunkkal. – *Ahogy Ön mondta egyszer, feltétlenül szükség van arra, hogy elpárologjon a víz a román vérből.* – Pontosan.”

Deaconescu teljesítette a feladatát, hogy Ciorant visszaléptesse abba, amin túllépett. Ez nem nagyon nehéz azok esetében, akik a semmibe lépnek túl. Az ügynök beszélgetőtárs a túllépett Cioran arcát minősítette maszknak *Indoklás*nak nevezett bevezetőjében, és a visszalépettet az igazinak. „Az évek múlásával Cioran maszkot épített, amelyet sokaknak nem volt türelmük lefejtetni az arcáról, elveszítve ezáltal egy rendkívüli élenkségű, kiváló embertársat”, aki „nagyon szerette volna, hogy a háttérben működő cinkosa legyen volt hazája normalitásba való visszatérését célzó törekvéseinek.”

A normalitás tehát, amelybe vissza kellene térni, ott lenne valahol a harmincas években. Ezt sugallja Emil Cioran fölhasználásával ez a román és magyar ügynökök bábóságával megszületett kötet. A harmincas évek... Igen, ott van a népi ügynökök közös történelmi otthona.

Leesik magától

Első látásra igen jól olvasható, könynyed szövegek kerültek abba a Tar Sándor-kötetbe, amelybe a volt barátok egykori internetes tárcákat szerkesztettek. Kocsmatárcákat, ahogy jelzik, abból az időből, amikor a hajdan üstökösként feltűnt szociográfus író, a vidéki munkásnyomor precíz krónikása térből és időből kilökve, pohártól pohárig hajszolva, túl a besűgői lét kiderítettségén¹ hányódott működésének és életének fő szintjén, Debrecenben. Tar a kicsiny és egyforma méretű tárcákat a *vagy.hu* felületére írta 2003 szeptemberétől 2005 januárjáig *Társágok* címmel, a szövegek időközben eltűntek, ami azt is jelzi, milyen sanyarú a sorsuk azoknak a műveknek, amelyeket csak a világháló lendít tovább, ezek szerint a Google mégsem teszi meg számunkra azt a szívességet, hogy mindent megőriz. (Tar Sándor: *Vén Ede. A vagy.hu* online újságban megjelent írások 2003–2005. Együtt Debrecenért Egyesület, 2018.)

Az ötven írás közül negyvennyolc kocsmatárca, közli a kötet szerkesztője, Porcsin Zsolt, a Vén Ede nevű főhős mesél a Potya törzsvendégeinek társaságában szerzett élményeiről. „A

történetek részben a kocsmai létforma időtlen időszerűségeit villantják fel – írja Porcsin –, de többnyire napi aktualitásokról szólnak. Olyan debreceni ügyekről, amelyekkel foglalkozott a városi szóbeszéd, így a kocsmák népe is, leginkább félinformációkat továbbgondolva, olykor szinte a teljes információhiányból felépítve a történekek lehetséges magyarázatait, próbálták kitalálni, valójában mi is zajlik éppen felettük, mit is csinálnak most velük azok a döntéshozó városirányítók, akik számára érdektelen a perifériára szorultak világa.”

A szövegeket valamely winchester mélyéről előbányászó szerkesztő is hangot ad annak, hogy a kocsmatárcák nem hordoznak egységes nézőpontot, sietős művek ezek, és valóban, a pontatlanságok kevéssé lettek bennük kijavítva, egyrészt azért, mert szerzőjük sem gyúrta őket agyon, másrészt az utókor sem érzi magát feljogosítva (nagyon helyesen) arra, hogy belenyúljon a régi történetekbe. Amelyek sokszor nem is történetek, noha egy olyan ízig-vérig novellistától, mint Tar, utólag is elvárnánk, hogy a rövid történetekbe belegyömöszölje a valóság ezer arcát. Ami azért az író halála (2005) előtt is többet érhetett annál, hogy egy-egy bulvárújságban összeeskábált hírt továbbgondoljon. A korszak ezzel együtt rendkívül jellemző, abban az időben, amikor a tárcák íródtak, Kósa Lajos polgármester tündökölt teljes pompájában Debrecenben, a fidesztaliban kezdett mindenre rátenyeregni, a semmiből

¹ Berkovits György, az egykori *Mozgó Világ* szerkesztője a *Budapesti Jelenlét* 1999. évi nyári számában „Hajdú” besűg címmel számolt be a szervezett „debreceni” íróról, Kenedi János (aki Tar Sándor az NDK-ban dolgozó magyarokról írt, a *Mozgóból* kicenzúrázott díjnyertes szociográfiáját a *Profil* című szamizdat kiadványban megjelentette) és a leleplezett író levélváltása után az *Élet és Irodalomban* bontakozott ki nagy vita.

felbukkant lojalista-vadkapitalista kör mert nagyot álmodni, és átépítette a várost. Igaz, a polgármester tanácsadója, Kovács Zoltán (a későbbi kormányzóvivő) ekkor még egyetemi tanárként egy szokványos lakótelepi lakásban nevelgette gyermekeit, és írta a CEU-n a doktoriját éppen. Markoló- és rombológépek hangjától volt hangos a város, ez mondjuk jól visszajön Vén Ede széthulló történeteiből, melyek lényege, hogy a pénzszagot érző tetvek nagy ívben köpnek a csórókra, a tócskerti lakótelep panelrengetegébe és a belváros lepukkant házaiba szorult, hajdan faluról beözönlött vagy őslakos népségére. Akik, mint Vén Ede is, olyan világgal kénytelenek szembesülni, amiben mindent visz az értelmetlen nyomulás. Tudás és tapasztalat itt már semmit se számít, nagyjából ez a vezérelvük a kocsmabeszélgetéseknek.

Erről az erkölcstelen világról fejt ki véleményét Vén Ede a Potyában és több más kocsmában. Azokban is, amelyekből különféle okok miatt (leginkább nemfizetés miatt) kitiltották. Kedvenc helyén ritkán ült le, mert aki ült, annak előbb-utóbb fizetnie kellett egy rundot, neki pedig erre nem volt pénze. Gyakran hallotta viszont a csapszék felől azt a jellegzetes hangot, ami a maradék sör összeöntögetésének semmi máshoz nem hasonlítható hangja volt, ezt a reszlit kapta ingyen az ajtó mellett könyöklő Vén, aki nem Tar volt direktben, de tudjuk, hogy „az öreg” mögött, aki menedzsertablettával (azaz fél rummal) kortyolgatja a kávéját, őt magát vagy legalábbis *A mi utcánk* és a *Szürke galamb* egykor ünnepeelt írójának elmosódott sziluettjét kell látnunk.

Tar ekkor már túl volt besúgói leleplezésén, mely a széles nyilvános-

ság előtt zajlott, túljutott az ügynökmúlttal kapcsolatos nagy vitákon, amelyekben nem vett részt, láthatta, olvashatta, hogy olykor emelkedett teatralitással, megbocsátó gesztusok beiktatásával próbálták többen enyhíteni a megbocsáthatatlan bűnt, mert hiszen a fiatal író mégiscsak azokról kezdett jelenteni, még hozzá, mint az aktákból utóbb kiderült, eléggé alapos szorgalommal, akik az NDK-s szociográfiája után felemelték, díjazták és végső soron íróvá avatták. Érdekes módon a leleplezését követően nyomban feltűnt az a motívum, ami Szabó Istvánnál is megfigyelhető volt. A tehetség botlását kevésbé tekintette bűnös aktusnak a művészvilág és az értelmiségi elit. Ez is oka lehetett annak, hogy Tar voltaképp a haláláig számos publikációs lehetőséget kapott arra, hogy besúgói múltját értelmezze. A kacifántos történetfűzésű, az önfelmentést és az önostorozást váltogató filmregényt (*Az áruló*) nem sokkal halála előtt folytatásokban közölte a *litera.hu*, de ez már nem jutott el a nyomtatott változatig. És nem is jutottunk vele közelebb beszerzésének valódi okaihoz meg a besúgólét mélységeihez. Amikor a *Társágok* Vén Edéje szapulja a debreceni nyomorult közállapotokat, az önfelmentés, mely a *Magyar Hírlap* által közölt „lázadó” tárcákban még visszaköszönt, már nyomokban sem létezik. A lecsúszás végleges, visszavonhatatlan, visszafordíthatatlan tény, a bűn ebben a kocsmakontextusban már csak elhulajtott életmorzsa, nem oszt, nem szoroz. Van olyan tárcaalapanyag, amit kétszer is feldolgozott a szerző. Nem javíthatott fölöslegesen a leadás előtt, és a jelek szerint elfelejtkezett arról, hogy a *Levelet hozott a posta* meg a *Végkielégítés* ugyanarról, az állami

ellátásból való végérvényes kizuhánásról szól. Két hónap telt el a két tárcsa megírása között. Tar közben a pszichiátrián volt.

Ott adta különben (2002-ben) azt a drámai interjút is a *Magyar Narancs*nak (Keresztury Tibor készítette), amiben beszélt beszerzésének eléggé homályos motívumáról (ötenhatban egy fiúval feküdt a jéghideg kollégiumi ágyban, a fiú később öngyilkos lett), és a nekrológokból, illetve egynémely Tarinterpretációból az jött át, hogy pszichiátriai kezelésének és alkoholizmusának közvetlen háttérében a besúgói lét állt volna. Ennek némi-képp ellentmond 1992 tavaszi találkozásunk, amikor Debrecenből éppen Hajdúsámson (a szülőfaluja) környékére igyekeztem, riportkönyvet írtam az agrárszerkezet-váltás falusi következményeiről², és tanácsot akartam kérni tőle. A találkozót Rác T. János, a *Népszabadság* debreceni tudósítója szervezte, de hamar lepattantam az összeszokott párosról, hisz látnom kellett, hogy a tócskerti búfelejtőben nehéz lett volna anyagot gyűjteni.

A besúgói múltra vonatkozó fanyar reflexió benne van *A poloska* című tárcában, itt Vén Edéről a kocsmabogarak részéről az mondatik ki, hogy „rejtély volt az öreg számukra, a többiektről tudtak mindent, és tulajdonképpen az öregről is, csak nem akar-

ták elhinni, hogy ennyi az egész”. Elkezdték aztán találgatni, mi lehet a titka. Doktor Feri, aki végzettségét tekintve férfi és nő bádogosként mutatkozott be, úgy sejtette, hogy beteg a feje, merthogy szerinte játssza a hülyét. „Így dolgoznak a hírszerzők és az informátorok az MI-5-nál..., elvegyülnek, hallgatnak, és figyelnek

minden szóra, aztán jelentenek” – hangzik el. Csak aztán persze a történet átfordul vásári változatba, a szeszestársaság poloskát kezd keresni Vén Edénél (teljesen értelmetlenül, mert a valóságban Tar sem használt magnót, elég volt megjegyeznie, amit látott vagy hallott), de egészen mást talál. Elugrott, bolha volt, nem poloska, harsogta a kocsmá népe, és önfeledt röhögéssel ráborult a söntésre.

Érdekes módon azok

a történetek a legjobbak, amelyekben a magára maradt ember drámája a téma. Ilyen kis mestermű *A légy* című tárcsa, ami 2004. április 7-én íródott. Megejtően szép leírását találjuk itt a főhős menedékhelyének (a hajlék nem a kitalált Potya, hanem a valóságos Paksi kocsmá közelében volt, ma Balszélső a becsületes neve), ami nappal még vigasztalanabb képet mutat, mint sötétben. Rozoga deszkaajtón lehet bejutni, bedobált reklámújságok széthányt kötegein kell átvergődni, a lakhely nincs zárva, mert innen nincs mit ellopni. Vén Ede azon tűnődik, hogy ez a kiábrándító helyzet is külön azokénál, akik céltalanul kóborolnak az utcán „minden motyójukkal

TAR SÁNDOR Vén Ede

Tar Sándor: Vén Ede. A vagy.hu online újságban megjelent írások 2003–2005. Együtt Debrecenért Egyesület, 2018. 1500 forint

² *Mélyszántás* címmel jelent meg a Magyarországon felfedezése sorozatban.

a kezükben”, hozzájuk képest ő milli-
omos. Következik egy briliáns párbe-
széd felidézése a faramuci helyzetről.
A „szomszédban építkező fiatalem-
ber”, a Kósa-éra jellegzetes jövőfor-
máló figurája pénzt ígért, „...ha elhúz
innen, így mondta, húzzon el innen,
bátyám, kap egy milliót kápé, na?
Többet nem adok, én nem alksuzom,
ne is próbáljon zsarolni azzal, hogy itt
eszi a fene magát, előbb-utóbb úgyis
meghal, legalább egyszer életében
lesz egy milliója. Na? Tudja, mit csi-
nálnék én a maga helyében, folytat-
ta, felvenném azt a pénzt, nyitattnék
egy szobát a Bika szállóban, ennék,
innék, bekapnék vagy öt Viagrát, és
dugnék, de főleg innék, míg bele nem
szakadok. Élnék, érti? Ha csak pár
napot, akkor is megérné! Hát élet ez,
amit itt maga csinál?”

Vén Ede itt bízza ránk azt a fon-
tos életrajzi adalékot, hogy a kis ház,
amiben él, a telekkel együtt már a só-
gora nevében van, aki ezért rendszeres
pénzadományokkal támogatja a mun-
kanélküli-segélyen kívülre szorult ro-
konát – a kötet végén szereplő egyik
levélben, amit Tar a saját neve alatt
Kósa alpolgármesterének címzett, az
áll, hogy „a buszvégállomásnál egy
zúzapörkölt háromszáztizenöt forint
egy kenyérrel”, nagyon meg kell tehát
gondolni, mire költi az ember azt a
kevés pénzt.

Az építési vállalkozó aranybikás ja-
vaslatára nagyon is életszerű a válasz,
minek tenné be a lábát ilyen puccos
helyre, a szállóban is meghúzná ma-
gát riadtan egy sarokban vagy az ágy
alatt, „és csak akkor menne ki a szo-
bából, ha a folyosón nem jár senki”.
Kicsit mozgolódik Ede az ágy szélén,
amikor ideér, és azon tűnődik, van-e
kiút (nincs), majd amikor kioldozza a
cipőfűzőjét, megpillant egy legyet. El-

kezdi csapkodni, de nem találja el a
törülközővel. Kinyitja az ajtót, a légy
nem akar kiszállni, repked összevisz-
sza, rátelepszik az arcára. „Te hülye,
kiáltotta dühösen, neked akarok jót,
az életedet mentem meg, ha kirepülsz
innen, nem tudod felfogni? Itt nincs
semmi ennivaló neked se, nemhogy
neked! Aztán, mikor elfáradt a csap-
kodásban, hadonászásban, leült. Tu-
lajdonképpen mi baja ezzel a légygel?
Meg nem öl, gondolta, legfeljebb éhen
döglik majd, és leesik magától. Addig
is van valakije.”

Kevésbé időtállóak azok az írások,
amelyekben az író a hömpölygő hét-
köznapi közhelyszerű megközelí-
tésével operál. Az április negyedikéi
vita a söntéspult előtt (felszaba-
dulás, tankok, tribün stb.) vagy a
debreceni hegyépítés ötlete sokadik
utángondolása ugyanannak, és a
városban keringő mendemondák ol-
csó poénokkal társulnak („Magának
annyi az esze, mint egy japán tyúk-
nak... mert az is egy állat.”) Nem
túl szerencsések az álnevek (Habzsi,
Lövvő, Doki), maga a Potya kocsmá-
név is az, mesterkélte a névcsinálás,
de hát eléggé nagy lehetett annak
kockázata, hogy valaki magára is-
merjen az ismert helyszíneken. Na-
gyon töredékesek azok a szövegek,
amelyek egy-egy politikusi nyilat-
kozatot (Medgyessy Péter: „Tisztelem
a konzervatívokat, de a maradia-
kat nem”) vagy a Határ úti ingatlano-
k értékesítése, esetleg a Kölcsey
művközpont átépítése körül sorjáza-
nak, a tárcákat hétről hétre meg
kellett írni, érezni rajtuk a sietséget.
Ezt a műfajt általában a személyes
lendíti át a hagyományos publicisz-
tikai sopánkodásokon, az olyan egé-
szen különleges érzékű író, mint Tar
Sándor, ezzel tökéletesen tisztában

volt, a történetei mindig akkor fényesednek ki, amikor felbukkan egy-egy jellemző figura. Mint például Deák Gábor, a búskomor szabadkőműves. A felesége kérte meg az egyik törzsvendéget, vinné a férjét a csehóba, mert csak bámul kifelé a negyedikről, rossztól tart. Azért szabadkőműves, mert elbocsátották. Próbálják vizsgasztalni („Mi is szomorúak voltunk egy darabig, de aztán rátaláltunk az igaz útra, amelyik ide, a kocsmába vezet!”), de nem megy. Egy bonyolult bibliai példázat után megkérdik Deákot, mit tud. Azt feleli, semmit, falat rakni. Na, látod, mondják neki, ezért küldtek el.

Kétezer négy ószétől leülnek a történetek, jószerével csak és kizárólag építészeti, renoválási problémák szerepelnek a kocsmái terítéken, ami azért eléggé valószerűtlen. Az utolsó tárcsa 2005. január 11-én íródik (Tar 30-án halt meg), a városban készül az üveghegy, mert Debrecen Európa kulturális fővárosává avanszál, az üveghegyet egy japán alak tervezi, „ha arra a kis időre kiengedik a New York-i zárt osztályról”. Ha véget ér „a kulturális skizofrénia, kiviszik a Hortobágyra mindenesztül, délibábnak”. Amíg a város főterén lesz, átmegy alatta a villamos. Üveglifttel lehet majd felmenni a tetejébe, mondják az üvegviszaváltásban érdekelt szomszjas vendégek, onnan pedig „csekély térítés ellenében leugorhatsz a szökőkútba. Vagy mellé. Nyugdíjasoknak ingyen, csak egy alkalomra.”

A zárótárcával szemközti oldalon Szilágyi Lenke fotója látható, rajta egy galamb árnyalakjával. „Na, igyunk, gyűjtsük az üveget!” – ez Tar Sándor utolsó leírt mondata. Nem tudjuk, maradt-e utána olyan szöveg, ami nem jelent meg nyomtatásban. Nem

valószínű. Egész pályáját a pénztelenség és a menekülés jellemezte, amit írt, azért igyekezett gyorsan beszerezni a honoráriumot, mert volt hová tennie (két zsömlét vett, csak egyet evett meg, de egyet szégyellt venni, írja egy levélben). Kiadatlan írásokra, melyek hagyományos értelemben vett írói hagyatékat takarnának, nem nagyon kell számítani.

A 48 tárcsa mellett van két ráadáslevél 2003 októberéből és novemberéből a Vén Ede-kötet végén. Kilógnak a sorból, mégis fontosak, mert dokumentumértékűek, noha tartalmi mélységük nem számottevő. Kósa Lajos polgármester reflektált az *ÉS*-ben egy Tar-jegyzetre, ami a Városkép rovatban jelent meg. Az író említi a tónust: „Intelligens ember a földön fekvőbe már nem rúg bele” – jegyzi meg (a *vagy.hu* oldalán, mert a végeláthatatlan vitát már nem vitte be az *ÉS* szerkesztőségébe). Utána viszont keményen beleáll a méltatlan személyeskedésbe, melynek része az, hogy írói pályáját egy betiltással kezdte, és ott van Kósa „idétlen erotikus kalandjának híre” is. Az ezzel kapcsolatos kocsmabéli poénkodásokra mondja, hogy ilyen a nép, nem ártana őket megismerni. A másik levél magyarázó jegyzetek nélkül ma már jószerével felfejthetetlen, ez is válaszféle Turi Gábornak, Kósa helyettesének szintén egy *ÉS*-ben megjelent Tar-jegyzetre vonatkozó ellenvéleményre. A szerkesztő a zárszóban annyit tesz hozzá magyarázatképpen: Kósa és Turi is kioktató hangnemben kérték számon az író debreceni ügyekben hangoztatott véleményét. „Meglehet – jegyzi meg Porcsin Zsolt –, a távolabbi jövő olvasói számára Tar Sándor írásai őrzik meg Kósa és Turi majdnem lábjegyzetelendő nevét.”

A fordulat mozaikjai: vissza a valósághoz

Besorolhatatlan műfaj, György Péter könyve egy művészettörténeti fordulat elemzésével betört egy eddig úgyahogy elfogadott konszenzusba, és kimutatja annak tarthatatlanságát, ez az, amit a könyv „szerződés módosításnak” nevez. Ez röviden az én olvasatomban azt jelenti, hogy egy majd fél évszázados periódusban a művészetek jobbára önmagukkal, netán metafizikai struktúrákkal, izmusokkal voltak elfoglalva, és azt, hogy a jónépnek mi a baja, mi nyomorítja az életüket, mi a szenvedésük valósága – másra tartozik. Ezzel járt persze – megint az én olvasatom –, hogy ez az elfordulás a valóságtól, az élethazugságoktól, az emberi szenvedéstől, a hatalommal való ilyen-olyan kompromisszumot hozott magával, hol a seggnyalásig lesüllyedve, hol csak szemet hunyva az uralmi rendszerek álvalósága, hazugsága, sanyargató természete felett. (Persze mindennek ellenére születtek zseniális művek is, de most nem azokról van szó.) A könyv archeológiája e lassan lezáruló művészetgyakorlat történelmi darabjaiból kínál mozaikokat. Másrészt – ami fontosabb számomra – bemutatja, hogy ez így nem megy tovább: a „szerződés módosítás” azt jelenti, hogy a művészet kezd rájönni arra, hogy hivatása a valóság, az élet szenvedéstörténetébe való leszállás: absztrakció és metafizika helyett a realizmus valaminő újrafogalmazásának ideje jött el. Új szerződés a valósággal, a közönséggel, a művészi hivatással, annak szociológiai, történeti, korabe-

li és jelenbeli reflexióinak hihetetlen alaposságú vizsgálatával. A könyv tehát ennek az új trendnek ágyaz meg, annak, amit röviden „vissza a valósághoz” jelszóval illetnék. Ami azzal jár – mondja a könyv –, hogy mi is volt e majd százéves valóságkerülő út kompromisszuma: György Péter ugyanis a művészetek és a mindenkori hatalomhoz való viszony fordulatának kultúrtörténetét szálazza szét a háború előttől vagy Beckett harmincas éveiben született, eddig ismeretlen és izgalmas írásperformanszaitól a hidegháború, a szocializmus korabeli megalkuvás/lázadás históriáján át a jelenig. Szerteágazó vizsgálat, történet, felfedezés/leleplezés. Elemzésének magva a fordulat: a különböző izmusok (igazságkeresések) után az elmúlt harminc évben megindult a valós valóság feltárása – el az absztrakciótól, a stilizálástól, és vissza az élet itt-ott másképp megszenvedett vagy korábban elhazudott kemény realitásához. Hangsúlyozom: György Péter a művészeti, szociológiai, történeti, irodalomtörténeti és persze művészettörténeti fordulat mozaikjait rakja össze: *vissza a valósághoz*. Amiben benne van a jelenből már fájdalmasan látható egykori hazugságok, elhallgatások, stilizált tévedések és a rendszerek tudatos kiszolgálásának szégyene is. Mellékesen.

Hogy érthető legyen, miért húzom alá a fordulat elemzését, utalnék a Várban látható Londoni Iskola¹ dög-

¹ Bacon, Freud és a Londoni Iskola festésze-

benetesen „más” tárlatára, és a könyv e „másképp látás” elemzésére: ezek a művészek (Auerbach, Freud, Bacon) azt keresték fel, ami mindnyájunk napi tapasztalata; a test megnyomortítása, a személyiség elvesztése, az elhazudott valóság leleplezése és az igazi felmutatása. (Volt is néhány beszólás, hogy miért kell megtört, kizsigerelt testeket ábrázoló képeket a falakra akasztani a Nemzeti Galériában: hát ezért. Derüljön már fény a valóságra. Ne egymásnak írjanak, alkossanak a művész urak, hanem térjenek vissza a mindennapok emberi gondjaihoz, hazugságaihoz, lázadásaihoz. A művészet ősi hivatásához: a látszat helyett a valóságot kérem tisztelettel. Amiben persze benne van majd száz év hatalom kontra művészet (irodalom) harcának dicsérete, illetve hatalmat kiszolgáló művészet (irodalom) szarkasztikus (tudományos) leleplezése. A Londoni Iskola nagyszerű elemzése persze csak példa, a majd százéves, több szálon futó történet a *művészetek szabadságharca* (illetve: olykor cinikus fegyverletétele) vonalán fut, tán alább tudok néhány fordulópontot kiemelni a kultúrtörténeti-kritikai elemzéssorból. György Péter hihetetlen referenciaanyaggal dolgozik, a korabeli (olykor cinikus, máskor csak elhazudott) önprezentációk és másképp íródott elemzések halmazától alig tudom olvasni vizsgálódásait, folyton a lábjegyzetekre tévedek, melyek között olykor fontosabb tényekre, elemzésekre bukkanok, mint a főszövegben. Tudomány, eléggé fárasztó.

Vissza a valósághoz, mondtam magamban én is. A könyv világje-

lenséget vizsgál: azt, hogy a globális *artworld*-ben ki mikor és hogyan adta be a derekát, vagy lázadt a mindenkori hatalom ellenében. De – ismét csak illusztrációképp – Magyarhon művészetvilágából is elcsíp egy izgalmas fejezetet a *Neves férfiak egymás közt* című fejezetben: a memoárok korában élünk ma is, és György Péter végigveszi az utóbbi évek legfontosabbjait (Ortutay Gyula, Rónai György, Király István, Karinthy Ferenc, Gyarmati Fanni), naplókat, emlékezéseket – olykor Fodor András naplóbejegyzéseivel konfrontálódva. Nem mennek bele a némelykor szarkasztikus (kritikai) feltárásokba/elhazudásokba, csak megemlítem, hogy kellemes szórakozást kínál „múltfeldolgozás” címén a könyv, mármint a hazai tájakról. E szemlészésből Ortutay járt a legrosszabbul, akinek művét *A hiúság jegyében* címmel cincálja szét. Persze a három kötetről írottakat kritikások hosszú listája támasztja alá. De tegyem már hozzá, hogy Ortutay cinizmusa mély gyökereket vert a pesti folklórba, tagadják, hogy olvasták, kiröhögik, de beszólásait lépten-nyomon idézik – *habent sua fata libelli...*)

György Péter diapazonja átfogja az elhazudás birodalmából kivonulókat is, akik a valóság pártjára álltak, elszenvetdtek páriasorsukat, de kiáltottak, jóval a fordulat előtt. Felfedezéseket is találsz, például Szerb Jánost vagy a Korniss-féle *Naplót*, és természetesen Petri Györgyöt. Egy emelettel feljebb: Mészöly Miklós vagy Déry Tibor nevével. Mindezt azért említem, hogy a könyv teljességét illusztráljam. Nem ezekről akarok beszélni.

Hanem a könyv nagy dobásáról, a Londoni Iskoláról írottakról, illetve azon belül Lucian Freudról. Német zsidó emigránsleszármazottként Ang-

te, Magyar Nemzeti Galéria. *A Mozgó Világ* 2018. decemberi számában P. Szűcs Julianna *Unheimlich* címmel írt róla kritikát.

liában iskolát teremteni önmagában is hihetetlen csoda. De Freud – nagyapja nevével! – mégiscsak korunk legnagyobb festője lett, mondja György Péter, s mondom én is, aki hanyatt estem a képei előtt a Nemzeti Galériában: ilyet még nem láttam. Hiába, hogy Bacon volt az iskola *brandjének* alapítója, Freud az igazi zseni. Mondok egy példát. Freud *Festő és modell* (1986–1987) című képén felcseréli a konvenció által hordozott festő-akt viszonyt: a képen egy nő fest egy ruhátlan férfit, ráadásul a felülnézet és a szemmagasság összevonásával. Mert ugye megszoktuk, hogy az akt egy női test, a festő általában nincs jelen. Freud a testnek ezt a festészeti gyarmatosítását mondja fel, és megfordítja a viszonyt: aktként a férfitest a főszereplő, ráadásul némileg meggyötört állapotban, hatalmas péniszt láttatva a kép középpontjában. Forradalmi ez a megfordítás, amire Freud tudatosan törekedett. „A festő és modellje közti hatalmi helyzetnek, az emberi lények kiszolgáltatottságának felismerése és bemutatása az emberi lények kiszolgáltatottságának bemutatásával valósítható meg, s ez egyre több etikai, illetve a valóság feletti uralom politikájával összefüggő kérdést vet fel...” (Ezt a testfelszabadító mániát a festmények hatása alatt bolyongva magam is megírtam: <https://art7.hu/kepzo-es-iparmuveszet/>.) Freud forradalmi gesztusának forrására egyébként Fehér Dávid mutat rá: e felfedezéshez a kelet-európai bevándorlók, a menekültek, az ott élők testtapasztalata kellett indító robbanásként. (A kiállítás katalógusában ő sorolja a londoniak közé Lakner Lászlót...) György Péter meg beidézzi Courbet *A világ eredete* című (1866-os), botrányos-forradalmi, sokáig bujkáló képét, az ős-ős címszó alá.

Freud gesztusa tudatos lázadás volt. Nemcsak a valóság felé nyitás fordulata, hanem a festői szemléletmód, etikai hozzáállás és szakmai önkritika egyben. Az imént idézett képen a festőnő nem egy atelier-ben dolgozó, láthatóan művészszerpben ácsorgó figura, hanem egy mezítlábas, majdnem azt mondanám, laikus ecsetkezelő. Ez is hozzátartozik Freud valósághoz forduló lázadásához, és a Londoni Iskola etikájához. Ők (a modellek, vagyis az emberek) látnak így minket, amikor mi festjük őket-magunkat. Telitalálat.

E radikális testrealizmushoz (hm) vezető átmenetet Frank Auerbach képviseli. Ő is menekült, sztóriáját (halványan) Sebald *Kivándoroltak* elbeszélésciklusának negyedik, befejező darabja örökíti meg. (Az *Austerlitz* főszereplőjéhez hasonlóan gyermekkorában Auerbachot is Angliába menekítették...) Auerbach a káosz és a valóság találkozásának emberi arcait keresi. Portréi kaotikusak, és utcaképei ember formájúak. Lásd mondjuk *A műtermek felé* című (1990–1991) képét: ez a mű az expresszionizmus visszavétele. Ezenkívül Auerbach portréi az arc szenvedéstörténetei, a torzult vonások, a vastag színek felvitele, a fájdalom közönyössé stilizált bemutatása erősíti az elnyomás elviselhetetlenségét és sorvonalát. Az az érzésem, hogy a Londoni Iskolába Auerbach hozza be igazán az európai hagyományt. Nem véletlen, hogy Georg Baselitzhez szokás hasonlítani – ami mondjuk képtelenség, de média-konvenció... Oké, nekem mégis Freud marad a szívem csücske: ha Londoni Iskola, akkor Lucian Freud. A könyvet persze nem az én preferenciám írja, György Péter Auerbach festészetében az emigránslétet, a hontalansá-

got, a lélekben külföldre exportált holokauszttraumát vagy még inkább az identitás idegenben való reménytelen keresését mutatja be.

A kötet nívumáról Tandori után szabadon ezt mondanám: „egy talált tárgy megtisztítása”. Ez pedig a William Kentridge-dolgozat (*A hold másik oldalán*). Nem tudtam róla, nem tudtam, hogy ő a dél-afrikai apartheid elleni mozgalmak egyik aktivistája, hogy e sötét korszak multimédiás megörökítője. A könyv csupán egy képzet (sorozatot) mutat be, illetve elemez tőle (*Arc/Procession: Develop, Catch Up, Even Surpass*, 1989–1990). A repró nem épp szerencsés szemüveges vizsgálódásomnak, de amit kivehetek belőle, az összefoglalása az apartheid szenvedéstörténetének. Inkluzíve egy nő megerőszakolása. A kép címe és Kentridge aktivista létformája egyaránt a *Procession* (felvonulás, vonulás, körmenet stb.) jelenség köré építhető. Igen, a sowetói felkelés és vérengzés „*minimal art*”-ja, ha úgy tetszik. Fehérek fenn, feketék lenn a bányákban, majd börtönben, lelőve, kiirtva. Kentridge e létadottság költője, hogy úgy mondjam, bár csak a könyv szövegére támaszkodhatom, filmjeit, grafikáit nem ismerem.

Bár egyes szám első személyben fogalmaztam, mégis azt kell mondanom, hogy Afrikáról vagy akár Dél-Afrikáról az északi fehér kultúra nem akart tudomást venni. (György Péter joggal idézi Hegel lefitymáló szavait e kontinens érdektelenségéről, történelmi zérus értékéről. És ez így is maradt sokáig: pedig itt többszörös holokausztvariáns pergett a néhány figyelő szemei előtt, persze visszhang nélkül. Az érdektelenség diagnózisa csak Mandela szabadulása (1990) után, azaz utólag korrigálódott. Máig

nem egészen: kit érdekel ma Afrika? Legfeljebb a ruandai mészárlás, né tán a kínaiak kelet-afrikai „újgyarmatosítása” jut el tudatunk pereméig. Most György Péter egy radikális („realista”) szemtanút, protestáló művészt idéz meg, mondanám, ismeretlen kortársunkat „beszélteti”. Gesztus az elnyomás, pusztítás globális rendszerének bemutatására.

A könyv tán György Péter eddigi legjobbja: a művészettörténeti fordulat több helyszíni bemutatása, egyáltalán egy önvakító hipotézis megkérdőjelezése komoly tudományos tett. És csak a hitelesség kedvéért, e nyomozás, e fordulatjelenség legapróbb részletéig megy el: felejtett nevek, művek, elhazudott tények, dátumok, ma fellelhető reflexiók teljességének bemutatása nemcsak filológia: bevezetés az *up to date* művészettörténeti gondolkodás burjánzó gondolattömegébe.

Ha kekeckedni akarnék, akkor a kötet első fejezetének vadítóan elvont menetét említeném: vártam, hogy megmondja, mit akar ezzel a könyvvel – de csak kultúrfilozófiai műszavakat kapok, ígéreteket valamiről, amit, majd ha a kötetben elmélyedek, megértek. Hiányzik nekem az a jó angolszász szokás, hogy a szerző dolgozata elején néhány világos, egyszerű mondatban elmondja, mit miért és hogyan akarja. A felütés egyszerűsége hiányzik. Aztán jöhet a mélyfúrás, a sokféle elemzés. Szerencsére Kanton, Adornón, Habermason nevelkedtem, félig-meddig de kódoltam, mit is olvasok. Vagyis bele tudtam mélyedni ennek a könyvnek a kultúrtörténeti, művészetfilozófiai és történelmi újításaiba.

György Péter: Faustus Afrikában. Szerződés a valósággal. Budapest, 2018, Magvető Könyvkiadó. 320 oldal, 4999 forint.

Beszélgetések Szvák Gyuláról

Egy Oroszországról szóló könyv a témában tekintélyes szerzőtől mindenképpen érdekesnek ígérkezik. De ez a mű, alcíme ellenére (*Beszélgetések Oroszországról*) csak másodsorban szól Oroszországról, a középpontban ugyanis Szvák Gyula áll, a történész, az ELTE professor emeritusa, a magyarországi ruszisztika jeles szakembere, aki mögött negyvenéves pálya áll, és aki a tavalyi év februárjában 65 éves lett. A Gyóni Gábornak, az egyetemi tanszék vezetésében Szvák utódjának szerkesztésében megjelent kötetben az ünnepelt válogatott interjúit tették közzé.

A szerkesztő nem is nagyon köntörfalaz, az *Előszó*ban alig győzi sorolni Szvák érdemeit. Az 1990-es évek interjúi jelzik szakmai kiforrottságát és a közvélemény érdeklődését munkássága iránt. A szövegek nemcsak élelátásáról tanúskodnak, de a történeti látásmód intellektuális fölényéről is – mondja Gyóni, utalva Oroszország jelentőségének felismerésére. Utóbbi a szerkesztő az „akkoriban igencsak divatos, a pillanatot uraló közgazdasz/ politológus/újságíró szemlélettel” állítja szembe. Ilyen fajtát a Nagy Brehm nem ismer – mondták régebben ilyenkor, ugyanis nem találkoztam e három foglalkozás olyan közös vonásával, amelyre ez a homályos utalás érvényes lehetne. De éppen maguk a könyvben olvasható interjúk és Szvák interjúinak a kötet végén található jegyzéke mutatja, hogy például a napi- és hetilapok újságírói milyen affinitást mutattak az orosz téma iránt.

Érdeemes az idézett megjegyzés mögötti képet kicsit élesíteni. Nem holmi intellektuális fölényről van szó, hanem pusztán arról, hogy az érdeklődése, szakmája alapján – ahogy az egyik interjúban fogalmaz – vállaltan ruszofil Szvák, politikai fordulatoktól függetlenül, mindig fontosnak tartotta az orosz kapcsolatokat. Merőben más természetűek azonban az Oroszországgal foglalkozó történész ideái, mint a gazdasági, politikai, társadalom-lélektani realitások. A rendszer-váltás legeggyértelműbben a szovjet (természetes vulgarizálással: orosz) rendszerből való szabadulás örömét hozta. A magyar társadalom jelentős része számára a szovjet (orosz) függés nem egyszerűen idegen befolyást jelentett, hanem sokak közvetlen vagy közvetett ismeretei alapján egy számos tekintetben barbárnak látott hatalom befolyását, amelytől a megszabadulás ráadásul a negyvenéves, mindig is átlátható idealizálásnak és hazugságnak is véget vetett. Nem „csak” a kommunista rendszer, hanem az első és a második világháborúból hazahozott emlékek hagyománya, az 1944–45-ös felszabadulást kísérő erőszakhullám, de még a turista társasutazások során szerzett tapasztalatok is ott álltak az orosz- (szovjet-) fóbia mögött. Az, hogy a Szovjetunióval fennálló gazdasági viszony rendezése után Oroszország másféle alapon lehet fontos partner, evidenciának számított. Létezett azonban a két állam közötti pénzügyi elszámolás egy ideig rendezetlen ügye. Az pedig

brutális tévedés, amit Szvák az egyik 2010-es interjúban említ: „Utólag jól látható, hogy Magyarország [...] összességében jól jött ki ebből az együttélésből”, mármint a Szovjetunióval. A két összeomló gazdaság, a magyar és a szovjet korábbi állapotát így felidézni, finoman szólva is történelmietlen. Egyrészt mert a Szovjetunióval folytatott árucserre természetesen nem választható el a végső soron működésképtelennek bizonyuló szocialista gazdasági berendezkedéstől. Másrészt pedig azért, mert már a nyolcvanas években is nyílt diskurzus tárgya volt, hogy a magyar gazdaság fejlődésének mennyiben kerékkötője éppen a Szovjetunióba irányuló áruszállítás. A Szvák által említett, a Szovjetunió „megdolgozott piacára” szállított termékek egy valódi piacon jórészt eladhatatlanok voltak, és egyebek között éppen ez akadályozta negyven éven keresztül a magyar gazdaság világpiaci alkalmazkodását. Nemhogy jól jött ki Magyarországnak ebből az „együttélésből”, de beleragadt, a rendszerváltás után láthatóbbá váló gazdasági következményeknek ez volt az oka.

Az *Előszó* az ünnepeltet méltatva megemlíti Szvák Gyula vállalkozói tevékenységét. Kutatói és a még említendő szakmai szervező munkássága mellett Szvák a nyolcvanas évek végén, idővel igen sikeresnek bizonyuló könyvkiadói vállalkozásba is fogott, egy társával együtt Maecenas néven kiadót alapított. Az interjúkban vissza-visszatér erre, de többnyire azt emeli ki, hogy a kilencvenes évek közepére már terhes volt az ezzel járó menedzserigazgatói, bürokratikus feladat. Egy helyütt említi, hogy a vállalkozói tevékenység hosszabb távon is anyagi biztonságot teremtett számára. Arról nem esik szó, holott

egykoron nyilvánossá is vált, hogy a Maecenas két alapítója „életre-halálra” összeveszett, vitájuk részben jogi útra is terelődött. Az *Előszó* a történelmi pálya mellékágaként említi a kiadói munkát, de hozzáteszi: „Az életút egészét nézve persze egyáltalán nem mellékpálya.” Itt Szvák későbbi publikációkat, kiadványokat szervező munkásságára utal, de nincs szó az 1997-től működtetett Pannonica Kiadóról, amelynek legjelentősebb kiadványát viszont így idézi fel: „túlzás nélkül állítható, [hogy az 1999-től megjelent *Magyar Századok* könyvsorozat] az esztergomi Mária Valéria híd és a Nemzeti Színház újjáépítése [így!] mellett a magyar Millennium leginkább maradandó műve.” A Szvák vezette Ruszisztikai Központ is szerteágazó kiadói tevékenységet folytatott, illetve folytat, egyebek között Ruszisztikai Könyvek, Poszt-Szovjet Füzetek címmel jelennek meg sorozatok, de az interjúkban más kiadványok, fórumok szerkesztéséről is szó esik. Magyarul, a korábbi vállalkozóként szerzett ismeretek az interjúkból kibonthatóan, a tudományos jellegű kiadványok szervezésében is hasznosultak.

Az *Előszó* Szvákot méltató mondatai között kapott helyet az is: „Szervezői táalentumát dicséri a 2005-ben Oroszországban megrendezett magyar kulturális évad, amelynek kurátora volt.” A kulturális évadról több, a kötetben olvasható interjú is meglehetősen részletességgel számol be.

Érdekes módon az *Előszó* éppen csak érinti a ruszisztika intézményes elismerése érdekében tett, Szvák által – a könyv tanúsága szerint is – kiemelkedő jelentőségűnek tartott erőfeszítéseket. Nyilván Gyóni ezekről tud a legtöbbet, de kevésbé érzékeli,

hogy a kívülálló olvasó számára sok minden nem evidencia. Szvák viszont az interjúkban visszatérően elmondja: a ruszisztika szak szervezését még a nyolcvanas években kezdte el, a kilencvenes évek elején a Magyar Ruszisztikai Intézet önkéntes tudományos társaságként alakult meg, kitartó munkája eredményeként ebből lett 1995-re az ELTE önálló szervezeti egységeként, tanszékeként a Ruszisztikai Központ. Azt is büszkén idézi fel újra meg újra, hogy 2009-ben addigi teljesítménye elismerésével jelentette az orosz állami támogatással létrejött Ruszisztikai Módszertani Kabinet és Könyvtár, a térség első ilyen intézménye. Egyértelműen kitűnik az interjúkból: Szvák nélkül nem indult volna be 2010-ben az ELTE keretei között a ruszisztikai mesterszak sem, illetve az önálló Ruszisztikai Doktori Program. Előbbiben Oroszország-szakértő oklevelet lehet szerezni.

Leggyakrabban az orosz történelemről kérdezik Szvákot az interjúkban, pontosabban az oroszországi fordulatok megítéléséhez kért vélemény teremt alkalmat arra, hogy nézeteit a múltbeli gyökerekről kifejtse. Az egyik visszatérően hangoztatott tézise, hogy Oroszország európai ország, szemben sokak tévhitével vagy rosszindulatú beállítással, miszerint ázsiai volna. Világossá válik, e megállapításnak emocionálisan van jelentősége, mellette erős érvek szólnak, de homályban marad, mi is az elutasított ázsiai vonás érdemi tartalma, már azon túl, aminek létét maga Szvák is említi – amellet, hogy világos, sokak számára ez a kifejezés dehonosztáló. Ráadásul szövegei inkább megerősítik, mintsem cáfolják azt az interpretációt, miszerint az orosz tör-

ténelem a keleti (ebben az összefüggésben ez az ázsiai szinonimája) és a nyugati jelleg küzdelme, egymást váltó hulláma. Az orosz fejlődés hosszabb ideig nem tért el érdemben a nyugatihoz képest megkésett kelet-európaiától – fejt ki több interjúban. Nem az 1054-es egyházszakadás, a keleti és a nyugati kereszténység kettéválása jelentett elkanyarodást, hanem a tatár hatások és a bizánci ortodoxia összefonódása, hozzávetőlegesen 1200-tól. Az oroszok idővel hatalmas területeket meghódítva erős, önálló államot építettek ki, persze hol ilyen, hol olyan hatásokat integrálva, de végeredményben keleti, ázsiai minták erős nyomaival – mondja. Közben a tatárok pusztítanak, az orosz uralkodók tőlük veszik át például a hatalomgyakorlás módszereit. Egy helyen Szvák úgy foglalja össze véleményét: Oroszország csak annyit vesz át a külső hatásokból, amennyi a belső rendet alapjaiban nem változtatja meg. „Tény azonban – mondja máshol –, hogy a »jó« cárok végül mindig az európai haladás állandó oppozíciójával, az apparátussal kötöttek kompromisszumot.”

Ugyancsak az oroszországi változások tételik fel az interjúvolókkal a kérdést: mi következik az orosz attitűdből, hagyományokból. Az *Előszó* is említi, mert Szvák többször is idézi V. O. Klucsevszkij megállapítását, miszerint a birodalom területe és az alattvalók szabadsága fordítottan arányos. Ez ilyen lakonikus tömörségben nem magyaráz semmit, legfeljebb azt érzékelteti, mintha az alattvalók a birodalmi nagyság jegyében készek jogaikról lemondani is. Többet mond a pravoszláv kultúrkör vallási kiválasztottságtudatnak, a messianisztikus nemzeti szerepvállalásnak

az említése, amelyek – mondja Szvák – nehézségek nélkül mentődtek át a szovjet időszak világforradalmi küldetésstudatába. Az ázsiai vagy európai kérdés aspektusából is érdekes, hogy Szvák egy 1990-es interjúból azt fogalmazza meg: az újjászerveződő orosz nacionalizmus nem egyszerűen a szovjet diktatúra ellenhatása, hanem a polgári jogállam elutasítása, a monarchikus jellegű, rendpárti fordulat lehetősége is. 1998-ban nyilatkozta: „Az orosz társadalomban óriási az igény a rend iránt. [...] Ha az a kérdés, hogy elkerülhetetlen-e a diktatúra vagy sem, akkor én azt választom, hogy nem. [...] Választani csak között lehet, hogy ez az abszolutizmus despotikus vagy felvilágosult legyen-e.” És végül e témában álljon itt egy 2013-as, meglehetősen optimista prófécia az orosz–magyar kapcsolatokról: Oroszország „...a »közös

ázsiai identitás« alapján sosem lesz aranytojást tojó üzleti partnerünk. [...] (Neo)horthystákkal sem fognak sohasem parolázni.”

Az interjúk kötetbe gyűjtése nem mondható telitalálatnak. Az egyes beszélgetések a maguk idején lehetnek bármilyen jók, informatívak, mivel a tematika sok eleme állandó, a sok év darabjai jelentős tartalmi, sőt sokszor szövegszerű átfedést mutatnak. Ha néhány jelentősebb interjú, amelyekkel lényegében a mostani mű szinte minden fontos gondolata prezentálható, és Szvák rövidebb dolgozatai, cikkei közül áll össze egy kötet, az olvasó és az ünnepelet is jobban járt volna.

Szvák Gyula: „Nem lelkendezhetek főállásban”. Beszélgetések Oroszországról. Szerkesztette **Gyóni Gábor**. Budapest, 2018, Gondolat Kiadó. 220 oldal, 2500 forint.

ról, ról

Radics Viktória

Szappanocska

Jók ezek a novellák, nagyon jók, Bán Zsófia az elsők között van a tárca, a novella meg az esszé műfajában, és ha szabad fokozni: akkor a legjobb, amikor ezeket a műfajokat keveri, csipetnyi tanulmánnyal megbolondítja, amikor a művészeteket is vegyíti, képeket (reprókat) illeszt a szövegbe, és festményekről, fotográfiairól, zenéről, filmekről beszél. A tanulmány-, esszé- és novelláskötetek is összetartoznak, simán együtt olvashatók, ami azt jelenti, hogy stúdium, gondolkodás és rögtönzés,

a nyelvvel és a képekkel való játék, a nyelv eszközként és célként való használata szerencsésen összeférnek nála. Ezt a *passzázst* jelentős esztétikai, kulturális (és irodalmi) eseménynek tartom, de a bekezdés eleji fokozás azzal a feltétellel érvényes, ha a bonyolultságot előnyben részesítjük az egyszerűséggel szemben.

Szofisztikáltak ezek a novellák, befogadásuk akadályozott, többször vissza kell térni egy-egy mondatra, újraolvasni a darabot, ami a mai automatikus információnyelés korá-

ban a művészet szempontjából előny. Vállalnunk kell, hogy szükségünk van erre a médiumra, a művészetre, és megéri a fáradságot. A szövegek becsalogatnak a kommunikációs aktusba, mert mindazonáltal nem túlbonyolítottak, ellenben precízen kidolgozottak és rendezettek. Az intuíció szeszélyeit a tudatosság átfésüli (Bán Zsófia az inkább kihúzó, mint hozzátoldó írók közé tartozik), és az alkati szerénység nem enged a szövegtérbe harsány nyelvi vagy képi effektusokat, ámbár amiként az arrogancia, úgy a simulékonyság és az esztétizálás sem jellemzi ezt a prózairói alkatot. Bán Zsófia nem szépít, óvakodik a súlyos eufemizmusoktól, ez eldöntött dolog nála, és az új kötetben a kedélyeskedés is elmarad, ami az *Esti iskolában* nyomokban még jelen volt. Egy fegyelmezett személyiség ír könnyű kézzel nehéz dolgokról, amelyeket elszenvedett, vagy empatikusan átérzi őket, és a sajátjának veszi. Ebből a kötetből érzelmileg nyitottnak érzékelem őt.

Nem intellektuális problémák ezek a nehéz ügyek, hanem egyszer csak megtörténnek velünk, az élet hozza őket, és nincs recept a megoldásukra. Az egyetemi docens, a szexmunkás, a művész, a gyerek, a néni, a villanyszerelő, a masszórő demokratikusan tanácsstalanok. Az élet titkai nyilvánulnak meg minden egyes privát problémánkban, nem egyszer sötét színekben, néha mulatságosan, és nincs az a vallási, esztétikai, társadalmi szemlélet, mely feloldaná őket; az igazságtalanságok, bajok alapvetően metafizikai jellegűek, bár a társadalmi egyenlőtlenség jócskán megfejeji őket.

Olyanok ezek a „nehéz dolgok”, mint a szappanba öntött beton Eper-

jesi Ágnes installációján. Egy autista fiú mindennap a kezében szorongat, váj, kapar egy-egy szappant – ez az ő vágya, akarata, intuíciója, ennek a kényszerselekedetnek nincs intellektuális magyarázata, csak művésziileg lehetséges kihozni belőle valamit. Eperjesi Ágnes a *D. 365 napja* című alkotásában egy Dávid nevű beteg fiatalember szappanjainak kaparásait megtisztította, és betont öntött a hasadékokba, lyukakba, majd a még mindig illatozó szappanokat sorjában kirakta egy nagy betonlap asztalra. Bán Zsófia írt erről, ehhez egy novellát, a kötet innét kapta a címét: *Szabad lélegezni!* A novella olyan remek lett, mint a képzőművészeti alkotás, noha az alapozó történet teljesen megváltozott, az író csak a struktúráját őrizte meg, de azt nagyon. A novellában kidomborodik az, ami az installációban nem jut kifejezésre, mert ehhez szavak kellenek: az anyaság. A novellában az anyai szeretet támogatja meg a „szappanocskát” (én így neveztem gyerekkoromban egy játékomat), az anya a szívével megérti autista gyerekének egész bonyolult, zárt pszichéjét, és mindent megtesz a bolond szappanvágy kielégítéséért. Az író nő nagyon szegény családba, falusi közegbe helyezi a „cselekményt”, és ezáltal annál mélyebbre tud menni mind a beteg gyerek, mind az anyja ábrázolásában. A novella egyébként az inspirációt jelentő installáció nélkül is követhető, autonóm mű, s ezzel együtt a művészi együttműködés szép példája. (A kötet borítóján is Eperjesi kiállításának egy részlete látható.) A szövegnek van szociológiai, lélektani és metafizikai dimenziója is, ez utóbbi a betegség képében kerül napvilágra, mint A *Voyager-*

aranylemez című novellában is, mely a kötet második legerősebb darabja, és a *Mint a fák* címűben, de másutt is ez az originális írói megfigyelés vagy intuíció sűríti be a szöveget: a betegség mint metafizikum (nem metafora), vagyis metafizikai bal- eset, baj, föltárult seb, amin nem lehet segíteni, hanem ami nekünk, a még valamivel épebbeken segít, ha törődünk vele, s tükröződünk benne.

A női és anyai törődés, gondoskodás (és töredelem) elmélyült, bár kritikai szavakkal nehezen körülírható felfogása, illetve egyfajta női tudás kerül helyre ezekben a novellákban. Szó se róla, a taszító asszony, a rettenetes nőszemély is megjelenik a novellákban, a feminitás idealizációjának semmi jele. A női bölcsesség diszkrét, hivalkodás és a „nőiesség” köz- helyes stílusjegyeinek vagy tartalmi elemeinek a fitogtatása nélkül kerül színre. Alighanem csak így lehet jó női irodalmat csinálni: ha nem erőltetjük, ha a női tudás (ez a könyv meggyőzött meglétéről) magától itatja át a szöveget, és ha a nőiség többoldalú, elfogulatlan ábrázolása sikerül. Ha a női érzelmi bölcsesség visszája, a tudatlanság, a giccsesség, a behódolás, a kiszolgáltatottság is megjelenik – ez most számos novel- lában megtörténik, mint például a *Victoria's Secret*-ben és a *Dög*-*gluk*-ban.

Bán Zsófia szellemiségében erős társadalomkritikai attitűd is van, de nem engedi meg, hogy a prózájában ez tendenciává, „előre megfontolt szándékká” váljék. E téren sem tűr meg blikkfangosságot, poentírozást, nem kívánja „eladni” a prózáját, ha- nem, mint jeleztem, „nehezíti” a ha- tást, eltéríti a jelentésformálódást a csattanó lehetséges gócpontjaitól, mert másként, „halkan” gondol-

kodik, és ezt a perszonális mássá- got a prózaírásban realizálja is. A „minden másként van és másként történik, mint ahogy gondolnánk vagy képzelnénk”-féle szemlélet élő példája a *Szinte jó* című novella, amelyben egy múlt századi párizsi különcöt és egy elég átlagos mai pesti férfigurát, két munkást hoz össze, és a szövegalakulás során az, ami bizarr, megmutatja univerzális ábrázatát. De mi az, hogy „átlagos”? Bán Zsófia szegényábrázolása azért jó, mert nincs olyan, hogy „szegény” – mintha valahol mindannyian azok lennénk, ki anyagilag, ki szellemi- leg, ki agyilag. A sajnos elég karakterisztikus magyar vircsaft bemu- tatása persze közel áll hozzánk, a brutalitás nyelvileg is megjelenik (mértékkel), a magyar közeg egye- nest vulgárisnak mondható, de itt is érik meglepetések az edzett olva- sót, nem hittem el például azt, ami a *Delfinshow* című tárca témája, és amikor utánanézttem a neten, tény- valónak bizonyult. (Ez nem magyar specialitás, de ahogy a szöveg meg- toldja, az már igen.)

A magyarországi helyzet pocsék- ságát nem ordítja a fülünkbe ez a próza, hanem csak suttogja, és így közelebb, testközelben érezzük ma- gunkhoz a hazánkat ebben az álla- potában, amilyenben tegnap volt, mert ma már még rosszabb. A *Nap aktív vidéke* a konténerekbe zárt menekültekről és magyar fogadtatá- sukról szól, *Az elvackolódás módjai* a mindennapi magyar xenofóbiáról, a *Torta* meg az *Ida* a ránk száradt történelmi vérről, és mint mondtam, képbe kerül a magyar vidék, a sze- gények meg a gazdagok is, és a kö- zéposztály, akik könyveket olvasunk és konferenciákra járunk. Ha össze-

olvasnám ezt a könyvet a többi kötet novelláival és esszéivel, tágulna a társadalmi panoráma – azonban rögtön szögezzük le, hogy Bán Zsófia nem realista író.

Nem mimetikus, nem az ő írói dolga a valóságábrázolás, a realisztikusabb részletek is átcsúsznak szürreálba, elmozdulnak a karikírozott groteszk felé. Ezek az elmozdulások, eltérések, amelyek a nagyszerű hasonlatokban is megjelennek, de sose válnak végletessé, és nem vezetnek át egy fantasztikus világba, ezek alkotják szerintem ennek a prózának a lényegét. Ezekhez a trükkökhöz szükséges a legnagyobb finomság és elszántság együttese, pont úgy, ahogy a *Kocsonyadolog* és a *Rohanunk a f***ba!* kislánykája billen meg. A megrendülés pillanatai ezek, kiköppenünk a régi kerékvágásból, vagy kihúzzák a talpunk alól a szőnyeget. A „meglepetés” a novella mint olyan poétikai jegye, Bán Zsófiánál azonban különleges írói technikával, akárha mozsárban megtörve, szétszórta, darabosan és reflektáltan kapjuk meg a megrendülésadagunkat, ami elgondolkodtat anélkül, hogy érzelmileg érintetlenül hagyna. Szép példa erre a *Mint a fák* betegségábrázolása. Örvénylést is elő tud idézni ez a mozsártechnika, mint a *Helyszínelés* esetében.

Az ellentétek, a képek és szövegek, az idő és tér távoli pontjai közti interferenciák jelentésviharzást okozhatnak, az *Hôtel de l'Univers* című, csak a fényképekkel együtt működő novellában az én olvasatomban megnyílik egy transzcendens átjáró az időn keresztül, és az író eléri azt, hogy a közölt százéves, kopott fekete-fehér fotográfiákból a szemek ránk süssenek és mondjanak vala-

mit. A *Voyager-aranylemez*ben kép nélkül is létrejön hasonló megelevenítő hatás, téridőátmetszés, pedig ebben a két novellában semmi szürreál nincs, mi több, konkrét faktuális elemekkel dolgozik a szerző, akinek a kombinatorikus készségét (ami játék) dicséret illeti.

Jó humora is van, nem nagy, kis humor, ami ironikusan gyűrűzik itt is, ott is, olykor kicsattan, mint a *Döglukban* vagy az *Oroszlánt fürdető férfiben*, és a szellemesség a formaképzésre is jellemző – ezekből a kvalitásokból meg a játékosságból származnak a formakísérletek, ennek köszönhető, hogy esszé, tárcs, novella és tanulmány érintkeznek és átnyúlnak egymásba. A kérdés mint hangoltság is olyan minőség Bán Zsófiánál (és okosak a kérdések), ami kutatásra és kreálásra sarkall. Csupa kérdés az *Hôtel de l'Univers* meg a legtöbb darab; az író sem tudja a megfejtést, ami rámarad az olvasóra. A kérdések olykor viccek: „miért kell mindenkinek magának öngyilkosnak lennie, dohogott Pepe, hol van az kőbe vésve, miért ne kérhetnénk meg valamelyik barátunkat (barátnőnket)”.

Felfedezések is vannak a könyvben, mert persze ez az írás indítéka, így az említett installáció és más festmények, fotográfiák, ábrák, illatok felfedezése, Budapest zugainak, Zürichnek és más városoknak, egyáltalán az embereknek a felfedezése, vagy épp az engem megnevetető kocsonyáé. Így szól a *Kocsonyadolog* zárzata (amelyben egy kislány remeg, mint a kocsonya): „És persze az is van, hogy most akkor kell-e bele fokhagyma vagy nem kell, de a kocsonya alapvetően a túlélés, a megmenekülés, a szerencsés kimenetel,

a boldogan élnek, míg meg nem haltak, de legalábbis éltek, és csak aztán haltak meg. // És hát kell bele fokhagyma.” Ez is nevezhető „női bölcsességnek”, amire hál’ istennek sok példa van a novellákban. Kerülöm a „nőirodalom” fogalmát, de ha használnám, hozzáfűzném, hogy immár eljutott a humorosan önironikus, pátosz- és tendenciamentes, szabad fázisába.

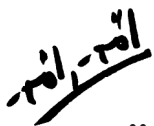
Ebben a könyvben a betegek és a történelmi sérültek szenvedése is pátosz nélkül kerül az olvasó elé, a megrendülés pedig reflexív. Mi történt Anci nénivel fiatalkorában a lágerben, melyik lágerben, és ezt hogy meséljük el a gyerekeknek? (*Torta*). Mit tud egy alig beszélő értelmi fogyatékos (*Lehet lélegezni!*, *A Voyager-aranylemezt*)? Milyen karakterek ezek a honi úrgazdagok (*Delfinshow*, *Az elvackolódás módjai*)? Mi történik a prostituáltakkal, és mi megy végbe bennük (*Victoria’s Secret*)? Hogyan történik meg a migránssá válás (*A Nap aktív vidéke*)? Sorolhatnám sokáig. Lehetséges-e felkészülni a halálra (*Mint a fák*)?

Én nem tettem volna felkiáltójelet sem a könyv, sem a címadó novella címe után. Az, hogy *lehet lélegezni*, nem felszólítás, nem is öröm, talán csak megkönnyebbülés (lehetne). A novellák mentesek minden (el)utasító vagy hitbuzgalmi attitűdtől, nincs olyan élük, ami bármire felszólítana, nincsenek bennük kitoró szenvedélyek, nagy érzelmek (csak jelek, kis epizódok utalnak rájuk visszafogottan), a csöndben fortyognak a súlyos dolgok, és kis jelek árulkodnak a nagy eseményekről.

A *Voyager-aranylemez* miniatűr kópiája a jelekkel és ábrákkal lehetne a könyv emblémája. A már többször említett női okosság is ilyen piciny mozzanatokban nyilvánul meg, mint amivel a könyv zárul: „Lenéz, észreveszi, hogy a fájó térdénél leszaladt egy szem a harisnyáján, benyálazza a mutatóujját, és a szaladás irányába keni. Semmi értelme, gondolja, otthon majd úgyis kidobja.”

Visszatérek a könyv borítójára (Pintér József tervezte). Elsőre egyáltalán nem láttam szépnek, azonban amikor elolvastam a szappanos novellát, eszembe jutott a saját gyerekkori játékomból, majd a neten utánanézttem Eperjesi Ágnes installációjának, és nagyot fordult a véleményem. A betonnal töltött szappanokban van valami irritáló, a két anyag összeférhetetlen. Látszanak a szappanokban D., illetve Robika kaparásai, a körmök vésetei, az ujjbegy vájatai, pöckölései; kezdetleges, eldobható kis kreációk ezek, az ősemberek pattintott köveihez hasonlítanak. A beton pedig csúf. Nincs is színe, a tapintása kellemetlen. A szappan anyaga se valami nemes. Faggyú, zsír, olaj, lúg. A kiállítótermeket állítólag orrfacsaró, édeskés pipereszag töltötte be. Be kell fogadni és feldolgozni ezeket az esztétikai, érzéki kvalitásokat, sorskivonatokat, ha érteni akarjuk a világot, egymást és az irodalmat, amint megtalálja a helyét a művészeteken belül.

Bán Zsófia: *Lehet lélegezni!* Budapest, 2018, Magvető. 152 oldal, 3499 forint.

Önportré két korszak tükrében

Aki rendszeresen hallgat klasszikus zenét, tudja, nemcsak az kompozíció, amikor a zeneszerző hangokat helyez egymás mellé, hogy abból darab kerekedjék. Kompozíció születik akkor is, ha a szokványos gondolkodás sablonjaitól szabadulni törekvő, kreatív előadó összeállít egy eredeti koncepciójú, sugallatos hangversenyt vagy hanglemezt – a kettő sokszor összefügg: koncertből lesz lemez, lemezből lesz koncert –, amelynek műsorán váratlan, figyelemfelkeltő, új összefüggések felfedezésére serkentő rendben kerülnek egymás mellé a művek.

A fiatal, de már jelentős pályát maga mögött tudó csellista, *Rohmann Ditta* (1983) ama muzsikusok közé tartozik, akik kerülnek a konvenciót, új ösvényeket keresnek. Nemrég lemeze jelent meg a Hungaroton kiadásában, ezen a megszólaló művek háromféle értelemben is koherens csoportot alkotnak: először is valamennyi szólókompozíció, tehát benne az előadó független mindenfajta partneri közreműködéstől, szabadon kibontakozva önmagát adhatja, másodsor valamennyi mű magyar, és végül valamennyi darab a modern repertoár része – a 20. és 21. században élt/élő alkotóktól származik.

Ez a hanglemezműsor nagyon markánsan *kompozíció*: igen tudatosan „össze van rakva”, hiszen a műveket sok-sok hasonlóság kapcsolja össze. Mégis tagolt és sokelemű a hangokból kialakuló szerkezet, hiszen a be-

vezetőül elhangzó monumentális alkotás, Kodály *Szólószonátája* (op. 8 – 1915) után számos rövidebb darab követi egymást, hosszabb mű felé csak egyetlen másik, hasonló műfajú opus, Ligeti György kéttételes *Csellószonátája* (1948–1953) megszólaltatásakor fordul ismét az előadó. E két nagyobb, szilárd tömb mellett és után számos zenei mondat, sóhaj, gondolat, gesztus sorakozik – a tömörség, a jelzésszerű fogalmazás vagy néha éppen a töredékesség vállalása jegyében. Dukay Barnabás (1950), Eötvös Péter (1944) és Kurtág György (1926) zenéi ezek, melyeket a csellista úgy rendezett el, hogy a folyamatot mindvégig központozásszerűen Kurtág leheletnyi albumlaptételei tagolják.

Az egész együtt nagyon frappáns: szinte pontosan egy óra, melynek során a csellista a zeneszerzők segítségével, ugyanakkor az ő műveik szolgálatában, a lehető legszemélyesebb módon tárhatja fel előadói egyénisége rejtett zugait. Sőt egy Eötvös- és egy Kurtág-darabban szöveget recitálva még színészi teljesítményt is nyújthat. Ugyanakkor csellistaként is összes kártyáját kiteríti: ezek a művek gyakorlatilag mindent bemutatnak, amire a csellista egyedül, partner nélkül képes lehet: a szinte lehetetlent nem ismerő virtuozitást (Kodály *Szólószonátája* a csellisták egyik legnehezebb próbatétele, amely seregnyi szokatlan és alig kivitelezhető technikai mutatványra kényszeríti az előadót), a dinamika

és a hangszínek széles skáláját, lassú és sebes játékot, mélázó szemlélődést és vad indulatot.

Nem sokkal a lemez megjelenését követően Rohmann Ditta hangversenyt adott a Zeneakadémia Solti-termében. A koncertet értelmezhetjük lemezbemutatóként is, hiszen a CD valamennyi műsorszámát megszólalt az est folyamán. A tömör, egyórás lemezprogrammal azonban kezdeni kellett valamit, hogy szünettel tagolt, egész estés hangverseny alapanyagává válhasson. Rohmann Ditta azt a megoldást választotta, hogy az első részben egyedül Kodály hatalmas *Szólószonátáját* adta elő. A háromtétéles mű maga grandiózus arányaival, rendkívüli nehézségével és indulatainak elementáris erejével tökéletesen alkalmas is arra, hogy egyedül töltsön ki egy hangversenyfélért. A szünet után azonban, a lemez további részét megszólaltatva többletként hozzáadott a CD műsorához még négy kompozíciót, a francia keresztnevei ellenére itáliai Joseph Marie Clément Ferdinand dall'Abaco négy *Capriccióját*, s ezeket éppen úgy „központozó” szereppel, vagy ha tetszik, kontrasztanyagként ékelte a 20–21. századi magyar művek közé, mint Kurtág tétéleit.

Dall'Abaco 18. századi csellista és zeneszerző volt. Neve és munkássága a mai közönség számára jószerével ismeretlen: negyvenhat éve járok rendszeresen koncertre, de nem emlékszem, hogy hangversenyen vagy hanglemezen egyszer is találkoztam volna műveivel. Pedig sokat írt: mintegy negyven csellószonátát, tucatnyi capricciót és más darabokat. Rendkívül hosszú élettel ajándékozta meg a sors: kilencvenöt évet élt, 1710-től 1805-ig, de zenéjéről azt ol-

vashatjuk, hogy az mindvégig megőrizte a barokk stílus jellegzetességeit – annak ellenére, hogy a szerző halálakor már javában benne járunk az érett bécsi klasszikában: Mozart tizennégy éve halott, Haydn életéből már csak négy év van hátra. Most hallott capricciói színes, változatos, karaktergazdag barokk szólódarabok, melyek – nem hiába volt csellista a szerzőjük – kitűnő lehetőségeket tartogatnak a hangszeres előadó számára.

Rohmann Ditta hangversenyének mindenekelőtt igen határozott atmoszférája volt. Megteremtette ezt már az is, hogy a csellista egymaga lépett a pódiumra, de az is hozzásegítette a közönséget a koncentrációhoz, hogy az est során igen takarékosan bántak a fénnel: a modern magyar darabokat szinte végig majdnem teljes sötétségben hallgattuk, a dall'Abaco capricciók megszólalásakor pedig csupán gyér sugarak világították meg az előadót. (A magyar darabok hallgatása közben uralkodó sötétség miatt persze a közönség nem tudta, mikor mit hall, de talán ez is része volt az elképzelésnek.) Mindez külsőséges eszközökkel sugallta egy alapvetően az elmélyülés gesztusát célzó előadói magatartás jelenlétét (és ugyanebben az értelemben hatott, hogy Rohmann Ditta az egyes számok közötti taps mellőzését is kérte), de kétségtelen, hogy a hallott produkciók benső tulajdonságai is a koncentráció, az átszellemültség atmoszféráját teremtették meg – immár primeren zenei eszközökkel.

Kodálynál persze az elmélyültség mellett akad a zenének még egy másik jellegzetessége, amely szinte mellbe vágja a hallgatót: a *Szólószonáta*, a zeneszerzőnek ez a viszony-

lag korai darabja (harminchárom évesen írta) rendkívüli indulatokat szabadít fel, tételeiből hihetetlen energia árad, gesztusai sokszor elementárisak, sőt nyersék és vadak. Ez Kodálytól, aki későbbi életművében oly sokszor a fegyelem, az önmérséklet, a tartás példáját állítja hallgatói elé, lenyűgöző hatású. El is várjuk tehát az előadótól, hogy lenyűgözően játssza a darabot: egy jó *Szólószonáta*-tolmácsolásnak torkon kell ragadnia, székhez kell szegeznie a hallgatót. Ez az élmény itt és most megszületett: Rohmann Ditta mindenekelőtt hangszeres értelemben, technikailag tökéletesen birtokolja a rendkívül nehéz mű minden részletét – e hangszeres biztonság pedig lehetőséget teremt számára ahhoz, hogy felszabadultan átadja magát a mű indulatainak, amelyek nagy erővel érvényesültek előadásában.

Dall'Abaco capriccióit barokk vonóval, a régi zenéhez illő hangképzéssel, a romantikus és 20. századi repertoárban megszokottnál jóval csekélyebb vibratóval, élénken tagolva, életteli hangsúlyozással játszotta Rohmann Ditta. Előadásában meghatározó szerephez jutott a művek tematikus és karakterbeli gazdagsága, mindenekelőtt azon-

ban a kifejezőmód beszédes, szabad jellege: értelmezésében a capricciók retorikus tételekként hatottak. Ami a magyar szerzők, Dukay, Eötvös, Kurtág és Ligeti tételeit illeti (Dukay: *A hit mindenhatóságának keresztútja*; *Láttam Uramat a szívem szemével*; Eötvös: *Two Poems to Polly*; Kurtág: *Jelek, játékok és üzenetek*, 15., *Szókratész búcsúja*; 6., *Message-consolation à Christian Sutter*; 9., Pilinszky János: *Gérard de Nerval*; 16., *Schatten*; 10., *Népdalféle*), ezekről Ligeti kéttételes *Csellószonátája* levált mint Bartókot követő stílusú és hangvételű, a népzenei ihletésből sokat merítő mű – ezt Rohmann Ditta ízes hangsúlyokkal, a zeneszerző lassan születőformálódó modern stílusa és a népiesség sajátos keverékét érvényesítő olvasatban tolmácsolta –, a három mai magyar komponista rövidebb tételeiben pedig meghatározónak bizonyult értelmezésben a zene gesztusvilága, a tagolás, a hangsúlyok, a hangszínek, a csendek szerepe, mindaz tehát, ami ezeket a műveket „hangzó költészetté” avatja.

Rohmann Ditta hangversenye, Zeneakadémia, Solti-terem, 2018. december 4.

Rossz közérzet

Enyedi Ildikó 2011-ben végzett filmrendezői osztálya, két állami finanszírozási konstrukció között a pad alá esve, mivel sem a már megszűnt MMKA, sem a támogatásokat még nem osztó Magyar Nemzeti Filmalap széktámlájába nem tudott kapaszkodni, önálló szkeccsfüzérrel mutatkozott be: ez volt a *Nekem Budapest (2013)*. A szkeccsfilm két legemlékezetesebb epizódjának direktora az osztály legtüreletlenebb – emiatt is legígéretesebb – rendezőjének diplomafilmjében instruktorként és főszereplőként hozta össze a 2014-es év legváratlanabb magyar filmsikerét, a *VAN valami furcsa és megmagyarázhatatlant*. A *VAN* a pályakezdő értelmiségiek közérzetfilmjeként 65 ezer mozinézőt szegezett a székbe, filmzenéje és koncertjei külön pályát futottak – olyannyira, hogy lényegében a soha fel nem osztatott VAN Filmzenekar tartotta egyben hosszú éveken át azt a hangulatot, társaságot és elszántságot, amely immár a Filmalap (valamint más magyar és francia produkciós partnerek) támogatásával egy átlagos magyar filmbüdzséből jóval átlagon felüli alkotást tett le az asztalra 2018-ban: Reisz Gábor második nagyjátékfilmjét, a *Rossz verseket*.

Önmagában is kész csoda, hogy egy több év távlatából már a főhős depresszív vonásaival, talajvesztettségével, érzelmi és szellemi bizonytalanságának közvetítésével kitűnő mozifilm zajos sikert arathatott – kultuszfilmmé válását az előbbieik csakúgy, mint a kitűnő zene, a film-

nyelvi bravúrok, az életszerű helyzetkomikum jelenetei és a fájdalmasan humoros dialógusok alapozták meg. A *VAN* után keresztül előtt álltak az alkotók, s leginkább az igazi *auteur* filmesként a kamerától a forgatókönyvön át a zenéig, a vágástól a látványig többé-kevésbé mindent kézben tartó Reisz Gábor: az „így jöttem” filmek személyes hangvétele és nyelvi játékosságát folytatja, avagy a felismerhető szerzői kézjegyű műfaji filmek felé kacsingat. Rövid- és dokumentumfilmjeinek következetesen sorjázó motívumkincese és formai elemei – amelyek a két nagyjátékfilmben is visszaköszönek –, a bennük eredendően ott rejlő személyesség, az elhagyott tárgyakhoz és emlékekhez, azok újraértelmezéséhez, újbóli megéléséhez való ragaszkodás talán az előbit sejtette. Mégis azzal a szándékkal vágott neki a Cinéfondation Residence fél-éves párizsi ösztöndíjprogramjának, hogy egy film noir forgatókönyvet ír: a sötét sarkok, coeni milió, krimibe illő események és személyes élmények egyvelegét. Már az első délutánon kiderült azonban, hogy az utóbbiak győzedelmeskednek. A *Rossz versek* első jelenete tehát, amelyben egy párizsi park padján, könnyeket hullató felhők alatt Anna, a főhős szerelme épp kiadja Tamás útját, egy belső szakítástörténet kivetülése is: a szerző a könnyű út helyett a nehezet, a járatlan, de kikövezett helyett a járt, de kacsaringóst, sok irányba vezetőt választja. Talán kényszerből is, mert nincs igazán

döntési helyzetben. És végül ez bizonyul a legkönnyebbnek, mert itt a filmet ismét az élet írja, és nem egyenletesre vágott, centire kimért drámai, komikus, borzongató kokakából áll össze.

Kényszer szülte, a moziban mégis szükségszerűnek tűnő következménye a fent összefoglaltaknak, hogy a főszerepet a rendező – a hosszú, sikertelen szereplőválogatás után – önmagára osztja. A 33 éves Merthner Tamásként immár nem a VAN-ban közszemlére állított, felnövekedésre képtelen, az önállóságtól rettegő, a panaszkulturát szaporító, a menjek vagy maradjak dilemmába örökre beleragadó generációt, hanem annak négy évvel idősebb testvérét, az életközepi válságot kószoló, a múltját kétségbeesetten szóló, életmódjával és karrierjével elégedetlen nemzedéket szólítja meg. Nem először veselkedik neki a rendező, hogy megrendítse a látszólag szabad, határozott egzisztenciák magabiztosságát: 2011-es kisfilmje, a *Külalak* családalapítás előtt álló kommunikációs tréner egy régi iskolai füzetében igen jó verset talál, és megpróbálja kideríteni, vajon lehetett volna-e belőle másvalaki. Az egyéjszakás önkeresési road movie, amelyben régi iskolatárs, szerelem és egykori tanár is feltűnik, nem vezet sehová, váratlan fordulattal mégis betömi az önismeret hézagait. A VAN-ban és a *Rossz versek*-ben (előbbiben a színész is azonos a *Külalak* főszereplőjével) a főhős bátyja képviseli ezt az önelégült, sikeresnek ható, mégis döbbenetesen sérülékeny korosztályt, amellyel a *Rossz versek* idején már a VAN pályakezdői is egykorúak. Jól jelzi Reisz újabb nagyjátékfilmjének

tónusát, hogy az ironia és önkritika még kíméletlenebbül csap le rájuk, s ezt a rendező összhangba hozza nem csupán az elmúlt húsz-harminc évben Magyarországon (legfőképpen Budapesten) lezajlott változásokkal, de a hazai mozgókép fejlődéstörténetével is: a *Szomszédok* (1987–1999) teleregényhez hasonlóan, frontálisan a kamerának szónokolva leplezik le belső ürességüket.

Játékosan ugrál az időben, térben és a képrögzítési technikák között is a *Rossz versek*: Párizs és Budapest, a főhős kisgyerek, serdülő, kamasz és felnőtt énjé között ugyanúgy – a technikai trükköknek és Tóth Zsófia érzékeny vágásainak köszönhetően – zavartalan az átmenet, mint az Antall József budavári szónoklatától (utolsó nyilvános beszédét mondta 1993. augusztus 20-án) napjainkig terjedő időszáv közéleti-közérzeti vetületében. A filmformátumok nem csupán a múlt síkjait és a jelen eltérő érzés- és színvilágát képezik le, de el is játszanak az éppen uralkodó stílussal, ezért a 35, a 16 és a 8 milliméteres filmen kívül VHS- és DV-kamera is megfordul a két operatőr, Bálint Dániel és Becsey Kristóf kezében, sőt akadnak jelenetek, amelyek Alexa minivel vagy éppen iPhone-nal készültek. A híradóbetétek és a teleregény-imitációk mellett filmtörténeti utalások, allúziók is bőven előfordulnak, és az aktuális közéleti fordulatok mellett a politikai és kereskedelmi plakátok adnak bepillantást a rendszerváltás utáni évtizedekbe. Mindezt a személynység mázával önti nyakon a forgatókönyvíró-rendező, s ettől lesz végtelenül vicces az az ismétlődő jelenetsor, amellyel ítéletet mond az óriásplakátokon és buszmegálló-hir-

detótáblákon tükröződő közízlésről. Reisz Gábor számvetése így nem más, mint emlékek, álmok, gondolatok magyar képeskönyve.

Az ismétlés (motívumokban is felbukkanó) fontos eszköz, amellyel a kiindulóponttól – a szerelmi csalódástól – elrugaszkodva, egy-egy életszakasz áttekintésével újra meg újra visszatérhet a film fő kérdéséhez: hol rontottam el? Kisgyerekként, amikor festeni próbáltam? Serdülőként, amikor a sport volt a mindenem? Kamaszként, amikor a „Fél liter ingyen” zenekar megalapításával igyekeztem fellendíteni sivár szerelemi életem? Vagy amikor rossz verseket írtam, arról ábrándozva, hogy „a szerelem egy csoda, ami sosem múlik el”, miként Vali, a nagynéném mondogatta, mielőtt rá is lecsapott volna az elmúlás? Reisz Gábor – önéletrajzi eseményekből táplálkozva – regressziós utazást tesz saját maga és családja, barátai (nemzedéke és kortársai) közös, Kárpát-medencei múltjába, amely számára hirtelen *egyidejűvé* válik. Az ismétlés nem csupán nyelvi és motivikus szólam, hanem egyszerre drámai és vígjátéki szervezőeleme annak, ahogy a főhős igyekszik kibogozni élete összekuszálódott fonalait. S ezek a fonalak – ahogy egy bűnügyi filmben a gyilkost a tettel, az indítékkal és a bizonyítékokkal összekötő, képzeletbeli szálak vagy egy heist zsánerű moziban a betörés helyszínén villódzó lézersugarak, melyek között ügyesen kell lavíroznia főhősünknek, hogy le ne bukjon – fizikailag meg is jelennek legkisebb korú énje előtt. Akkor még látja a titkos összefüggést – a halandzsanyelvet is ő érti egyedül, a vele kommunikálni akaró család értelmes beszéd helyett csak

ellessett szavakat gagyog –, ám ez a képessége utólag elveszik. Amikor az ágyából egyenesen az úszómedencébe veti magát, ahol fiatalabb mása tempózik a klóros vízben, vagy egy régi verset olvasva hajdanvolt lelkiállapotát képpel, hanggal idézi fel, a láthatatlan szálakat igyekszik újra láthatóvá tenni és megérteni.

Mindennek origóján a szerelem – a valós és a csupán képzelt – áll: az emlékeket ez magasztosítja és homályosítja, sőt manipulálja oly mértékben, hogy Tamás már maga sem tudja, megtörténtek-e vele. Így nem csupán a Balaton környéki levendulamező virágzása vagy csupaszsága, de maga a szerelem is megkérdőjeleződik. A szerelem megragadása viszont elengedhetetlen ahhoz, hogy talpra tudjon állni: ez vezeti vissza a kezdetekhez, Párizshoz, a lányhoz, aki összetörte a szívét. A visszatérés mégis teljes képtelenség anélkül, hogy *előbb* önmagában tenne rendet: az abszurd repülőtéri jelenet mutatja, mi a baj azzal, ha elvárásainkhoz igazítjuk a valóságot, anélkül, hogy szembenéznénk vele. Egyetlen ember kiútkereső kínlódása így egy nemzedék, sőt nemzet úttévesztésének jelképe lesz.

Markáns és cseppet sem hízogó, ám őszinteségével, szókimondásával lefegyverző önkép a *Rossz versek*, akárcsak a mögötte felsejlő VAN és a szerző ismétlődő vágya, hogy feltárja az emlékek igazságtartalmát, a hátrahagyott tárgyak személyességének rétegeit. Ezt láthattuk már tőle egyfelől *A tagadás oka, őszintén* (2006) rövidfilmben, amely Reisz belépője volt a filmegyetemre, másfelől a *Jót és semmit* (2007) dokumentumban és a *Valakinek a valamije* (2009) kisfilmben. A sze-

relmi csalódás halálos komolysága a *Nekem Budapest* általa rendezett, *Péter* című epizódjában, a versnek a tér és idő, valamint az egzisztencia meghajlítására való képessége pedig a *Külalak*ban a legszembetűnőbb. Nem egyetlen, hanem sok támaszra lel a formálódó repertoár a magyar és az egyetemes filmművészetben is, így a korai Szabó István-filmeket, az *Apát* (1964) és az *Álmodozások korát* (1966), a hetvenes évek nemzedéki közérzetfilmjeit, a Gothár Péter-féle *Megáll az időt* (1981) egyaránt érzékelhetjük ihletői, formálói között, de sokat markol az első Simó Sándor-osztály és a fiatal magyar film első hajtásaiból is, legfőképpen Török Ferenc *Moszkva teréből* (2001). Hogy önmagát miként rendezze a kamera másik oldaláról, abban az *Ernellák Farkaséknál* (2016) forgatásán erről elegendő tapasztalatot gyűjtő Hajdu Szabolcstól kért tanácsot – akinek cserébe énekkarvezető tornatanárként egy vicces epizódsze-

repet ajándékoz. Az 1980-as, 1990-es évek terméséből *A remény rabjaitól* a John Hughes sikerfilmekig egy sor zsánert, stílust, modort kipróbál a *Rossz versek*, és bár kézenfekvő, hogy a szerelem és a memóriában öröztött vagy roncsolt másának kölcsönhatása ürügyén szóba hozzuk Michel Gondrytől az *Egy makulátlan elme örök ragyogását* (2004), *Az álom tudományának* (2006) játékos szerelmi esetlensége még közelebb áll hozzá.

E kapcsolatok, idézetek, párhuzamok zömmel tudatosak, és semmiképp nem nyomják agyon a végeredményt. A *Rossz versek*nek saját, elidegeníthetetlen és nagyon magyar lelke van.

Rossz versek. Magyar vígdráma, 97 perc, 2018. Rendező–forgatókönyvíró Reisz Gábor; operatőr Bálint Dániel, Becsey Kristóf; vágó Tóth Zsófia; zene VAN Filmzenekar; szereplők Reisz Gábor, Nagy Katica, Takács Katalin, Kovács Zsolt, Zayzon Zsolt, Seres Donát, Prukner Mátyás, Prukner Barnabás, Monori Lili, Hajdu Szabolcs, Györiványi Bálint.

111

ról, ról

Fáy Miklós

Október 13

Amikor azt mondják a *Kálmán-nap* című előadásban, hogy holnapra méteres havat jósolnak, azt hiszem, hogy ez a nem klasszikus darabok előnye. A szöveg nincs kőbe vésve, egy kicsit bele lehet kavarni a pillanatot, mindez ma történik. Vagy tegnap. A méteres hó épp tegnapelőtt esett, és ki tudja, lehet, hogy holnapra újabb métert jósolnak, én nem figyelem annyira az időjárást, úgysis kiderül.

De a méteres hóról már Tarján Tamás is írt a bemutató körüli kritikájában, 2017 márciusában. Akkor ez állandó elem, szent szöveg. Hát mikor van az a Kálmán-nap? Megnéztem a naptárban: október 13. Akkor azért nem szokott havazni még a meg nem nevezett, de talán mégis inkább vidéki magyar városokban sem. Jelent akkor ez valamit? És hogy jelent, ha jelent? A darabra vonatkozóan, hogy ez itt most egy ma-

gyar Csehov, úgy tessék nézni, vagy a darab cselekményére vonatkozóan, valami olyasmit, amit Cseh Tamás és Másik János így énekeltek: „Éppen most tél, szokásos évszak.”

Mondjuk, hogy Csehov. Van hozzá Olga is, meg Liza is, igaz, a többieket meg úgy hívják, hogy Kálmán, Levente és Ernő. Ennyi a szereplő, nem lesz könnyű. De már eleve nem könnyű, egy Sütő utcai lakásban vagyunk, még nem tudja az ember, hogy vendégségben vagy szeánszon, de talán inkább az előbbi. Kapucsenget kell nyomni, a beavatottsághoz elég a jegy vagy a megfelelő név bemondása, aztán várni kell, könyveket nézni, a *Látóhatár* néhány száma a hetvenes évekből. Por mindenütt, nem fájdalmasan, csak amennyire a gondolkodó emberhez illik. Állunk talán harmincan, aztán kinyílik az ajtó, be lehet nyomulni a játéktérbe (vagy nézőtérre), de ott is ül már egy ember az íróasztal mögött. Nem játssza, hogy ott ül, tényleg ott van, a számítógépén néz valamit. Nem vesz részt az előadásban, csak mint néző van ott. Akkor az ő vendégei vagyunk? Ez valami szilveszteri buli, összejönnek, ismeretleneknek is kinyílik az ajtó, összejövünk, vagyunk, szétszéledünk?

Nem vagyunk, nem mi vagyunk, mi csak nézzük, hogy ők vannak. Ők viszont úgy vannak, ahogy mi. Úgy is kezdődik az előadás, hogy szinte fölzsizssen rá az ember: megszólal egy mobiltelefon. Cseng és cseng, aztán fölveszi valaki. Ja, hogy ők már benne vannak a szerepben. Liza hívja Olgát, Liza beszél, Olga unja. Ott vagy még? Ott van, de unja. Nem figyel, pedig elég határozottan utalgat Liza arra, hogy be kellene jelenteni a kisfiát meg a férjét arra a környékre,

a beiskolázás meg a körzet miatt. Jó, ha nem ért az utalásból, talán ért a szóból: hozzátok is be lehetne jelenteni? Nem tudom, Kálmán dönt, de szerintem nem probléma.

Egy kicsit bepánikolok. Ez lesz az előadás? Eseménytelen életünket hosszú és üres beszélgetésekkel fogják kifejezni? Kibírom, ha ki kell bírni, de minek? Ismerem már. Élem már. Még a trükköt is ismerem: nézőként mégis rálátunk, ha nem is a saját, de a szereplők életére. Úgy értem, mi már tudjuk, hogy Liza azért beszél ennyit, hátha leesik Olgának a tantusz, és amikor nem esik le, és meg kell kérdeznie, hogy na, hozzátok be lehet jelentkezni, akkor kicsit nevetünk. Okosabbak vagyunk nálatok, drámai szendék.

Voltaképpen egy dolgot kell még kicselezni, de az édes teher: az Olgát játszó Török-Illyés Orsolya túl szép. Ez nem a szép emberek története, hanem a miénk, átlagosan rondaké, akik ott ülünk, és nézzük őket. Közénk állhat a báj, elválaszthat minket egymástól, még akkor is, ha ez a szépség bele van komponálva a történetbe, Kálmán szenved tőle, mert kívánja a feleségét, aki nem kívánja őt viszont. Nincs szex, mondják ezt mindközönségesen, és tudjuk, hogy ennek nem szokott jó vége lenni, van egy-egy lekötetlen vegyérték vagy micsoda, amit a természet nem szeret.

Tudjuk is, ki hozza a bajt, emlegetik Ernőt, aki ezermester, megszerel és megbarkácsol mindent, megbízható, és Olga túlságosan is kedves vele. Ernő föl van vezetve, és már csenget is, közeledik, föl vagyunk készülve a csábítóra. A csábító helyett előbb egy szál virág érkezik, nem is tudom, mikor kaptam ennyire szép virágot, mondja Olga, jól van, jöjjön már az

az Ernő, ez a Lady Chatterley szeretője, mindannyiunk közös ellensége.

Rendben, bevallom, hogy számítottam a poénra. Kicsit Woody Allen-es, csak tudnám, melyik filmben van, amikor Diane Keaton arról beszél, hogy micsoda szexuális függésben tartotta őt egy szuper férfi, és akkor összefutnak vele, kicsi, kopasz, kövér és idétlen. De hát erről beszéltél? Miért, neked nem vonzó? Számítottam a poénra, de nem számítottam Gelányi Imrére, aki úgy, ahogy van, fenomenális. Kicsi, kopott, bajszos, ha nem látja senki, akkor előkapja a zsebéből a fésűt, és megigazítja a haját, ha még mindig nem látja senki, akkor suttyomban tölt a pálinkából, két pohárkával. Vegyes vagy birs, ez is egy kérdés, egy megválaszolatlan kérdés.

Jaj, azért nagyon röhögünk. Mint egy Woody Allen-filmen, és hát tudjuk, hogy az sokszor tényleg nincsen messze Csehovtól, csak jobbakat mondanak benne, úgy értem, viccesebbeket, de hát ilyenekké váltunk a Csehov óta eltelt időben: szívesen magunkra ismerünk, csak lehessen nevetni egy kicsit. Hát magunkra ismerünk most is, mi vagyunk oda-fent, vagy legalábbis valakinek a sorsával közös a sorsunk. Vagy csalunk, vagy minket csalnak, vagy ha egyik sem, akkor jön ez a tompaság,

életközepinek mondjuk, mert azt reméljük, hogy ez még csak az élet közepe, még vár ránk negyven boldogtalan év, az is jobb, mint a halál. Nem azt mondjuk, hogy nem ezt érdemeltük, mert erre már készen van a válaszuk: mindenki azt kapja, amit megérdemel. Csak ez a finom kárpótlás marad, a ráismerés.

Persze, ez is rögtön visszavisz a darabba. Mi ráismerünk a magunk bánatára a szereplők bánatában, de ráismerünk a magunk vigaszára is a szereplők vigaszában. Hiszen Kálmán és Olga egyszer tud csak igazán nevetni a történetben, amikor a másik házaspár hirtelen nem tud viselkedni. Liza elmondja, hogy Levente festi a szakállát, ő ezt tagadja, szó szót követ, végül abban maradnak, hogy „szard össze magad ott, ahol vagy”. És ettől persze a másik pár nevet, elfojtaná, de nem tudja, nevetnek. Min is? Hogy nem ilyenek vagyunk. Vagy azon, hogy ilyenek vagyunk.

Mi is nevetünk. Csak azt nem tudom, hogy ilyenek vagyunk, vagy nem ilyenek.

Hajdu Szabolcs: Kálmán-nap – Látókép Ensemble. Rendezte: **Hajdu Szabolcs.** Szereplők: **Földeáki Nóra, Török-Illyés Orsolya, Gelányi Imre, Hajdu Szabolcs, Szabó Domokos.** KuglerArt Galéria, Budapest.

Új historizmus felé?

Közeledünk az év végéhez (mire ez az írás megjelenik, már benne leszünk az új esztendőben), egymás után hirdetnek eredményt az építészeti pályázatokon. Ilyen *Az év homlokzata*, *Az év balatoni háza*, a *The Space for Architecture*, *A média építészeti díja*; ez utóbbi nyertes munkáit és azok tervezőit a Műpában látványos show keretében prezentálták az érdeklődőknek. Mi most egy csendesebb eseményről számolunk be. Helyszíne a FUGA Budapesti Építészeti Központ; itt adták át november derekán *Budapest Építészeti Nívódíját* két, a *dicséretet*et további négy olyan épület alkotóinak, amelyek kivitelezése 2017-ben fejeződött be. A verseny mind a tizenhét résztvevőjének képes-szöveges tablóját felvonultató kiállítás időközben bezárt, a látotakat azonban – minthogy az épületek immár részei a városnak és vele mindennapjainak – érdemes lesz újra szemügyre vennünk.

Másfél tucat épület szinte jelentéktelen az összes újdonsághoz képest; aligha adhat átfogó képet arról, ami ma Budapesten történik. A Fővárosi Önkormányzat és a Budapesti Építész Kamara közös pályázati felhívása ugyan „új értékek teremtése” és „hagyományos értékek megőrzése”, továbbá a „kisebb léptékű, rejtőzködő értékek” szorgalmazásának jegyében fogant, de semmiféle műfaji vagy más kötöttséget nem írt elő. Mivel bárki (iroda vagy tervező) szabadon pályázhatott, s zsűri vagy válogatás nem volt, az anyag spon-tán módon vall a szakma belső ér-

tékrendjéről. Ez pedig első megköze-lítésben talán még érdekesebb lehet számunkra, mint akár a legszebb/legjobb vagy annak vélt művek éré-nyeinek elemzése.

A munkák három kategóriába so-rolhatók: új épületek (10), régiek fel-újítása (5), átépítések (3). Az elsők dominálnak, de fölényük korántsem egyértelmű. A tíz között legalább há-rom olyan van: *Liget Központ* (*Sajtos Gábor*, *Virág Péter*), a *Kajak-Kenu Szövetség székháza* (*Olbert Kriszti-án*), *Háziorvosi rendelő* (*Mészáros Erzsébet*, *Szepesi János*) a Kerepesi úton, amely elavult vagy romos elő-dének teljes revitalizációjaként valósult meg. Két olyan is akad ebben a sorban (a *Közszolgálati Egyetem* új szárnya, a kőbányai *ügyfélszolgálati iroda*), amelynél a mai igények, illet-ve funkciók kielégítésének korszerű teljesítésével szinte azonos – vagy legalábbis döntő – szempont volt a régi környezetbe való illesztés. Ha ezeket a harmadik kategóriába tesz-szük, akkor már valami nagyon fel-tűnő tendencia rajzolódik ki. A történelmi örökség előtti tisztelet, sőt talán főhajtás.

Nem üres gesztusról van szó. A műemlékvédelemnek a kormány-zat által véghezvitt radikális intéz-ményi redukciója, majd legújabban államigazgatási funkcióinak szinte teljes megszüntetése után a lehető legnemesebb alkotói magatartás, hogy a budai *Hild-villát* (*Kokas László*) részleteiben is klasszicista stílusához igazítva, az 1892-es má-tyásföldi *Paulheim-villát* (*Rákos*

Tibor) egykori építőanyagaival úgy állították helyre, hogy közben a jelen komfortigényeire is figyeltek. Hasonlót mondhatunk Klebelsberg Kunó hajdani otthonának felújításáról is (*Kálmán Ernő*). Ez utóbbi kettő életető szellemi forrása az eklektika, amelynek – ma már elég világosan látjuk – nem csupán nagy egyéniségek nevezetes emlékeit és jól képzett mesteremberek belvárosi bérpalotáit köszönhetjük. A korabeli földszintes, két- vagy háromemeletes házak között is nem egy szép és hangulatos darab érdemes a fenntartásra. A Szent László téren (Lechner Ödön templomával szemközt) a vele nagyjából egyidős épületek liliputi miliójére a nagypaneles tömbök árnyékában a *X. kerületi önkormányzat ügyfélszolgálati irodájaként* vadonatúj remeklés (*Vikár András, Lukács István, Gál Árpád*) hívja fel a figyelmet, amely egy korábban bántó foghíj helyén született – szomszédaival azonos léptékben, azokétól azonban tudatosan különböző frappáns homlokzattal. Bár messze nem ilyen látványos, szintén a pozitív példák sorát gyarapítja a világvárossá fejlődő Budapest örökségének kiemelt jelentőségű emlékeként Alpár Ignác 1898-ban tervezett főreáliskolájának (ma a Rippl-Rónai utcai *Raoul Wallenberg szakgimnázium*) bővítése (*Németh Csaba, Varga Tibor, Fehér Mátyás*) tornatermet és kantint magában foglaló szárnyal, amely üvegezett homlokzatával meggyőzően illeszkedik színes téglákkal és kőfaragásokkal körített nemes környezetéhez.

Amilyen magától értetődő követelmény (volna) ma már, olyannyira tervezőt próbáló feladvány múlt és jelen

egymás eltérő karakterisztikumait kölcsönösen érvényesítő összehangolása. Erről két pályázat is tanúskodik. Pesterzsébet szívében látható az *Apor Vilmos Katolikus Főiskola* (*Jahoda Róbert, Páricsy Zoltán*), amelynek tagolt tömege egymást derékszögben metsző két régi épület (egy kétszintes öreg ház) felújításával és (egy hatvanas évekből származó iskola) újrafazonírozásával jött létre úgy, hogy hosszanti oldalához ívesen illeszkedő új szárnyat kapcsoltak. A főhomlokzat barátságos, mögötte a tantermes blokk és a kápolnát rejtő kiegészítés már némiképp egyhangúra sikeredett az egészében tartózkodó és ennek folytán majdhogynem közömbös összeállításon. Elkészülte óta rengeteg kritikát kapott a *Széll Kálmán tér* (*Fialovszky Tamás, Hönich Richárd, Sólyom Benedek*). Nem elsősorban a hetvenes évek riasztó emlékeként itt ragadt metrólejáró vastos betonernyője miatt. Még csak nem is a zárva tartó illemhely, a nem működő óra vagy a síkos burkolat borzolta a kedélyeket. Leginkább az okozott felháborodást, hogy a több milliárdos beruházás dacára a tér még annyira sem barátságos, mint annak idején a lepukkant Moszkva tér volt. Padok ide, zöld ágyások oda, steril és sivár, vagy ahogy Dercsényi Dávid fogalmazott: „húzz itt át, szállj fel és le, de ne maradj itt” (*hvg.hu*). A kiállításon bemutatott digitális látványterv sem győz meg ennek az ellenkezőjéről.

Buda e meghatározó közlekedési csomópontját zömében ugyancsak századfordulós házak övezik, mint hogy a Krisztina körúti manírosan dekoratív Postapalota is felfogható a historizmus kései fellobbanásának.

Ennélfogva a *Palatinus-fürdő* – totális modernizmusával – szabályt erősítő kivétel a felújítások között. Bauhausi ihletésű formavilága, amely nem kevés maradandó lenyomattal büszkélkedhet Budapesten, még nem kedvenc tárgya a városvédelemnek. Az irányzat értékeinek motivációja sem erős. Egyelőre csak kevesen éreznek nosztalgiát a szikár funkcionalizmus, mondhatni, puritán minimalizmus iránt, amelynek jegyében Janáky István munkája 1937-ben megfogant. Csak elismerés illeti a fenntartót, hogy nem szorgalmazott bontást vagy átalakítást, mai igények szerinti korszerűsítésére adott megbízást. A tervezők (*Nagy Csaba, Pólus Károly, Nagy Zsolt*) pedig azért említendőek, mert nem érték be a háború utáni évtizedek olykor bárdolatlan beavatkozásainak visszabontásával az eredeti enteriőrök javára, éppenséggel téli gyógyfürdőzésre is alkalmassá tették az egykoron alapvetően szabadterei strandolásra szánt és így eleve szezonfüggő komplexumot.

Nem kevésbé tanulságos a teljes egészében új épületek funkcionális összetétele a benyújtott pályaművek között. Szálloda és családi ház egyetlenegy nem szerepel közöttük, noha a felhívásban tételesen említődnek. Kórház sem, csupán egy parányi rendelőintézet; egyetem és iskola legfeljebb (némi megszorítással) egy-egy, ami alighanem az ország nem feltétlenül épületes működésére utaló jelként is felfogható. Számuk szépen gyarapodik, még sincs az anyagban lakó-, azaz társasház, ha csak nem tekintjük annak a *Liget Központot*, amelyben az üzleteken kívül lakások is vannak. Még feltűnőbb: irodaház sem

pályázott, annak ellenére, hogy a 2007-es válság megszűntét követően valóságos irodaház-építési láz tört ki. Így aztán nem volt komoly versenytársa a *Graphisoft Park* fogadóépületének (*Sugár Péter, Ilyés-Fekete Zsuzsa, Kun Tamás*), amely már volumenével is kiemelkedik a mezőnyből. Mint ahogy másságával szűkebb környezetéből is. Az óbudai gázgyár egykori területén, annak jó néhány megmentett épülete között (már megint kísért a századforduló!), három-négy szintes méretűkhöz és téglaburkolatukhoz igazodva, ugyanakkor merőben kortárs építészeti elvek és gyakorlat alapján létesült ez a laza beépítésével egyetemi campusra emlékeztető iroda-, valóban persze tudásközpont. A Duna közeli ligetes telep high-tech kertvárosként minden bizonnyal sikerrel pályázna, ha létezne ilyen verseny, a rendszerváltás utáni periódus legnívósabb építészeti együttesének címére. A Szentendrei útról oda vezető utca torkolatában tavaly csatlakozott hozzá ez a légies üvegkalitka, amely kocka formájának áttetszőn csillámló felületeivel és vendégcsalogató kávézójával olyannyira különbözik a mögötte-mellette elhelyezkedő korábbiak vagy éppen a szintén tavalyi N épület (*Vikár András, Lukács István, Gál Árpád*) zárt és erőteljes idomaitól, hogy akaratlanul is magára irányítva a figyelmet, immár a telep virtuális főbejárataként szolgál.

E négyszintes fogadócsarnokhoz képest csak méretében szerény, mivel a maga nemében nem kevésbé szemrevaló épület a *Pitypang óvoda* (*Sajtos Gábor, Páll András, Hinterauer Márk*) a Százados úton. Utcára néző fogazott frontját mint-

ha csak a szemközti művésztelep műteremházainak kontúrjai ihlették volna; a nagy *trouvaille* persze a főnézetet alkotó oldala, teljes hosszában végigfutó fedett balkonjával az emeleten és nemkülönben védett teraszával a földszinten. Itt ugyanis akkor is levegőn lehetnek a gyerekek, ha az eső vagy a hőség miatt az udvar méretes játszóterére nem lehet vagy nem ajánlatos kivinni őket. Megint csak különlegesség – valóságos építészeti *delicatesse* – a kelenföldi pályaudvar *P+R parkoló*-jának decens – egyszerűségében is rafinált konstrukciója – *pavilonja* (Dévényi Márton, Gyürki-Kiss Pál, Dévényi Sándor), amely alól lépcső vezet mind a metró állomásához, mind a vasúti vágányokhoz. Azért hagytam ezeket az épületeket a végére, mert a pályázat anyagában a legjobb munkák között több a város nagyságrendjéhez képest eltörpülő kihívásokra adott szellemes reflexió, mint az átfogó koncepció vagy épp vizionáló jövőkép ihlette terv.

A kiállításon az is jól érzékelhető, hogy két különböző dologról van szó. Míg a Graphisoft Park a tulajdonos és cége *spontán* fejlődésének erősödésének eredményeképp fokozatosan épült ki, a Közszolgálati Egyetem új blokkja (Finta József, Szabó Tamás János, Péter Gábor) egy többlépcsős állami beruházás, a Ludovika campus *tudatos* fejlesztésének kulcselemeként létesült. Bár ez utóbbi kisebb az előbbinél, éppen az ilyen és ehhez hasonló, csak éppen ennél nagyobb léptékű urbanisztikai elképzelések jelentik a legfontosabb inspirációt-motivációt a tulajdonosoknak (legyen az magánszemély, cég vagy önkormányzat) a beruházásokhoz. Ez az

egymásrataltság nem merő spekuláció, hanem a múlt – történetesen megint csak a historizmus korának – üzenete. A kiegyezést követően, 1870-ben életre hívott Közmunkák Tanácsának, a testület megannyi előrelátó döntésének ugyanis nem kis része volt abban, hogy Budapesten mindaz az érték létrejöjjön, amelyre ma már – akár van rajta műemlékhivatali pecsét, akár nincs – vigyáznunk érdemes. Minderre annak kapcsán (is) hivatkozom, hogy a közelmúltban Fővárosi Közfejlesztések Tanácsa néven hasonló szervezet alakult, november 18-án tartotta első ülését. Miként annak idején, a tagok egyik felét a kormányzat, a másikat Budapest delegálja. Remek, de túl lelkesek azért ne legyünk: ma nagyon más (szűk keretek közé szorult) a közélet, erőtlen a társadalmi nyilvánosság, állami túlsúly uralja a médiát. Nem világos továbbá: milyen szerepet szánnak legalább a döntés-előkészítésben a szakértőknek. (Az üléseken annak idején tanácskozási joggal felruházva hallgatták meg őket.) S bár az is lényeges: képes lesz-e az FKT elődéhez hasonló színvonalon működni, sok más tényezőtől is függ (a rendelkezésre álló erőforrásoktól a döntéshozatalba bevont személyek tehetségén és felkészültségén át a politikai erőviszonyokig), hogy a főváros a maga uraként, a mostaninál izgalmasabb pályázatot produkálva, emlékezetesen dinamikus pályára álljon.

Budapest Építészeti Nívódíja, 2017. Kiállítás a FUGA Építészeti Központban, 2018. november. Szerkesztők: Bretz Annamária, Csapó Balázs, Fontana Vera.

Életmű, fénytörésben

Retrospektív kiállítást sokféleképpen lehet nézni. Különböféle társadalmi és életrajzi összefüggésekre, motívumokra, anyagokra, mesterségbeli tudásra koncentrálnak látogatói útvonalak mellett a néző elindulhat például úgy, hogy a művész gondolatainak alakulását követi nyomon a kezdetektől a kurátor által kijelölt végpontig, transzformációk folyamatos soraként tekintve az életműre. De keresheti a főműveket, a leginkább meghatározó csomópontokat, és megteheti azt is, hogy egyszerűen a legfontosabb munka megtalálására fókuszál. A Múcsarnokban Böröcz András háromtermes, számszerűen is gazdag retrospektív kiállításán a nézőnek van ideje rá, hogy valamennyi utat végigpróbálja, de visszatekintve úgy tűnik, mintha egyik útvonal sem lenne hiányérzet nélkül végigjárható. Nem jól körülírható töréspontokról van szó, inkább mintha a bemutatásnak ebben a formájában maga az életmű térne ki az egyértelmű megállapítások útjából, vagy másképpen: mindig más és más szögekből válnának láthatóvá fénytörései.

Pedig látszólag minden szépen eldolgozott, megmunkált, lecsiszolt; a Böröcz által az elmúlt évtizedekben létrehozott tárgyak a gyakran filigrán formák ellenére még csak törékenynek sem tűnnek. A kiállítás kísérszövege is teljesen lekerekített világot sejtet: „nem csak formavilágának és anyaghasználatának ötletességét követhetjük, hanem felfedezhetjük azt a jellegzetes gondolkodásmódot is, ami egy mesterember

szerénységével és egy avantgárd fel-találó bátorságával fedezi fel és mutatja meg a felszín mögött a dolgok igazi jelentését”. A művészi látás- és gondolkodásmód valóban következetes; a műveken végigtekintve mindenütt az örkényi groteszk jelenik meg – a valóság mindig olyan fénytörésben látható, ahogy addig (vagy másnál) csak ritkán vagy sohasem. De a groteszk sem mindenütt egyenmű. Az első teremben a történelmi tragédiák közvetlenül megérintik a nézőt, a további terekben sűrűn sorolódó munkák esetében a megköze-lítés sokkal áttételesebb, fanyarabb, s mindez akkor sem elsősorban az életidő múlásával függ össze, ha a súlyosabb művek leginkább a kilenc-venes években keletkeztek.

Az első térben körüljárva egyértel-műnek tűnik, hogy az *Akasztottak* az életmű kiemelkedő darabja. A kiál-lításnak ebben a részében azonban azonnal egymás mellé kerülnek a holokauszttal kapcsolatos alkotá-sok is, a zajkeltő szoborrá átformált marhavagonok, a purim ünnepi szertartásából kiinduló, palackba zárt emberüzenetek, az összefűzött, kis méretű faragott cipőkbe képzel-hető lábdobogások. Ha közelebről figyeljük, mindez leginkább talán együttesen ad ki egy főművet; mint-ha a zajkeltő, kereplő, dobogó mű-vek a maguk csendjében akkor is egyetlen rituális tér elemei volná-nak, ha egymáshoz közvetlenül nem kapcsolódnak. Ebben az egységes gondolatkörben – ahogy valójában a kiállítás nagy részében – megjelenik

Erdély Miklós látásmódja is, amelyből Böröcz a nyolcvanas évek elején, művészi gondolkodásának kezdetén táplálkozott. (Ez a szellemi kapcsolat még úgy is érzékelhető, hogy Böröcz már évtizedek óta New Yorkban él – tulajdonképpen akkor hagyta el Magyarországot, amikor Erdély meghalt.) A Múcsarnok zajtalan környezetében most mintha ténylegesen ott lüktetnének Erdély kattogó szavai a nyolcvanas évek közepén keletkezett *Aranyfasisztáimból*: „most, hogy a »fasiszta itt minden« gyanúja kezd belém fészkelődni, hogy az anyaméhbe egyenként bevagin, bevaginozott, bewagonírozott lelkeket számlálok”. A kiállításon a művek együttese nem kap külön helyet, vonatkoztatási keretet, terét nem is veszik körül határvonalak; a szándék szerint a zsidóság sorsára, tragédiáira vonatkozó alkotások együtt és egyszerre jelennek meg a huszadik századi történelem más súlyos-halálos-groteszk kérdéseit felvető munkákkal. Az *Akasztottak* mellett történelmi léptékű főmű a Robbin Ami Silverberggel közösen készített, Sztálin és a teagyáros, Thomas Lipton párhuzamos és virtuálisan egymásba átfolyó (képzelt) történetét megjelenítő akasztófakönyv is. Ahogy Böröcz alkotásaiban sokszor, a groteszk alapját alkotó ismerős-idegen kettősség elemei itt is felcserélhetők, miközben a néző elsősorban arra a lehetőségre csodálkozik rá, hogy a történelem alakítói, fő- és mellékszereplői mint egy nagy báb-színház részei, utólag alakíthatóvá, behelyettesíthetővé, mozgathatóvá válnak (és a mozgató egy művész).

A behelyettesítés, a transzformáció Böröcz műveinek fontos és állandó eleme. A hétköznapi tárgyak

folyamatosan átalakulnak, kivetköznek megszokott szerepeikből, funkcióikból. A ceruza, a kenyér, a tojás, a könyv vagy a teafilter egy pillanat alatt (mint a híres példák az optikai illúziók esetében) antropomorf jelleget ölt: a tárgyak emberekké válnak, az emberek tárgyakká. Böröcz az átalakításokkal új rendszerek rasztereit helyezi rá a megszokott mintázatokra; mindenütt elsősorban az emberi élet kicsinyességei és borzalmi kerülnek keretbe nagyítóüveg alá. Az új, sajátos struktúra a hasonlóságok alapján születik meg – ez a technika a szürrealistáig vezet vissza. A ceruzaszobrok, tárolók, fakönyvek esetében azonban a kéznél levő tárgy és az elképzelés között nem egyértelműen szürrealis a viszony. Inkább egy teljesen új, elképzelt belső világról van szó – ez a világalkotás sokkal közelebb áll a Múcsarnok túlsó sarkában ezzel egyidejűleg megrendezett Gellér B. István-kiállítás (és a Gellér B.-életmű) központi eleméhez, a *Növekvő városhoz*. Azonban a nemrég elhunyt kiváló pécsi művész alkotásaihoz képest Böröcz művészetét a sokoldalú illeszkedés jellemzi. A világátformálások mindig különböző közegekhez idomulnak: saját legszűkebb környezetéhez, az adott város teréhez (leginkább adott esetben New Yorkhoz), a zsidósághoz vagy az általános emberi közösséghez. Egyfajta világrendezésről van szó (hogy mit jelent Böröcz számára a rendezettség és a rend, azt mindenekelőtt a kiállítás első termében látható, a művek leltárát tartalmazó hosszú és aprólékos rajz mutatja), amelynek során furcsa módon – mint a különböző sűrűségű anyagokon áthatoló fény törése esetében – a különböző közegek

tulajdonságai is láthatóvá válnak.

Tulajdonképpen ehhez hasonlóan az átalakulásokra épültek azok a régebbi, elsősorban Révész László Lászlóval közösen létrehozott performanszok, amelyek a mostani kiállításon háttérbe szorulnak (annak ellenére, hogy a nyolcvanas évek jelenleg már zajló újrafelfedezése során talán épp e korszak részletesebb feltárása lehetett volna a tárlat legfontosabb hozadéka). A groteszk nyelvezet itt színházi eszközökkel párosult, a közeg a nyolcvanas évek posztmodern (magyar) világa volt, a duó átváltozásai mögött állandó szerepek húzódtak, A két figura az errefelé hosszú távon is érvényes, a Hacsek és Sajó kettőse által popularizált „ketten beszélnek” közép-európai hagyományába illeszkedett, egy sajátos tragikus-groteszk különvilágot teremtve, amelyben bármelyik pillanatban minden a feje tetejére fordítható, és attól fogva ebből a szemszögből nézhető.

De talán mindegy is, honnan indulunk, vagy mit emelünk ki, Böröcz műalkotásain végigtekintve minden elem, valamennyi fordulat ismerősnek látszik, a témakörök, a megfogalmazások, a világlátások – miközben valójában minden a kísértetiesen idegenre épül – mintha mindig is jelen lettek volna. Az egyik legizgalmasabb kérdés, ami a retrospektív kiállítás látogatójában állandóan, újra és újra felbukkanhat, hogy vajon Böröcz művészete hogyan illeszkedik ma a magyar művészettörténetbe. Vajon az a tény, hogy egy művész több mint harminc éve New Yorkban él és alkot, befolyásolja-e hosszú távon a kulturális beágyazottságát? Ez a kérdés, ha csak Böröczre vonatkoztatjuk (mint

a kiállításból is kiolvasható), tulajdonképpen irreleváns: egyszerre magyar és New York-i, mindenhol otthonos és az idegenséget mindenütt pontosan érzékeltető alkotó, természetesen a magyar művészet része, nemcsak azért, mert a kötődései megmaradtak, mert műveit az elmúlt három évtizedben is rendszeresen lehetett látni itthon (nem utolsósorban a testvérével közösen alapított 2B Galéria jóvoltából), hanem azért is, mert Magyarországon minden talált és kitalált tárgy teljesen érthető maradt.

A kulturális beágyazottság problémája inkább tágabban értelmezhető: nem csupán azokra az alkotókra vonatkoztatva, akik az elmúlt években hagyták el Magyarországot, és az intézményrendszer maradványai valamilyen módon még ide kötik őket, hanem azokra is, akik a nyolcvanas években távoztak. Furcsa módon mintha a rendszerváltás idején megállt volna a magyar művészettörténetben az országot elhagyó (és visszavárt vagy visszatért) alkotók következetes regisztrációja. Mintha hosszú éveknek vagy évtizedeknek kellene eltelniük ahhoz, hogy húsba vágó vagy egyáltalán kimutatható legyen a hiányérzet. Messzire nyúló intézményrendszeri problémák rejlenek a jelenség mögött, s ezek illusztrációjaként elég a mai Műcsarnokra tekinteni, amely évek óta fekete lyukként nyeli el a kiemelésre méltó – és ebbéli minőségükben fel is ismert – műveket és életműveket. A Műcsarnok az elmúlt fél évtizedben furcsa üzemmé változott, ahol a kultúra munkásai a művészet maradványait úgy mentik, mintha az értékek felmutatása egyfajta gyorsan változó revüprogram része lenne. (Vagy más-

képp fogalmazva: ha a Múcsarnokot még mindig templomnak tekintjük, akkor olyan templommá változott, ahol már nincsenek szertartások, csak gyorsan elmormolt imák.) És ebből következően nyilván most sem maga a Böröcz-életmű az oka annak, hogy a látogató nem távozik egyértelműen pozitív képpel a kiállítótérből,

hanem prózai módon legalábbis arra gondol: miért nem lehetett a retrospektív tárlatot az intézmény összes terében megrendezni?

Talált és kitalált tárgyak. Kiállítás **Böröcz András** műveiből a Múcsarnokban, 2018. november 30. – 2019. január 20. Kurátor: **Kovalovszky Márta**.

László Ferenc

Két önismétlő ember

A Bagi Nacsa Show

Kevés szomorúbb és vigasztalanabb jelensége van a magyar kulturális életnek, és egyszersmind a teljes hazai nyilvánosságnak, mint a rég megrekedt hajdani ígéretnek, a már soha ki nem bontakozó féltettségek rendíthetetlen jelenléte és megrögzött ajnározása. Színészek, rendezők, írók vagy éppenséggel politikusok egész sorát nevezhetnénk meg ennek bizonyosságául, miközben elmerenghetnénk a feszélyező kérdésen: vajon ha tényleg olyan tehetséges nemzet vagyunk, mint hírlik, miért is találunk annyi féltalentumot és negyedkapacitást a spiccre kiugratva? Hogyan fér össze egymással a vélt bőség meg a nagyon is valós hiánygazdálkodás ezen a téren?

Mi tagadás, ezt a különös helyzetet illusztrálja Bagi Iván és Nacsa Olivér parodisták közös pályafutása is. A kilencvenes évek második felében, még jócskán tinédzserkorukban tűntek fel a *Rádiókabaré*-ban, no meg Sas József Mikroszkóp Színpa-

dán, 1998-ban pedig megnyerték a 4. Humorfesztivált. A két fiatalember szorgalmasan és nem is teljesen ügyetlenül utánozta Friderikusz Sándor, Göncz Árpád vagy éppen Juszt László hangját és beszédmódját, s elsősre ez bőségesen elegendőnek bizonyult a sikerhez és az országos népszerűséghez. Ahogyan hajdanán Szuhay Balázs, Angyal János, Kern vagy Gálvölgyi esetében, úgy a közönség Nacsáék ifjonti produkcióját is kitüntető és zajos, nagyrészt értelemszerűen megelőlegezett rokonszenvvel jutalmazta. Ha úgy tetszik, ez elmond valamit a kilencvenes évek lapályos humoráról is (Éles István, Bach Szilvia, Maksa Zoltán, Ayala és Brindisi stb.), hisz voltaképpen már a duó beugrója körvonalazta a majdani tartós alapproblémákat. Például azt, hogy Nacsa első blikkre telitalálatnak tetsző Friderikusz-imitációja nem is annyira imitáció, lévén a parodista személyes megszólalásai döntően

mindmáig a letűnt showman légéjét és beszédhibáját idézik. Vagy azt, hogy Bagi színpadi görcsössége és paródiáinak homogén alaphangzása olyan korlát, amely döntően utóbb is áthághatatlanak bizonyul. No és persze azt a kezdetben jóhiszeműen átmenetinek sejtendő fogatékot, hogy az így-úgy megjelenített figurákhoz nemigen társult találó és valóban szellemes szöveg.

„Ügyesek voltak, csak iskolázatlanok. Elhitték, hogy tudják a szakmát. [...] A Bagi–Nacsa-show nem volt jó. Eleinte még benne volt a remény, később viszont már az sem.” Keresetlen őszinteséggel imigyen sommázta 2006-ban a *Magyar Nemzet* egyik kritikusa az akkor már évtizedes múltra visszatekintő páros működését, s ez a megállapítás két szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt azért, mert jól jelzi, hogy néhány év elteltével már viszonylag közkeletű volt a felismerés, miszerint Nacsáék a biztató indulás után megragadtak, és belemerevedtek a féltehetség státuszába. Másrészt mivel ez a kritika a jobb-, vagyis úgymond a polgári oldalról érkezett, ahol ekkor még mintha senkinek se lett volna tudomása arról, hogy a duó konzervatív, jobboldali elkötelezettségű, még akár politikai, sőt pártpolitikai értelemben is.

Akárhogy is, az új évezred első éveiben Bagi és Nacsa kettőse látványosan befutott, mindenekelőtt a kereskedelmi televíziózásnak hála, ami kevésbé meglepő, elvégre arrafelé hagyományosan lecsapnak a csontig lehasználható néhai ígéretre. Velük is épp ez történt: előbb a TV2-s *Banánhéj*, majd a *Médiacápa* adásaiban adták el újra meg újra ugyanazt a keveset. S mert az önisméltás

kivétel nélkül mindig alacsonyabb szint, így a páros show-műsoraiban egyre inkább a maszkmesterek és a fodrászok kényszerültek elhordani a paródiák főterhét, tékozló bőkezűséggel mért töltelékbeszélgetésektől és *Maksa-híradókat* idéző poénoktól körülölelve. Mindössze két olyan mozzanat akadt a duó működésében a 2000-es évek során, amely a jelenből visszatekintve említést érdemel. Az egyik a *Korda György-paródia* ihletett pillanata volt, amely egyszerre négy ember pályafutásának és médiajelenlétének adott új lendületet (Nacsa, Bagi, Korda, Balázs Klári), ez azóta végső adu és mentőöv gyanánt kismilliószor lett újrajátszva. A másik a politikai irány markánsabb megjelenése volt, amelynek legemlékezetesebb momentuma Medgyesy Péter személyes szereplése volt Nacsáéknál (kevésbé a bukása előtt, mint előzékeny körítésű, ám kétségbeesett PR-mentőakció), legtartósabb vonulata pedig a Szomszéd kertje-szegmens a jobb- és a baloldal első emberének visszatérő paródia-párjelenetével. Eredendően ez is afféle légynek sem ártó, fékezett habzású szekvencia volt azonban, nagyjából a néhai *Uborka* politikai humorfelfogásának falmelléki szellemében.

2011-ben azután a páros átköltözött a köztévére, s miközben politikai hangütés terén műsoruk nagyot és látványosat fordult, egyebekben most minden ugyanúgy van, mint korábban. Az előbbit a legegyszerűbb talán Nacsa Olivér közelmúltbeli nyilatkozatával illusztrálni: „Ha olyan, egyébként általam művészileg nagyra becsült kollégák – hogy csak ennél a műfajnál maradjunk –, mint Hajós András vagy Bödőcs Tibor a

liberális oldalnak lettek a szószólói, akkor úgy gondolom, hogy a konzervatív oldalnak ugyanúgy »jár« ez a lehetőség, hogy ismert művészek kiálljanak az értékrendje mellett. És ha most én vagyok, aki ezt a válamra vehetem, én lehetek ennek a zászlóvivője, akkor én ezt örömmel megteszem.” Bizony, Nacsa és a költői-írói babérokra is törő Bagi idővel fölfedezte magában a konzervatív polgárt, és egyszersmind a „józan ész”. Így aztán a *Szálka, avagy Bagi és Nacsa megakad a torkán*, majd még inkább *A Bagi Nacsa Show* adásaiban lakályos otthonra talált a kormányoldal megannyi napi üzenete, mint például a sorozás vagy a migránskártya. A zászlóvivésben nem ismerik a tréfát.

S mégis, a *Bagi Nacsa Show* legnagyobb problémája korántsem az önszorgalmú propagandistaszerep. Hanem a majdnem teljes kiüresedtség, a rutinná patinásodott semmi. Elég akár egyetlen adást, mondjuk a december 13-i epizódot megtekinteni ahhoz, hogy erről érzékletesen megbizonyosodjunk. Azt akár futtában át is ugorhatjuk, hogy „Orbán Viktor miniszterelnök úr” utánzása a hiperlojalitás jegyében fogant, hiszen – minden ellenkező híreszteléssel szemben – valójában akár a lojálisan kormánypárti humoristákon is lehet nevetni. (Hofi Géza sem volt éppenséggel örök ellenzéki.) Mi több, innen nézve en passant még akár az is említendőbbnek tűnhet, hogy Andy Vajna és neje a jobbos humoristák számára ma olyasféle szerepet tölt be, mint egykoron a Patyolat vagy a BKV: e házaspárra egész évben vadászati tilalom nélkül ellőhető egy-egy patron. Ilyesformán tehát a Nacsa által megjelenített

luxusfeleség kockázat nélkül elnyávoghatja, hogy *Losziba* vitte kezelteni a macskáját. (A „túéles logikájú” Nógrádi György utánzása pedig egyenesen a műsor legsikerültebb pillanatát jelentette, igaz, leginkább csak a maszkosoknak meg a biztonságpolitikai mindentudó kézreeső modorosságainak hála.)

A főgond sokkal inkább az, hogy a bűdös életben nem jönnénk rá, hogy Nacsa éppen Vajna Tímeát utánozza, ha nem hangozna el a férj neve, és nem esnék említés a macskás sztoriról meg a fánkokról. És ez a legkevésbé sem egyedi eset: az adásban kétszer is fölbukkanó celebtúlélős szegmens szereplői nagyobbára felismerhetetlenek. A többséget végül így-úgy persze be lehet azonosítani, de inkább csak a szövegnek köszönhetően, s nem a hang vagy a figura gunyoros megidézése révén. Persze okkal fölmerülhet bennünk a kérdés, hogy vajha Rubint Réka vagy az említett Vajnáne személyiségét miként is lehetne parodizálni – parodizálható személyiség híján? Ahogyan kérdés az is, hogy vajon tényleg égető szükségünk van-e egy igazán jó Pintér Tibor- vagy Fodor Zsóka-paródiára? Csakhogy ha már egyszer Nacsáék kiválasztották ezeket a médiaszereplőket, akkor bizony kutya kötelességük lenne fel is mutatni ezeket az alakokat, s nem beérni a smink- és fodrászrészleg ernyedetlen fáradozásával, miközben ők maguk jószerint mindahány figurához ugyanazokat a megavasodott szabványgesztusokat pakolgtatják. Még hozzá mindössze csupán azzal a különbséggel, hogy Nacsa nyúlósabban, Bagi ellenben fújtatva artikulál.

Az említett celebimitációkon túl mindössze két színészinterjú alkotja

a pertraktált adást, mindkétszer Nacsa által levezetve, s mindkétszer a kínos regiszter valamely határszélén billegve. Kamarás Iván sztoriztatása az enyhébbik eset, itt leginkább csak a kérdező szinte már sértő túlzásai („a magyar film- és színháztörténelembe mélyen bevészte magát”) válnak zavaróvá, valamint együttérzéssel szörnyülködhetünk a beszélgetőtársak közé beállított biodíszlet, vagyis egy néma mosolygásra kényszerített hölgy lehetetlen szerepén. No de aztán a műsor utolsó harmadában megkapjuk a nyolcvan fölött is stramm, ám jócskán kontrollvesztett állapotú Koncz Gábort. A helyenként szórakoztató, túlnyomórészt azonban zagyva és követhetetlen, olykor pe-

dig, mi tagadás, egészen kiábrándító szövegáradat alkalmasint egy profi riportert is nehéz próba elé állítana. Hát még Nacsát! Ő mindössze csak arra képes, hogy időnként feladjon egy-egy szemérmetlenül mesterkéltséget, nagyjából a „volt neked egy eseted Sajóládon” modorában. Így aztán a show meglepetésünkre épp itt csap át valódi paródiába, igaz, teljességgel önkéntelenül. Egy cukros mosolyú kérdezővel, aki váltig Friderikusz Sándor hangján édeleg, és a parttalanul locsogó idős színészszel, aki a saját legendáját rombolja, miközben egy pécsi fogatlan kurvás sztori tőszomszédságában azért azt is hűen megvallja, hogy „hál’ istennek nagyon jól elvagyok a hatalommal”.

György Péter

124

Átlendülni e világban, tudván, hogy nincs túlvilág

– ez lehetne maximája, írta Tamás Gáspár Miklós 1975-ben *A Hét* hasábjain, az 1968-ban meghalt nagyszerű író, gondolkodó, hosszú évtizedeken át emigráns, az otthontalanságot megszokó, élethosszon át idegen Sinkó Ervin *Don Quijote útjai* című kötetét méltatva. Vagyis – bár ez ma már rekonstruálhatatlan – magáról is.

Ő három évvel később, harmincévesen tudott, pontosabban volt kénytelen eljönni a szülővárosából, Kolozsvárról, az alig ismert Budapestre, ahol azóta negyven évet élt le. Az otthonából az anyanyelvén beszélő és utóbb hazájának bizonyuló országba érkezett. Kolozsváron vé-

dett közösségben, kivételezettségben és elnyomásban nőtt fel. Miközben a marginalitás világában élt, 1975-ben megjelent a *Kriterionnál A teória esélyei – Esszék, bírálatok* című kötet, amelyet elolvasva Tamás Gáspár Miklós később született vagy pusztán a múlt mélyét nem ismerő hívei, olvasói pontosan megérthetik, hogy a „változó TGM”-ről szóló és az amúgy az alábbiakban kritika tárgyává teendő mítosszal szemben kevés olyan teoretikus munkásságot ismerhetünk, amely több mint negyven éven át, számos radikális történeti fordulatot kritikailag értelmezve, hűséggel őrizte alapvető habitusát. Önmaga

maradt, nem lett sem önhitt, sem magabiztos, de még gőgös sem, mindössze arról van szó, hogy akkor sem ismerte, most nem ismeri, s nem is érdekli a sikerhez szükséges hasznos kompromisszum, „komfortzóna” békéje. Éppolyan mélyen művelt értelmiségi, mint amilyen kevéssé érdekli pusztán magáért az elméletörténet, mint amilyen magától értetődően használja azt a káosz és elveszettség, a kiismerhetetlen jelen értelmezésére, szenvedélyes leírására.

A kortárs társadalom megváltoztathatóságának szentelte az életét, fontos pillanatokban felismerte, hogy mit jelent a történelem, és soha nem habozott részt venni benne. Éppoly kevésre tartotta a gyakorlati politikai doktrínákat, mint amilyen sokra a szellemi életet cselekvéssel élő emberek bátorságát. 1988. március 6-án *Erdélyi múlt, román jelen, magyar jövő* címen előadást tartott a Magyar Demokrata Fórum ülésén. „Gondolom, megértik, hogy erdélyi írástudó életében ez a mostani nem akármilyen pillanat. Egész tudatos életemben vágytam arra, hogy szűkebb hazámról alkotott eszméimet a magyar közvélemény képviselői elé tárhassam... Népem és a magam esendő élete nem tudni, milyen csillogzat alatt találkozik. Bízom benne, hogy a valamennyiünk gyarló eszmélete pislá fényénél azért kibetűzhető: mit jelent tapasztalatunk.” Ekkor is pontosan azt folytatta, amit 1975-ben Sinkó kapcsán felvetett. „De ha mindenkinek van, neki mi más lehet utópiája, mint a transzcendencia maga? Sinkó Ervin egész életműve arra épül, hogy számára utópia és transzcendencia egy és ugyanaz. Átlendülni e világon, tudván, hogy nincs túlvilág – ez lehetne maximája.” A morál és

az utópia azonossága vezetett ahhoz a kikezdhethetlen magányossághoz, amelyhez nem ragaszkodott, csak épp mindig beleakadt, s nem arról van szó, hogy fegyelmezetlenségből nem tartotta magát pártjának, tehát a Szabad Demokraták Szövetségének normáihoz, hanem arról, hogy mást értett rajtuk, mint mindazok a kiváló emberek, jeles barátai, akik igyekeztek a liberalizmus eszményeit társadalmi valósággá tenni, ami egyre nehezebben volt összeegyeztethető a globális neokapitalizmus irgalmatlan realitásával. Egy régvolt gyűlésen sok száz ember volt jelen, akiknek arról kellett dönteniük, hogy A. irányítása alatt erre vagy B. vezetése alatt arra tartson-e a Párt, Tamás Gáspár Miklós pedig igazán hevült beszédet mondott, s remélem, megközelítőleg pontosan emlékszem arra a mondatára, mely szerint egy párt elmélete a gyakorlatából ismerszik meg. (*Nyilván sokkal szellemesebben, és élesebben mondta. És szabadon beszélt.*) Miközben persze esze ágában sem volt ennek a példáját adni, mert mégiscsak azt szerette volna, hogy azok az emberek, akiket, mint ők maguk vélték, súlyos politikai különbségek választottak el, hagyjanak fel a vitával, s ne béküljenek ki, és más egyéb hasonló giccses dolgokkal se foglalkozzanak, csak épp dolgozzanak továbbra is együtt. S olyan erővel beszélt a haza iránti kötelességünkről, amit tényleg nem lehetett elfelejteni. Magától értetődőnek vélte a népével való azonosságát, tökéletesen hidegen hagyta a liberális távolságtartás, ironia és szemérmesség akkortájt, ott, konszenzuális retorikája.

S végül a saját meggyőződését követte, és már nem kívánt a pártok kulturális térképén kijelölt útvonalak

között eligazodni. Úgy vélte, hogy általában „fontos, hogy a szocializmus túl hosszúra nyúlt történelmi anomáliája megszűnjék”. (*Búcsú a baloldaltól*. In *Másvilág. Politikai esszék*, Új Mandátum, 25.)

Az anglicizáló hagyomány szabadságfogalmát vélte követhetőnek és reménytelinek, a kényszer minimalizálását, az alázatot, a totális doktrínáktól való tartózkodást, a szabadelvűséget ajánlotta kortársai figyelmébe. „A nomád Mózes és az atletikus tudós Arisztotelész tudós ükunokáinak, jogunk van hozzá végre, hogy élvezzük rejtelmes következetlenségünk érthetetlen gyümölcseit.” (*Búcsú a baloldaltól*, 31.) S mindössze öt évvel később megírta, kérdőjellel a mondat végén, a *Búcsú a jobboldaltól?* című írását, amely a totalitárius szocializmussal szembeni fellépést mind 1956-ban, mind 1968-ban a baloldalnak tudta be, s az előző, lenyűgöző gondolat kísérlet után pár évvel, megszületett a Rákosi- és Kádár-rendszer kulturális identitáspolitikájának egyik máig legfontosabb szövege, pontosabban dokumentuma.

S van ebben a szövegben még valami, nevezetesen Tamás Gáspár Miklós radikalizmusának egyik máig tudomásul nem vett manifesztuma, amelynek tíz pontjában – most is teljesen érvényesen – összefoglalta addig megtett útjának indokait, mely kritika a liberális kapitalizmus politikaelméleti ürességének kérlelhetetlen leírása. A jobboldaltól való búcsú centrumában a szövegben idézőjelek közé tett „liberalizmus”-tól való búcsú, amelynek megfelelően: „mivel minden cselekvés morálpszichológiai alapja az önző, atomisztikus egyéni érdek, ezért a közjó lehetetlen, a

közérdek értelmetlen, a hazafiasság öncsalás...”. Végül: „Félreértés ne essék: nem tartom bebizonyítottnak – különösen nem-biblikus szövegeknyezetben –, hogy »az életnek« van »értelme«, de *botrányosnak* vélem azt a világnézetet, amely dogmatikus agnoszticizmusában meg akarja tiltani nekem, hogy megkérdézzem, van-e »értelme az életnek«.

Az »élet értelmére« vonatkozó kérdés „politikai kérdés.”

S innen mintha Tamás Gáspár Miklós megtalálta volna azt a pontot, ahonnan egybeláthatja, s nem szét-, hanem egybeírhatja kérdéseit, problémáit, teoretikus és politikai, esztétikai ítéleteit. Nem az a kérdés tehát, hogy Tamás Gáspár Miklós visszatért-e a baloldalra, hanem az, hogy az mit jelent.

2017. október 20-án jelent meg a mifelénk nem különösebben ismert *A Szem* című, igazán figyelemreméltó erdélyi online filozófiai folyóiratban *A vereség és véték* című tanulmánya. „A vereség abszolút formája *a múlt...* A legyőzöttek hibásak, hiszen vereségükre a győztesek győzelme következik (a mindenkori győzelem mindig későbbi, mint a vereség, hiszen a győzelemhez valakiket – a korábbiakat – le kellett győzni), emiatt a győzelem mindig új és korszerű, a győztesek pedig mindig újak és korszerűek.

A leginkább legyőzöttek a halottak.”

Mindenekelőtt: ennek a kortárs jelenben a jövőért folytatott munkásságnak az egyik lenyűgöző sajátossága az etikai folytonosság. A fenti idézet – s igazán nem tudom, hogy tudatos vagy a kulturális emlékezet mélyrétegeiből felmerült önkéntelen utalás-e, de igazság szerint ez is mindegy – Tamás Gáspár Miklós ifjúkori tanára, egész életén nyomot

hagyó mestere, Bretter György egy mondatára utal vissza. „Mit is lehet mondani a halottakról? Csak annyit, hogy mindenük elveszett.” Bretter ezt a Tamás Gáspár Miklós fentebb idézett s elemzett Sinkó Ervin-tanulmánykötet, a *Don Quijote útjai* előszavában írta. Tamás csupán három nappal később, tehát október 23-án (!) közölte a *Mérce* című hazai online folyóiratban a *Permanens forradalom vagy ellenforradalom* című írását, amelynek első mondatában a hipertext lehetőségét használva visszautal *A vereség és vétekre*.

„Az egyik legfontosabb dolgunk a baloldalon: *a vereség beismerése*. Európában – de nemcsak Európában – majdnem mindenütt a rasszizmus győzött.”

A radikális őszinteség, azaz a kérelmetlen tárgyilagosság olyan gondolkodói erény, amely utat nyit és utat mutat a lényeg megértéséhez, s nincs nagyobb kísértés, mint a valóság beismerése, a vereség elismerése, azaz a küzdelem szükségszerűségének a felismerése. A permanens ellenforradalom, ahogyan Tamás Gáspár Miklós fogalmaz, olyan fenyegetés, amelyet megnevezni, azaz mindenekelőtt megérteni a kortárs politikai filozófia feladata, amely azonos a fennálló radikális kritikájával.

„A kritika minden körülmények között leszámolás a fikcióval”, írta 1975-ös kötetében. És ami akkor az esztétikai jelenbe való megérkezés problémáira vonatkozott, az áll ma is, immár az emberi méltóság univerzalizmusának fenntartásáért, megőrzéséért, visszaszerzéséért folytatott politikai küzdelemre, amely lényegét tekintve elválaszthatatlan az üres göggel való leszámolással, az esztétikai kiváltságokról való lemondással

és a kulturális progresszió megőrzésének éppoly ellentmondásos, mint felemelő programjával, amely Tamás Gáspár Miklós életművének immanszajátossága.

Tamás Gáspár Miklós lemondott a nagy és megváltó ideológiák teljességének ígéretéről, amelyet egyre inkább fenyegetésnek látott. Ez *nem* jelenti azt, hogy lemondott volna az élethosszon át gyakorolt írásmódjáról: a tanúvallomásról, a Sinkó Ervin munkásságában már jelenlévő ketősségről, utópia és transzcendencia elválaszthatatlanságának tapasztalatáról.

Ő maga a magyar teoretikus hagyomány szerint a legváratlanabb helyzetekben lesz személyes és őszinte, amit ír, azt nem kioktatásnak szánja, hanem a megértéshez való segítségnyújtás reményéhez való hozzájárulásnak. Az attitűd, a szerep közel jár a „public intellectual” írásmódjához, de nem pusztán a témája, hanem a tétje maga a filozófia, a lehető legszemélyesebb módon. 1980-ban kiutasították Romániából, 1990-ben térhetett vissza otthonába, Kolozsvárra, s persze felment az egykori szerkesztőségbe. „Átöleltem Antit (K. Jakab Antalt), mondván, »de örülök, hogy túlélted!« – »Nem éltem túl« – válaszolta. Ezt a történetnek tűnő tanúvallomást kétszer kellett megírnia. Először név nélkül, 1990-ben, mert K. Jakab Antal még életben volt. Másodszor már névvel, 2007-ben, amikor egykori barátja már valóban átlendült a világon, s nem tudom, hogy ő mit hitt: várta-e valaki valahol, ha máshol nem, a túlvilágon.

Újra és újra ez történik mifelénk. Voltak, akiknek 1920, az impériumváltás mutatta meg, hogy mit jelent túlélni és élőhalottá lenni, voltak,

akiknek 1944, 1945 tanította meg, hogy miként kell a túlélőknek a sors-talanság vákuumát, a személyes szabadság egyedül érvényes igazságát felismerniük, miként tűnt el életük-ből a létük lenyomata, mint váltak idegenné. S végül ott voltak, voltunk azok, akik 1989-ben vélték úgy, hogy hazaérkeztek, visszatértek a hazájukba, s csak ültek ugyanazokon a rakpartokon.

Tamás Gáspár Miklós azok közé a kevesek közé tartozik, akik gyakorlatilag azonnal megértették, hogy a „rendszer-váltás” miként lett az évszázad végére paródiává, a személyességéből, a nagy reményből – hogy önmagunkká lehetünk, miközben mások jobbá válhatnak, s még valami részünk is lehet abban, hogy emberiben élhetnek – semmi sem maradt, és előbb-utóbb mind megérthettük, hogy mire gondolt Kolozsváron Tamás Gáspár Miklós egykori barátja.

Az új világ az, amelyben vereséget szenvedtünk, s ezt felmérni még mindig sokkal jobb, mint áltatnunk magunkat. Tamás Gáspár Miklósnak minden a rendelkezésére áll, amire szükség van ehhez a küzdelemhez. Éppolyan bátor, mint amilyen tudós. Éppoly független, mint amilyen hűségese. Éppoly őszinte, mint egyenes. Nem „elismeri” a tévedéseit, hanem kíméletlen pontossággal számol be a történetükről, okaikról, és közben hűvös objektivitással ír magáról.

S az is áll, hogy az 1989 utáni világ lett tévedéssé, és hogy mi történt, és miért, azt nem bevallani, hanem megérteni kell. Nem ismerem embert, akitől többet kaptam volna ahhoz, hogy megtudjam, mi történt velünk. És talán nemcsak én tartozom neki.

Hosszú évtizedekkel a Sinkó Ervinről írottak után a Marosvásár-

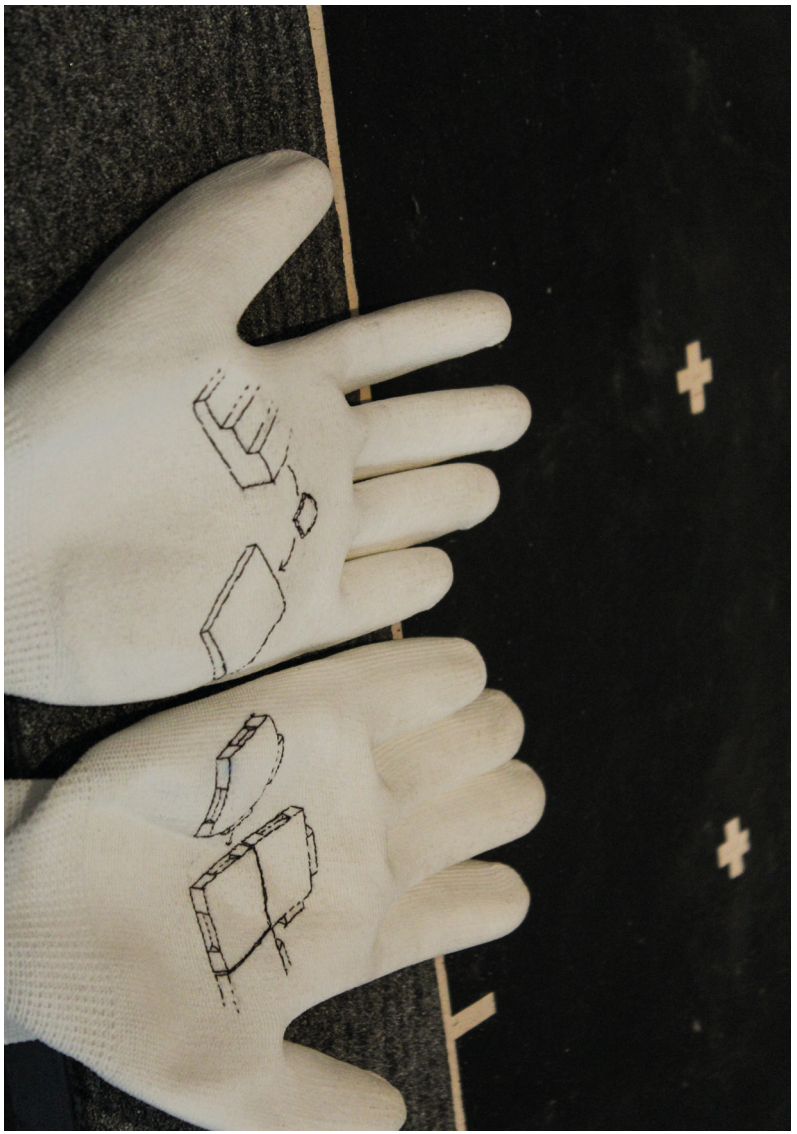
helyt született, az idegenségről ugyancsak sokat tudó, évtizedek óta Kolozsváron élő rendező, dramaturg, drámaíró, költő, Visky András 2015-ben a *Jelenkorban* írt egy esszét *Átugrani egy szakadékot és a túloldadról beszélni – Samuel Beckett és Kertész Imre misztikus fordulata* címmel. Visky hívő református, Tamás Gáspár Miklós úgymond hitetlen ugyan, de több köti össze őket, mint ami elválaszthatná. „Valaki gondjai miattunk: főfájás. Ismerjük nyomorúságunkat Isten ismerete nélkül. Fáj a fejünk, holott talán senkinek nincsenek miattunk gondjai. Azt hisszük, apánk nem király. Van homály, érezzük romlottságunkat. Mire jó a homály?” (*Törzsi fogalmak* II., Atlantisz, 1999. 416. *Levél a töprengőhöz.*)

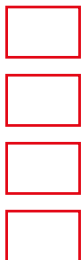
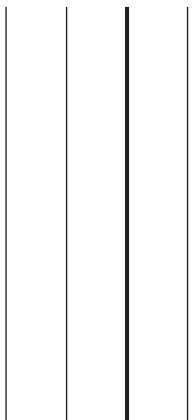
Mindenesetre – drága, jó Gazsi, Te, aki soha nem felejtetted el, hogy még az ellenfeled is királyfi volt, még ha ő elfelejtette is –, Téged az Isten áldjon, és maradj e világon, még pár évtizedet. Ne lendülj még neki. S aztán majd úgyis kiderül, kinek volt igaza, de arról már nem számolhat be egyikünk sem a másikának, akárhol is időzzünk majd épp.

Ahogy Camus is annak ajánlotta a könyvét, amelyet az soha nem olvashatott el. (Neked, aki sose olvashatod ezt a könyvet. *Az első ember*, Európa, 1995. 13.)

A homály és a világosság között egy keskeny ösvényen haladva át azoknak és azokról írsz, akik pontosan tudják, hogy a kiválasztottság ócska tévtanával szemben ott van a szegénység valóságának, megmásíthatatlan igazságtalanságának poézise.

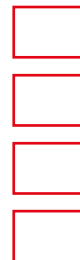
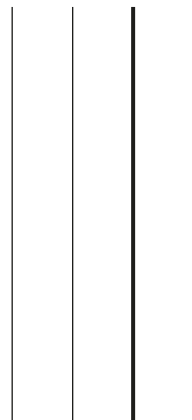
(*Tamás Gáspár Miklós 2018. november 28-án volt hetvenéves.*)

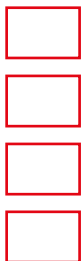
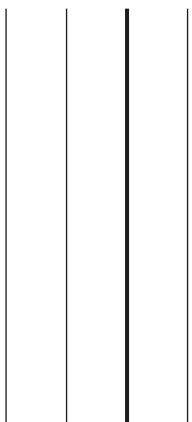
MOZGÓ VILÁG 1051 BP. NÁDOR U. 26.

Kádár Emese (1995)
Betonpixelek, 2016 (installáció, részlet)
Beton, vegyes technika

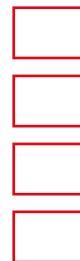
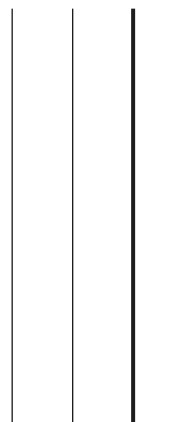
MOZGÓ VILÁG 1051 BP. NÁDOR U. 26.

Kádár Emese (1995)
Inkognitó mód, 2017
Vegyes technika

MOZGÓ VILÁG 1051 BP. NÁDOR U. 26.

Kádár Emese (1995)
Száradás, 2014–15 (részlet)
Olaj, farost 300 x 100 cm

MOZGÓ VILÁG 1051 BP. NÁDOR U. 26.

Kádár Emese (1995)
Fekete lyuk, 2015
Olaj, vászon 80 x 80 cm